

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΟΜΟΣΤΑΤΙΚΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Παραδοσιακή αρχιτεκτονική ορεινού κρητικού οικισμού-
Το παράδειγμα της Εθιάς Ηρακλείου**

ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

**Επιβλέποντες: Τσακανίκα Ελευθερία Λέκτορας ΕΜΠ
Μπαδογιάννης Ευστράτιος Λέκτορας ΕΜΠ**

Αθήνα, Μάιος 2014

Μανουσάκης Ιωάννης

Διπλωματούχος πολιτικός μηχανικός Ε.Μ.Π

Copyright © Ιωάννης Δ. Μανουσάκης

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Στη μνήμη του παππού μου Νικολάου Δ. Βελεγράκη
και σε όλους τους αυτοδίδακτους Εθιανούς
μάστορες και οικοδόμους.

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας στη Σχολή των Πολιτικών Μηχανικών του Ε.Μ.Π., θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια, Λέκτορα του Ε.Μ.Π. κα Ελευθερία Τσακανίκα για την πολύτιμη βοήθεια, τις υποδείξεις και την καθοδήγησή της στο εγχείρημα αυτό. Θα ήθελα ακόμα να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες στον συνεπιβλέποντα καθηγητή, Λέκτορα του Ε.Μ.Π. κ. Ευστράτιο Μπαδογιάννη για την υποστήριξη και τη συμβολή του στην επιτυχή ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, στον Λέκτορα του Ε.Μ.Π. κ. Εμμανουήλ Βουγιούκα για τη συμμετοχή του στην εξεταστική επιτροπή της διπλωματικής μου εργασίας, στην Επίκουρη Καθηγήτρια κα Ελένη Αλεξάνδρου για τις επισημάνσεις και τη βοήθειά της στην εύρεση της απαιτούμενης βιβλιογραφίας και στον Αναπληρωτή Καθηγητή του Ε.Μ.Π. κ. Γεώργιο Πουλάκο για την ενθάρρυνση και τη θερμή του διάθεση για προσφορά βοήθειας όποτε αυτό χρειάστηκε. Ευχαριστώ ακόμα τους κυρίους Αντώνιο Κακουδάκη, Γεώργιο Τερζάκη και τον Βασίλη Παναγιωτακόπουλο για τα στοιχεία και τις πληροφορίες που μου παρείχαν, τον κ. Μανόλη Πιπεράκη (Μαστρομανόλη) για την ένθερμη προσπάθειά του να μεταδώσει στους νεότερους παραδοσιακές οικοδομικές τεχνικές κτισίματος με πέτρα, καθώς επίσης και την φίλη μου Παρασκευή Σταμούλη για τη σημαντική της βοήθεια στη συγγραφή αυτής της εργασίας.

Τέλος, θεωρώ ύψιστη τιμή και υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω θερμά την οικογένειά μου, τους συγγενείς και τους φίλους μου για την αδιάκοπη υποστήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια πραγματοποίησης της προσπάθειας αυτής, καθώς επίσης και τους κατοίκους της Εθιάς που συνάντησα κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στο μικρό αυτό ορεινό χωριό.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκε μία λεπτομερής καταγραφή των στοιχείων που συνθέτουν την παραδοσιακή αρχιτεκτονική της κρητικής κατοικίας ενός ορεινού οικισμού. Αφού γίνει αναφορά στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον του νησιού της Κρήτης, παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη της κρητικής λαϊκής κατοικίας από την Νεολιθική εποχή έως και σήμερα, αναλύονται διεξοδικά οι διάφοροι τύποι της κρητικής παραδοσιακής κατοικίας με κριτήριο τη διάταξή της στο χώρο καθώς επίσης και τα βασικότερα εξωτερικά-εσωτερικά μορφολογικά της στοιχεία. Ακολουθεί μία αναλυτική παράθεση των οικοδομικών στοιχείων που διακρίνονται σε μία παραδοσιακή κρητική κατοικία καθώς επίσης και των αρχών βιοκλιματικού σχεδιασμού που ενσωματώνονται στη δομή και την αρχιτεκτονική της. Τέλος, αντιστοιχίζεται το θεωρητικό υπόβαθρο που αφορά την κρητική παραδοσιακή αρχιτεκτονική στο δομικό περιβάλλον του ορεινού οικισμού της Εθιάς, ενός μικρού διατηρητέου παραδοσιακού χωριού στο νοτιοανατολικό τμήμα των Αστερουσίων ορέων του Ν. Ηρακλείου.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η ανάδειξη της λαϊκής αρχιτεκτονικής των μικρών αγροτοκτηνοτροφικών οικισμών στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές της Κρήτης, η παρουσίαση της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας των παραδοσιακών οικισμών του νησιού και η προώθηση της δόμησης με χρήση φυσικών-ανεπεξεργαστων δομικών υλικών και παραδοσιακών κατασκευαστικών πρακτικών.

ABSTRACT

In this thesis, has been performed a detailed inventory of all the components that constitute the architecture of a typical Cretan traditional house of a mountain village. After a reference to the natural and human environment of the island of Crete, we show the historical development of Cretan folk residence over the centuries from the Neolithic period until today, we continue with the analysis, in detail, of the various types of Cretan traditional house according to their arrangement in the space as well as the most important external-internal morphological features. Furthermore, we present a full list of the main building parts shown in a traditional Cretan residence, as well as the principles of bioclimatic design incorporated in the structure and architecture. Finally, we match the theoretical background on the Cretan traditional architecture in the structural environment of the mountain village of Ethia, a small preserved traditional village in the southeastern part of Asterousia Mountains.

The purpose of this thesis is to highlight the folk architecture of small agriculture-forage settlements in mountainous and hilly areas of Crete, the preservation of the architectural character of the traditional Cretan villages and an attempt to promote the building using natural-raw building materials and traditional construction practices.

Πίνακας περιεχομένων

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	1
ABSTRACT	3
Πίνακας Περιεχομένων.....	5
ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	8
Κεφάλαιο 1: Κρήτη	9
1.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	9
1.1.1 Φυσικό πλαίσιο	9
1.1.2 Ανθρωπογενές περιβάλλον.....	12
1.2 ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	13
1.2.1 Οικιστική ιστορική αναδρομή.....	13
1.2.2 Ιστορικό πλαίσιο-Εξέλιξη κρητικής κατοικίας	13
Κεφάλαιο 2: Τυπολογία-μορφολογία παραδοσιακής κρητικής κατοικίας	21
2.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	21
2.2 ΔΩΜΑΤΙΑ-ΧΩΡΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	25
2.3 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ-ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΛΑΪΚΟ ΣΠΙΤΙ	28
2.3.1 Εισαγωγή	28
2.3.2 Θολωτές-καμπυλόμορφες κατοικίες.....	28
2.3.3 Δωματοσκέπαστες κατοικίες	30
2.3.3.1 Πλατυμέτωπη διάταξη.....	31
2.3.3.2 Στενομέτωπη διάταξη.....	34
2.3.3.3 Κατοικίες με τόξο.....	37
2.3.4 Κατοικίες με θόλο	41
2.3.5 Κατοικίες με στέγη.....	42
2.4 ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ-ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ.....	45
2.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ	51
Κεφάλαιο 3: Οικοδομικά στοιχεία παραδοσιακής κρητικής κατοικίας	57
3.1 ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ.....	57
3.1.1 Πόρτες	59
3.1.2 Παράθυρα.....	65
3.1.3 Άλλα ανοίγματα	69

3.1.4 Συμπεράσματα	70
3.2 ΤΟΙΧΟΠΟΙΙΑ	72
3.3 ΘΥΡΙΔΕΣ	78
3.4 ΔΩΜΑ	79
3.5 ΥΔΡΟΡΡΟΕΣ	83
3.6 ΣΤΕΓΗ	83
3.7 ΔΑΠΕΔΑ-ΠΑΤΩΜΑΤΑ	85
3.8 ΕΠΙΧΡΙΣΜΑΤΑ-ΧΡΩΜΑ	86
3.9 ΚΛΙΜΑΚΕΣ	88
3.10 ΚΑΜΑΡΑ.....	89
3.11 ΣΟΦΑΣ-ΠΑΤΑΡΙ	91
3.12 ΤΖΑΚΙ	92
3.13 ΦΟΥΡΝΟΣ	95
3.14 ΠΑΤΗΤΗΡΙ	97
Κεφάλαιο 4: Βιοκλιματική παραδοσιακή αρχιτεκτονική	99
4.1 ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	99
4.2 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	100
4.3 ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	103
4.3.1 Εισαγωγικά στοιχεία-Ιστορικές αναφορές	103
4.3.2 Αρχές βιοκλιματικού σχεδιασμού στην παραδοσιακή κρητική κατοικία.....	106
4.3.2.1 Σε κάθε κτίριο χωριστά.....	106
4.3.2.2 Σε ολόκληρο τον οικισμό.....	110
4.3.2.3 Κύριες βιοκλιματικές λειτουργίες της παραδοσιακής κατοικίας	111
Κεφάλαιο 5: Παραδοσιακός οικισμός Εθιάς	119
5.1 ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	119
5.1.1 Αστερούσια Όρη-Γενική περιγραφή περιοχής μελέτης.....	119
5.1.2 Γεωμορφολογία.....	120
5.1.3 Υδρογραφία-υδρολογία.....	120
5.1.4 Γεωλογία	121
5.1.5 Βλάστηση	123
5.1.6 Πανίδα.....	123
5.1.7 Κλιματολογικά στοιχεία.....	124
5.1.8 Ανθρωπογενές περιβάλλον.....	125

5.2 ΕΘΙΑ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	128
5.2.1 Γενικές πληροφορίες	128
5.2.2 Πολεοδομία-Χωροταξική δομή	129
5.2.3 Οικολογική σημασία περιοχής.....	131
5.2.4 Χαρακτήρας-Αρχιτεκτονική οικισμού	132
5.3 ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	133
5.3.1 Ίδρυση “Συλλόγου Ανάπλασης Εθιάς”	133
5.3.2 Εργασίες αποκατάστασης κτιρίων και κοινοτικών υποδομών	135
5.4 ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ-ΠΑΡΕΚΤΡΟΠΕΣ	138
5.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	143
ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΔΟΜΗΜΕΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ- ΧΑΡΤΕΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΕΘΙΑΣ.....	147
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	163
ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	165
ΙΣΧΥΟΝ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ – ΟΡΟΙ ΔΟΜΗΣΗΣ.....	166
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	166
ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΕΔΡΙΚΟΥ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΟΣ.....	167
ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗ-ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΥΠΟΔΟΜΩΝ	177
ΟΙΚΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Δ. ΤΕΡΖΑΚΗ (ΕΑΜΙΤΗ).....	183
ΨΗΦΙΑΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΟΙΚΙΑΣ Δ. ΤΕΡΖΑΚΗ	186
ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	191

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η εργασία αυτή αναπτύσσεται σε 5 κεφάλαια στα οποία αναλύονται λεπτομερώς οι βασικές παράμετροι και συνιστώσες που στο σύνολό τους συνθέτουν την κρητική παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Παράλληλα με την παράθεση των συστατικών αυτών στοιχείων που ορίζουν μορφολογικά και τυπολογικά την παραδοσιακή αρχιτεκτονική του νησιού της Κρήτης, παρουσιάζεται μέσω γραπτού κειμένου, φωτογραφικού υλικού και ψηφιακής επεξεργασίας ο παραδοσιακός ορεινός οικισμός της Εθιάς στο νοτιοανατολικό τμήμα της οροσειράς των Αστερουσίων.

Κεφάλαιο 1

Στο εισαγωγικό αυτό κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον της Κρήτης. Μέσω της παράθεσης στοιχείων που αφορούν την εξέλιξη της κρητικής κατοικίας στις διάφορες ιστορικές περιόδους παρουσιάζεται συνοπτικά η οικιστική ιστορία του νησιού.

Κεφάλαιο 2

Παρουσιάζονται αναλυτικά η δομή, η διάταξη και η διάρθρωση των χώρων της κρητικής παραδοσιακής κατοικίας καθώς επίσης και τα κυριότερα εξωτερικά και εσωτερικά μορφολογικά της χαρακτηριστικά. Με βάση το υπάρχον κτιριακό δυναμικό εξάγονται συμπεράσματα ως προς την τυπολογία και την εξέλιξη της παραδοσιακής κατοικίας στην κρητική επικράτεια.

Κεφάλαιο 3

Περιγράφονται τα βασικότερα οικοδομικά στοιχεία της παραδοσιακής κρητικής κατοικίας και αναλύονται οι κατασκευαστικές τους λεπτομέρειες, τα δομικά τους υλικά, οι διάφοροι επικρατούντες τύποι, η λειτουργία-μορφολογία τους και παρατίθεται εμβόλιμα φωτογραφικό υλικό από τον παραδοσιακό οικισμό της Εθιάς.

Κεφάλαιο 4

Δίνεται ο ορισμός της βιοκλιματικής και παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο ενσωματώνονται οι αρχές του βιοκλιματικού σχεδιασμού στην παραδοσιακή κατοικία της κρητικής υπαίθρου.

Κεφάλαιο 5

Παρουσιάζονται αναλυτικά τα κυριότερα χαρακτηριστικά της περιοχής μελέτης (φυσικό πλαίσιο-ανθρωπογενές περιβάλλον) καθώς επίσης και ο υπό μελέτη παραδοσιακός οικισμός της Εθιάς. Γίνεται εκτενής αναφορά στο έργο και τις δραστηριότητες του “Συλλόγου Ανάπλασης Εθιάς”, επισημαίνονται οι όποιες παρεκκλίσεις απ’ τα παραδοσιακά αρχιτεκτονικά πρότυπα διαπιστώθηκαν κατά την επιτόπια έρευνα και συνοψίζονται με την προσθήκη παραρτήματος και ψηφιακών χαρτών τα συμπεράσματα που προκύπτουν γύρω απ’ τα κατασκευαστικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του δομημένου περιβάλλοντος του οικισμού.

Όλες οι φωτογραφίες που παρατίθενται στην εν λόγω εργασία ελήφθησαν τον Μάιο του 2013 στην ευρύτερη περιοχή που καταλαμβάνει ο οικισμός της Εθιάς.

Κεφάλαιο 1: Κρήτη

1.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1.1.1 Φυσικό πλαίσιο

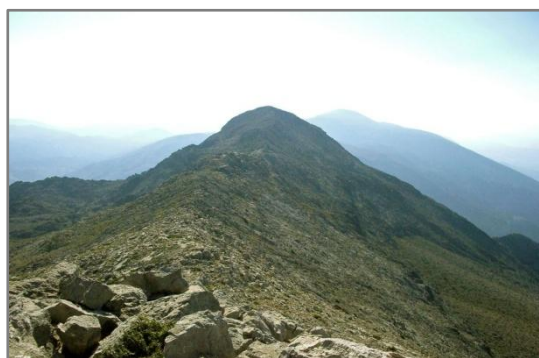
Η Κρήτη είναι το μεγαλύτερο νησί στην Ελλάδα και το πέμπτο σε μέγεθος σε όλη τη Μεσόγειο, με έκταση 8.338 km², αποτελώντας το 6.3 % της επιφάνειας όλης της Ελλάδας και το 33.1 % της επιφάνειας των νησιών της. Εδράζει 160 km νότια της ελληνικής ηπειρωτικής χώρας στο σημείο όπου συναντιούνται η Ευρωπαϊκή, η Αφρικανική και η Ασιατική ήπειρος, έχει επιμήκες, μακρόστενο σχήμα (εκτεινόμενη κατά τη διεύθυνση Ανατολή-Δύση, νότια του Αιγαίου πελάγους, του οποίου και αποτελεί το νότιο φυσικό όριο, και βόρεια του Λιβυκού) και περιβρέχεται Β από το Κρητικό πέλαγος, Ν από το Λιβυκό, Δ από το Νότιο Ιόνιο και τη Μεσόγειο και Α από το Καρπάθιο Πέλαγος. Η αξιοσημείωτη στρατηγική της γεωγραφική θέση (στο κέντρο της ανατολικής Μεσογείου, σε ίση απόσταση από τις ακτές της Ιταλίας και της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής και των Δαρδανελίων), της έδινε τη δυνατότητα να ελέγχει τους εμπορικούς δρόμους μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Αυτή υπήρξε και η κύρια αιτία για τις συνεχείς επιθέσεις κατακτητών (Ρωμαίοι, Άραβες, Σαρακηνοί, Βενετοί και Τούρκοι) που γνώρισε το νησί από την αρχαιότητα μέχρι τις σχετικά πρόσφατες ιστορικές περιόδους.

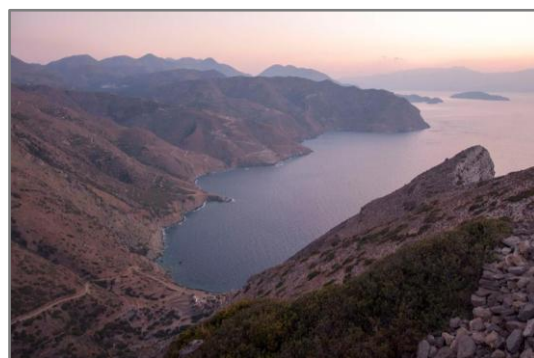
Εικ. 1.1. Η νήσος Κρήτη.

Η Κρήτη, όπως άλλωστε και όλο το σύμπλεγμα των νησιών του Ν. Αιγαίου, αποτελεί ένα κομμάτι από τη ζώνη της Αιγηίδας που ένωνε την Πελοπόννησο με τα Δωδεκάνησα. Οι διαστάσεις του νησιού είναι 260 km μήκος και πλάτος που ποικίλλει από ένα μέγιστο 56 km (από το ακρωτήριο Δίον έως το ακρωτήριο Λίθινο), σε ένα ελάχιστο 12 km στον ισθμό της Ιεράπετρας στην ανατολική Κρήτη. Η μορφολογία του νησιού έχει περισσότερο ηπειρωτικό σε μικρογραφία παρά νησιωτικό χαρακτήρα, με ψηλές οροσειρές, μεγάλα οροπέδια αλλά και εύφορες πεδιάδες, κυρίως στο βόρειο τμήμα του. Πιο αναλυτικά, το 35 % της επιφάνειας του νησιού βρίσκεται σε υψόμετρο μεγαλύτερο από 500 m (ορεινό), το 40 % μεταξύ 200-400 m (ημιορεινό) και μόνο το 25 % είναι σχετικά πεδινό.

Στο κέντρο του νησιού αναπτύσσεται μια ορεινή ραχοκοκαλιά, όριο ανάμεσα στις βόρειες και τις νότιες ακτές, που σχηματίζεται από πέντε συμπαγείς ορεινούς όγκους ασβεστολιθικής προέλευσης. Οι οροσειρές που διασχίζουν την επικράτεια του νησιού απ' τα δυτικά στα ανατολικά του όρια είναι τα Λευκά Όρη ή Μαδάρες που βρίσκονται στο δυτικό τμήμα της Κρήτης και έχουν ψηλότερη κορυφή τις Πάχνες (2.452 m), η Ίδη ή Ψηλορείτης που καταλαμβάνει το κέντρο του νησιού και έχει ψηλότερη κορυφή τον Τίμιο Σταυρό (2.456 m), η Δίκη που υψώνεται ανάμεσα στο Ηράκλειο και το Λασιθί, με ψηλότερη κορυφή τον Εντίχη (2.148 m), τα Όρη της Σητείας στο ανατολικό άκρο του νησιού (Αφέντης Χριστός, 1.475 m) και τέλος στα νότια του Ν. Ηρακλείου η χαμηλή οροσειρά των Αστερουσίων ορέων (Κόφινας, 1.231 m). Ανάμεσα στις δυσπρόσιτες βουνοκορφές απαντώνται κατά τόπους σχετικά επίπεδες, εύφορες εκτάσεις, τα λεγόμενα οροπέδια, που αποτέλεσαν σπουδαία οικιστικά και πολιτιστικά κέντρα, με σημαντικότερα το οροπέδιο του Ομαλού, του Ασκύφου και του Ασφένδου στα Λευκά όρη, της Νίδας στον Ψηλορείτη, του Καθαρού και του Λασιθίου, που είναι και το μεγαλύτερο σε έκταση με 10 κατοικημένα χωριά (47.5 km², 866 m υψόμετρο). Ένα άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των κρητικών βουνών είναι τα εντυπωσιακά και πολύ συχνά βαθιά τους φαράγγια όπως το διάσημο φαράγγι της Σαμαριάς, το φαράγγι του Νίμπρου, το Κουρταλιώτικο φαράγγι, το φαράγγι του Χα και το Φαράγγι των Νεκρών στην Κάτω Ζάκρο Λασιθίου.

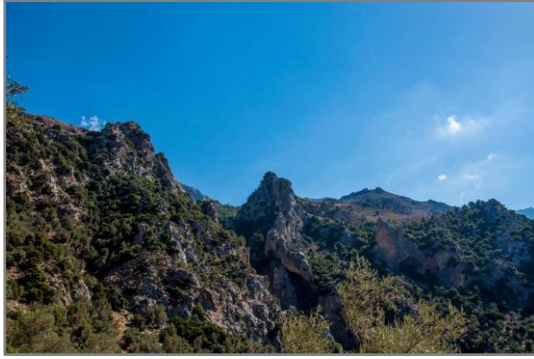

Εικ. 1.2. Η "Μαύρη κορφή" στον Ψηλορείτη.

Εικ. 1.3. Λιόπετρο Σητείας.

Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις καλύπτουν το 1/3 περίπου της συνολικής επιφάνειας του νησιού με κυριότερο προϊόν παραγωγής την ελιά που καλλιεργείται τόσο στις μεγάλες εύφορες πεδιάδες (Μεσσαράς με 240.000 καλλιεργήσιμα στρέμματα, Ηρακλείου με 85.000, Χανίων με 80.000 και Ιεράπετρας με 40.000) όσο και στις λοφώδεις εκτάσεις όπου αυτό είναι εφικτό (μέχρι 500-600 m υψόμετρο). Το 20% της επιφάνειάς του νησιού καλύπτεται από δάση (κυπαρίσσια, έλατα, καστανιές, δρύες, βελανιδιές) τα οποία συναντώνται κυρίως στις δυτικές και κεντρικές περιοχές. Κυριότεροι ποταμοί της Κρήτης είναι ο Αναποδιάρης, ο Γεροπόταμος, ο Πλατύς, ο Κουρταλιώτης, ο Καρτερός, ο Μυλοπόταμος και ο Ταυρονίτης. Ακόμα υπάρχουν τρεις μικρές λίμνες, με μεταλύτερη εκείνη του Κουρνά, ανατολικά της πόλης των Χανίων.

Εικ. 1.4. Δασώδης ορεινή έκταση στο Ν. Ρεθύμνης.

Εικ. 1.5. Οροπέδιο Ανώπολης Σφακίων.

Η ακτογραμμή του νησιού παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς στα 1.050 km των πολυσχιδών ακτών της Κρήτης απαντώνται τόσο ήπιες και ομαλές όσο και κατακόρυφες, βραχώδεις και απρόσιτες απολήξεις της ξηράς στη θαλάσσια επιφάνεια που περικυκλώνει το νησί. Ξεχωρίζουν τέσσερις μεγάλες χερσόνησοι, της Γραμπούσας, της Ροδωπού, του Ακρωτηρίου και της Σητείας ενώ κατά μήκος των ακτών σχηματίζονται τέσσερις μεγάλοι κόλποι, του Κισσάμου, των Χανίων, του Ηρακλείου και του Μιραμπέλλου. Η Κρήτη περιβάλλεται από μικρές νησίδες ή νησάκια που είναι όλα ακατοίκητα, με μοναδική εξαίρεση τη Νήσο Γαύδο νότια του νομού Χανίων, που είναι και το νοτιότερο άκρο της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Εικ. 1.6. Καστρί.

Εικ.1.7. Τριόπετρα.

Νότιες ακτογραμμές κατά μήκος του Λιβικού πελάγους.

Το κρητικό τοπίο εναλλάσσεται συνεχώς, παρουσιάζοντας μία αξιοθαύμαστη ποικιλομορφία και έναν μοναδικό πλουραλισμό εικόνων, αισθήσεων και εντυπώσεων. Αλλού εμφανίζεται γυμνό, απότομο, τραχύ και αφιλόξενο (επαρχία Σφακίων, Αστερούσια όρη, Σητειακά βουνά), αλλού δασωμένο, ομαλό και ήπιο (επαρχία Σελίνου και Κισσάμου Χανίων, οποπέδιο Λασιθίου, πεδιάδα Μεσσαράς). Η νότια πλευρά του νησιού διαφέρει σε γενικές γραμμές από το βόρειο τμήμα του, με ξεκάθαρες κλιματικές και μορφολογικές αντιθέσεις που οφείλονται κυρίως στους ορεινούς όγκους που αναφέρθηκαν παραπάνω και στους αντίθετους άνεμους στους οποίους είναι εκτεθειμένες οι δύο πλευρές του νησιού. Έτσι, στον κρητικό νότο, που βρέχεται από το Λιβικό πέλαγος, συναντάμε κυρίως απότομες, γυμνές από βλάστηση ακτές και θερμότερο κλίμα σε σχέση με το βορρά, ο οποίος βρέχεται από το Κρητικό πέλαγος και παρουσιάζει μεγαλύτερη και ηπιότερη ποικιλία μορφών. Γι αυτό το λόγο, σε συνδυασμό και με την ευκολότερη σύνδεση προς την υπόλοιπη Ελλάδα, οι μεγαλύτερες πόλεις είναι εγκατεστημένες στα βόρεια του νησιού.

Η Κρήτη ανήκει στη μεσογειακή κλιματολογική ζώνη και ο κύριος κλιματικός χαρακτήρα της μπορεί να χαρακτηριστεί ως εύκρατος. Ο χειμώνας είναι αρκετά ήπιος και υγρός, με αρκετές βροχοπτώσεις, ως επί το πλείστον, στα δυτικά τμήματα του νησιού. Η χιονόπτωση είναι σπάνια στις πεδινές εκτάσεις, αλλά αρκετά συχνή στις ορεινές. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, η μέση θερμοκρασία κυμαίνεται μεταξύ 25-30 βαθμών (Κελσίου), οπωσδήποτε ψηλότερα από την αντίστοιχη στην ηπειρωτική Ελλάδα. Η νότια ακτή, συμπεριλαμβανομένης της πεδιάδας της Μεσσαράς και των Αστερούσιων ορέων, απολαμβάνει περισσότερες ηλιόλουστες ημέρες και υψηλότερες θερμοκρασίες κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού σε σχέση με την υπόλοιπη μεγαλόνησο.

1.1.2 Ανθρωπογενές περιβάλλον

Η Κρήτη με το γόνιμο έδαφος και το θαυμάσιο κλίμα, παράγει σχεδόν τη μισή ποσότητα λαδιού της χώρας, το σύνολο σχεδόν της σουλτανίνας και μεγάλες ποσότητες κρασιού, φρούτων και κηπευτικών. Η οικονομία της, η οποία βασιζόταν κυρίως στη γεωργία, άρχισε να αλλάζει αισθητά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, όταν άρχισαν να δημιουργούνται νέοι κοινωνικοί-οικονομικοί και παραγωγικοί συσχετισμοί στην επικράτεια της, θέτοντας στο περιθώριο έναν τρόπο ζωής και αντίληψης που για εκατοντάδες χρόνια παρέμενε σχεδόν αναλλοίωτος. Ενώ διατηρείται η παραδοσιακή έμφαση στη γεωργία και την κτηνοτροφία, παρουσιάζεται μια μεγάλη αύξηση στον τομέα της παροχής υπηρεσιών (κυρίως εκείνων που σχετίζονται με τον τουρισμό). Οι τρεις αυτοί άμεσα αλληλοεξαρτώμενοι τομείς της κρητικής οικονομίας, η γεωργία, η επεξεργασία-μεταποίηση προϊόντων και οι υπηρεσίες, αποτελούν την κινητήρια δύναμή της και απορροφούν το σύνολο σχεδόν του απασχολούμενου ενεργού της πληθυσμού.

Το νησί της Κρήτης είναι μία από τις 13 περιφέρειες της Ελλάδας και αποτελείται από τέσσερις περιφερειακές ενότητες (νομοί):

Ν.Ηρακλείου (304.270 κάτοικοι) το 2011, με πρωτεύουσα το Ηράκλειο (173.993 κάτοικοι),
Ν.Λασιθίου (75.690 κάτοικοι) το 2011, με πρωτεύουσα τον Άγιο Νικόλαο (27.074 κάτοικοι),
Ν.Ρεθύμνου (85.160 κάτοικοι) το 2011, με πρωτεύουσα το Ρέθυμνο (28.987 κάτοικοι),
Ν.Χανίων (156.220 κάτοικοι) το 2011, με πρωτεύουσα τα Χανιά (108.642 κάτοικοι).

Εικ. 1.8. Ηράκλειο Κρήτης.

Εικ. 1.9. Χανιά.

Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, ο συνολικός πληθυσμός του νησιού είναι 621.340 κάτοικοι (75 κάτοικοι/km²), ενώ πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη είναι το Ηράκλειο. Άλλα μεγάλα αστικά και οικονομικά κέντρα είναι τα Χανιά, το Ρέθυμνο, ο Άγιος Νικόλαος, η Σητεία και η Ιεράπετρα, που είναι και το μόνο εγκατεστημένο στο νότιο τμήμα του νησιού.

1.2 ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.2.1 Οικιστική ιστορική αναδρομή

Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές ανασκαφές, η καταγεγραμμένη ιστορία του νησιού ξεκινά κατά τη Νεολιθική περίοδο, κοντά στο 7000 π.Χ., όταν κατέφθασαν στην Κρήτη μέσω της θαλάσσιας οδού φύλα από την βόρεια Αφρική ή την Μικρά Ασία. Από τότε παρατηρείται μια αδιάκοπη οικιστική ανάπτυξη στο νησί της Κρήτης, μέσω της οποίας αντανακλάται με χαρακτηριστικό τρόπο η πολυτάραχη ιστορία του τόπου αυτού.

Η εξαιρετική γεωπολιτικά θέση του νησιού στο μέσο της ανατολικής Μεσογείου, στο επίκεντρο δηλαδή του γνωστού μέχρι τότε κόσμου, που αποτελούσε σημείο συνάντησης πολιτισμών, διέλευσης εμπορικών δρόμων και στρατηγικού ελέγχου της ευρύτερης περιοχής, ήταν φυσικό να προσελκύσει τα αδιάκριτα βλέμματα εισβολέων και κατακτητών. Η επίδραση των διάφορων πολιτισμών αυτών που είτε σε ειρηνικές περιόδους, είτε μέσω κατοχής και επιβολής αναμείχθηκαν με το ντόπιο γηγενές στοιχείο, η αποδοχή-συνύπαρξη των Κρητών με τους κατά περιόδους κατακτητές τους και κυρίως οι συνεχείς επαναστάσεις για απελευθέρωση που συγκλόνιζαν το νησί στα μεγάλα διαστήματα της υποτέλειας και κατοχής του είναι οι κύριοι παράγοντες που επηρέασαν την κοινωνικά και οικονομικά την Κρήτη, καθόρισαν την οικιστική της ανάπτυξη και διαμόρφωσαν την πολιτιστική της φυσιογνωμία. Μέσα από σχεδόν ολοκληρωτικές καταστροφές κι εξοντώσεις του πληθυσμού της, από την καταστροφή της Κνωσού (1400 π.Χ.) μέχρι και σήμερα, κατόρθωσε να διατηρήσει την οικιστική της συνέχεια και να γίνει κατά περιόδους κέντρο έντονης πολιτιστικής ακτινοβολίας. Πολλά από τα κατάλοιπα του ιστορικού παρελθόντος του νησιού διατηρούνται έως και τις μέρες μας, εναρμονισμένα με την πλούσια τοπική, λαϊκή αρχιτεκτονική παράδοση. Συνυπάρχουν δηλαδή στις πόλεις και στα χωριά της υπαίθρου στοιχεία από όλες τις ιστορικές περιόδους του παρελθόντος, φανερώνοντας έτσι τις επιδράσεις των διαφορετικών πολιτισμών που φιλοξενήθηκαν στα χώματά του. Οι προϊστορικές κατοικίες, τα μινωικά ανάκτορα (Κνωσού, Φαιστού, Μαλλίων και Ζάκρου), οι μινωικές επαύλεις, οι εντυπωσιακές ρωμαϊκές εγκαταστάσεις, οι βυζαντινές εκκλησίες, τα βενετσιάνικα κτίρια, τα τζαμιά της εποχής της Τουρκοκρατίας συνυπάρχουν με το λαϊκό κρητικό καμαρόσπιτο και τις σύγχρονες οικιστικές προτάσεις, διαμορφώνοντας από κοινού το πολυπολιτισμικό αρχιτεκτονικό προφίλ του τόπου.

1.2.2 Ιστορικό πλαίσιο-Εξέλιξη κρητικής κατοικίας

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (6000-2600 π.Χ.)

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές στο χώρο της Κρήτης δείχνουν ότι το νησί κατοικούνταν από την 6η χιλιετία π.Χ. Οι πρώτοι κάτοικοι που φέρονται να έφθασαν στην Κρήτη από τη Μικρά Ασία ή τη Βόρεια Αφρική, αναπτύχθηκαν αργά για τα επόμενα 3.000 χρόνια και κατοικούσαν σε λιθόκτιστα σπίτια (σπανιότερα σε σπηλιές). Αρχικά καλλιέργησαν τη γη με πρωτόγονες μεθόδους, έμαθαν την εκτροφή των ζώων και σχημάτισαν τους πρώτους οικισμούς, που στηρίζονταν στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Στην νεολιθική εποχή η Κρήτη μετρούσε 42 οικισμούς και 13000 περίπου κατοίκους.

Αξίζει να σημειωθεί πως από τότε μέχρι σήμερα διατηρείται ένας χαρακτηριστικός τύπος σπιτιού, με ορθογώνια κάτοψη, τοίχους από πηλό, επίπεδη στέγη με ξύλινους στύλους, δοκάρια και κλαδιά, σκεπασμένη με ένα είδος πηλού. Τα πατώματα ήταν από πατημένο χώμα. Υπήρχαν ακόμα πέτρινα πεζούλια, κόγχες και τοίχοι με επιχρίσματα. Αρκετά από τα οικοδομικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία των υποτυπωδών κατοικιών της περιόδου εκείνης διατηρήθηκαν στο πέρασμα των χιλιετιών και διακρίνονται ακόμα και σήμερα στις λαϊκές παραδοσιακές κατοικίες του τόπου.

ΜΙΝΩΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (2600-1450 π.Χ.)

Ο πληθυσμός του νησιού αυξάνεται σταθερά με νέους κατοίκους κατά την περίοδο αυτή και τα αγροτικά χωριά της Νεολιθικής εποχής μετατρέπονται σταδιακά σε πρωτοαστικές κοινότητες. Τα πρώτα αστικά κέντρα του νησιού σχηματίζονται κατά το 2000 π.Χ. γύρω από τα ανάκτορα των τοπικών αρχόντων στο κέντρο των διάφορων αγροτικών κοινωνιών. Παρ' όλο που είναι κάπως αποσπασματικά, τα χρονολογημένα στην περίοδο 2700-2000 π.Χ. ευρήματα της Κνωσού δείχνουν ότι η αρχική μορφή των κατοικιών ήταν κυκλική και υπήρχε περιμετρική περίφραξη από βέργες που είχαν χρωματισμένα επιχρίσματα.

Σταδιακά αρχίζει να γίνεται εμφανής η προτίμηση προς την τετραγωνική-ορθογωνική κάτοψη κατοικία με δώμα και τοίχους από ωμόπλινθους εδραζόμενους σε λίθινη βάση και θεμελίωση. Μια τυπική μορφή σπιτιού αποτελούνταν από δύο δωμάτια: ένα είδος αίθουσας υποδοχής, που έβλεπε έξω κι ένα εσωτερικό υπνοδωμάτιο, όπως μπορούμε να υποθέσουμε από τα ελάχιστα ίχνη κατοικιών που διασώζονται.

Στη Μεσομινωική Περίοδο, γύρω στο 1900 π.Χ. χτίζονται στην Κρήτη τα πρώτα ανάκτορα, συνέπεια της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης που γνώρισε το νησί την εποχή εκείνη. Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές ανασκαφές, εκείνη την εποχή δημιουργούνται τα ανάκτορα της Κνωσού, της Φαιστού, των Μαλίων και της Κάτω Ζάκρου, με κύριο χαρακτηριστικό της σύνθεσης τους τη μεγάλη ορθογώνια αυλή γύρω από την οποία αναπτύσσονται πολυόροφα κτίρια. Τα πλακίδια από φαγεντιανή που βρέθηκαν στην Κνωσό απεικονίζουν πιθανότατα σπίτια διώροφα ή ακόμη και τριώροφα, με επίπεδο δώμα, χτισμένα πριν από το 1700 π.Χ. που έγινε η μεγάλη καταστροφή. Το τέλος της Παλαιοανακτορικής περιόδου θεωρείται πως επέφερε ο μεγάλος σεισμός του 1700 π.Χ.

Αν και ο σεισμός προκάλεσε μεγάλες καταστροφές, τα ανάκτορα ανοικοδομήθηκαν και εγκαινιάστηκε η νεοανακτορική εποχή (1700-1450 π.Χ.). Η μεγαλοπρέπεια των διαμερισμάτων τους, ο πλούτος και το μέγεθος τους που φτάνει ακόμα και τα 22.000 m², εντυπωσιάζουν και αναδεικνύουν emphatically το απόγειο της ακμής του μινωικού πολιτισμού, κέντρο του οποίου ήταν η Κνωσός, 10 km νότια της νεότερης πόλης του Ηρακλείου. Γύρω τους υπήρχαν κι άλλα οικοδομήματα, βοηθητικοί χώροι, επαύλεις αξιωματούχων, εμπόρων και ιερέων, εργαστήρια και κατοικίες.

Εικ. 1.10. Ανάκτορο της Κνωσού, βόρεια είσοδος.

Εικ. 1.11. Μινωικό ανάκτορο Μαλίων, κεντρική σκάλα.

ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (1450-1100 π.Χ.)

Οι Αχαιοί, εκμεταλλεζόμενοι την καταστροφή του μινωικού πολιτισμού, κατέλαβαν την Κνωσό και εδραίωσαν εκεί μια ισχυρή Αχαική δυναστεία. Το 1380 π.Χ. σημειώθηκε νέος ισχυρός σεισμός που διέλυσε τα τελευταία εναπομείναντα δείγματα του μινωικού πολιτισμού. Τότε καταστράφηκε και το ανάκτορο της Κνωσού.

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ & ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1100-500 π.Χ)

Η κάθοδος των Δωριέων το 1100 π. Χ. φέρνει σημαντικές αλλαγές στη ζωή των αυτόχθονων κατοίκων (γνωστοί και ως Ετεοκρήτες) που εγκαταλείπουν τα παραλιακά κέντρα και καταφεύγουν σε ψηλές, δυσπρόσιτες περιοχές, όπου χτίζουν νέους οικισμούς, προσπαθώντας να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους, ενώ οι νέοι άποικοι του νησιού, οι Δωριείς, εγκαθίστανται στις σημαντικότερες πόλεις του νησιού. Πάνω από 100 πόλεις-κράτη δημιουργούνται, με σημαντικότερες εκείνες της Γόρτυνας, της Φαιστού, της Κνωσού, της Ιεράπυτνας (σημερινή Ιεράπετρα) και της Κυδωνίας. Το νησί δεν αποτελεί πια μια πολιτική ενότητα αλλά έχει καταταμηθεί σε μεγάλο αριθμό πόλεων-κρατών που είναι οχυρωμένες, αυτοτελείς κι εχθρικές μεταξύ τους.

Τα σπίτια είναι μονώροφα, χτισμένα με σκληρό ασβεστόλιθο. Τα κατώφλια κι οι παραστάδες κατασκευάζονται με επιμέλεια, από λαξεμένους ογκόλιθους ενώ για καπνοδόχους χρησιμοποιούνται σπασμένα πιθάρια. Ο τύπος αυτός του σπιτιού έχει επιβιώσει και στη σημερινή λαϊκή αρχιτεκτονική.

ΚΛΑΣΣΙΚΗ & ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (500-67 π.Χ.)

Η κλασική περίοδος χαρακτηρίζεται από μία τάση συντηρητισμού και στασιμότητας που είναι εμφανής σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας στην Κρήτη. Ο σημαντικότερος οικισμός εξακολουθεί να είναι η Κνωσός, ενώ η Γόρτυνα, η Κυδωνία και η Λύττος αποτελούν τις σημαντικότερες πόλεις της περιόδου αυτής. Η οικοδομική δραστηριότητα είναι περιορισμένη. Οι πόλεις χτίζονται κυρίως σε πλαγιές και αναπτύσσονται στο μέτρο που τους επιτρέπει η διαμόρφωση του εδάφους με αναλημματικούς τοίχους.

Τα περισσότερα σπίτια αποτελούνται από δύο έως τρία δωμάτια με δάπεδα λαξευμένα στο βράχο ή από πατημένο χώμα. Σε λίγες περιπτώσεις τα δάπεδα καλύπτονταν με κονίαμα ή πλάκες. Τα δωμάτια επικοινωνούν με εσωτερική αυλή που διαθέτει, τις περισσότερες

φορές, δεξαμενή για τη συλλογή του νερού της βροχής. Τα μεγαλύτερα κτίσματα περιλαμβάνουν και βοηθητικούς χώρους όπως αποθήκες, στάβλους και εργαστήρια.

ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (67 π.Χ.-330 μ.Χ.)

Το 67 π.Χ. το νησί της Κρήτης, μετά από σκληρή αντίσταση δυο χρόνων, πέρασε στα χέρια των Ρωμαίων. Ακολούθησε μια ειρηνική περίοδος όπου οι πόλεις, με πρωτεύουσα τη Γόρτυνα, γνώρισαν σημαντική ανάπτυξη, πλαισιώθηκαν με πολυτελή ρωμαϊκά οικοδομήματα, αμφιθέατρα, ναούς, ωδεία, αγορές, Ασκληπιεία, διοικητικά μέγαρα, στάδια και λουτρά, και ο πληθυσμός του νησιού ανήλθε σε 300.000 κατοίκους. Ανάμεσά τους ξεχώρισαν η Κνωσός που κατάφερε να επεκταθεί σημαντικά, η Κυδωνία, η Άπτερα, η Ιεράπετρα, η Φαιστός, η Λύττος και η Ελεύθερνα. Το 330 μ.Χ., μετά τη διάσπαση του ρωμαϊκού κράτους σε ανατολικό και δυτικό, η Κρήτη πέρασε στην κυριαρχία του Βυζαντίου.

Εικ. 1.12. Ρωμαϊκές δεξαμενές, αρχαία Άπτερα.

Εικ. 1.13. Ελληνορωμαϊκή γέφυρα, Βρυσές Χανίων.

ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (330-824 μ.Χ.)

Όταν το Ρωμαϊκό Κράτος διασπάστηκε σε ανατολικό και δυτικό, η Κρήτη αποτέλεσε αρχικά τμήμα της επαρχίας Ιλλυρίας και στη συνέχεια, από το 395 μ.Χ., τμήμα του Βυζαντίου με αυτοκράτορα το Μεγάλο Θεοδόσιο. Κατά την περίοδο αυτή εξαπλώθηκε ο χριστιανισμός και η επισκοπή της Κρήτης συμπεριλήφθηκε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης ενώ ανεγέρθησαν οι πιο σημαντικές βυζαντινές εκκλησίες του νησιού, όπως η βασιλική του Αγίου Τίτου, που σώζεται στον Αρχαιολογικό Χώρο της Γόρτυνας, η βασιλική της Πανόρμου στο Ρέθυμνο και η βασιλική της Αλμυρίδας Αποκορώνου. Η ευημερία και η οικονομική άνθηση του τόπου κατά την περίοδο αυτή αντικατοπτρίζεται στα στοιχεία που αναφέρουν 22 πόλεις, 21 επισκοπές, 250.000 κατοίκους και 40 περίπου γνωστές τρίκλιτες βασιλικές. Η σταδιακή παρακμή των πολυπληθών αστικών αυτών κέντρων, παράλιων και εσωτερικών, ήρθε ως συνέπεια της εμφάνισης των Αράβων στα παράλια της αυτοκρατορίας και της γενικότερης αποαστικοποίησης που παρατηρήθηκε στον μεσαιωνικό κόσμο μετά τον 7^ο αιώνα. Στις αρχές του 9^{ου} αι. νέες φυσικές καταστροφές (σεισμοί) αποδυναμώνουν ακόμα περισσότερο τους πληθυσμούς του νησιού που μοιραία πέφτει στα χέρια των Σαρακηνών, εγκαινιάζοντας έτσι μια νέα ζοφερή ιστορική περίοδο για την Κρήτη.

ΑΡΑΒΟΚΡΑΤΙΑ (824-961 μ.Χ.)

Το 824 μ.Χ. οι Άραβες Σαρακηνοί της Ισπανίας κατέκτησαν εξ ολοκλήρου το νησί, ορίζοντας ως νέα πρωτεύουσα το νεόκτιστο Χάνδακα, το σημερινό Ηράκλειο. Στην περίοδο αυτή παρατηρείται μία στασιμότητα-παύση οικοδομικής δραστηριότητας, αποτέλεσμα της δίωξης των ντόπιων κατοίκων του νησιού και της σκληρότητας των κατακτητών.

ΝΕΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (961-1204 μ.Χ.)

Η Αραβοκρατία θα διαρκέσει πάνω από έναν αιώνα, μέχρι το 961 μ.Χ., όταν ο τότε Βυζαντινός στρατηγός και κατόπιν αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς ελευθερώνει το νησί. Στα 136 χρόνια της Αραβοκρατίας ο χριστιανικός πληθυσμός της Κρήτης είχε συρρικνωθεί αισθητά. Έτσι μετά την απελευθέρωσή του ελήφθησαν σημαντικά μέτρα για την αναζωπύρωσή του, τα τζαμιά μετατράπηκαν σε εκκλησίες, πλήθος Κρήτες που είχαν εξισλαμισθεί με τη βία εκχριστιανίστηκαν και νέοι πληθυσμοί, Έλληνες ως επί το πλείστον, εγκαταστάθηκαν στο νησί.

Εικ. 1.14. Βασιλική Αγίου Τίτου, Γόρτυνα.

Εικ. 1.15. Βυζαντινή τρίκλιτη εκκλησία Αγίου Παντελεήμονα, Πηγή ("Μπιτζαριανώ") Καστελίου.

ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ (1204-1669 μ.Χ.)

Το 1204 μ.Χ., με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, ο λατίνος αυτοκράτορας παραχώρησε την Κρήτη στον Βονιφάτιο Μονφερατικό, που την πούλησε στους Βενετούς το 1210 μ.Χ. Με την εγκατάσταση των αποίκων το φεουδαρχικό σύστημα της Δύσης εδραιώνεται στην Κρήτη. Το 1363 μ.Χ., κι ενώ για πολλές δεκαετίες η Κρήτη συνταράσσεται από συνεχείς επαναστάσεις ενάντια στους νέους κατακτητές, ανακηρύσσεται ανεξάρτητη Δημοκρατία υπό την ενετική κυριαρχία, αρχίζοντας έτσι μια πιο ειρηνική εποχή ακμής. Οι κρητικές πόλεις εμφανίζουν εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη, με κύριους άξονες το εμπόριο και τη ναυτιλία. Ο πληθυσμός αυξάνεται, οι πόλεις επεκτείνονται και καλλωπίζονται με τα σημαντικότερα κτίσματα της κρητικής αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής, επηρεασμένης από τη δυτική αναγεννησιακή τεχνοτροπία, προσαρμοσμένης όμως στις ανάγκες της κρητικής κοινωνίας και τις τοπικές συνθήκες. Εκτός από την πρωταρχική θωράκιση των βασικών λιμανιών, η άμυνα του νησιού ενισχύεται με μια σειρά φρουρίων που χτίζονται σε τοποθεσίες στρατηγικής σημασίας (Γραμβούσα, Σπιναλόγκα, Φραγκοκάστελλο). Αξιόλογα δείγματα της αρχιτεκτονικής της περιόδου αυτής αποτελούν και οι πύργοι των Βενετών φεουδαρχών, που βρίσκονται διασκορπισμένοι στην ύπαιθρο. Κατατάσσονται στη φρουριακή αρχιτεκτονική, έχουν τετράγωνο σχήμα, παχείς πέτρινους τοίχους, μικρά και λιγοστά ανοίγματα, πέτρινη εξωτερική σκάλα, μεγάλο ύψος και αποτελούνται από ισόγειο και δύο ορόφους. Αν τα οχυρωματικά έργα, τα καστέλια και οι βενετσιάνικοι πύργοι θεωρούνται δείγματα δύναμης και εξουσίας, τα παλάτια και οι κρήνες, οι λότζες, τα ρολόγια, οι πλατείες, τα αναγεννησιακής τεχνοτροπίας μνημεία στο Ηράκλειο, το Ρέθυμνο και τα Χανιά αποτελούν δείγματα μεγαλοπρέπειας και αρχοντιάς. Στην ύπαιθρο συναντάμε αρκετές κατοικίες-πύργους, βίλες και αγροτικά βενετσιάνικα σπίτια, με τις παλιές πέτρινες λαξευμένες πύλες, τα λιοτρίβια, τα αγροτικά σπίτια της εποχής με δώμα ή στέγη να διατηρούνται έως και σήμερα σε αρκετά χωριά. Η μακρόχρονη ειρηνική συμβίωση

των Βενετών με τους ντόπιους είχε ως αποτέλεσμα ένα γόνιμο πολιτιστικό διάλογο, που κατέληξε προοδευτικά σε μια κοινή πολιτιστική έκφραση με εμφανείς επιδράσεις στη δόμηση και την αρχιτεκτονική της περιόδου εκείνης.

Εικ.1.16. Κρήνη Μοροζίνι, Ηράκλειο.

Εικ. 1.17. Ενετική Λότζια, κτισμένη στα πρότυπα της βασιλικής του Palladio στη Vicenza.

Εικ. 1.18. Φρούριο Spinalonga.

Εικ. 1.19. Μαρουλάς Ρεθύμνου, οικισμός κτισμένος κατά την Ενετοκρατία.

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1669-1898 μ.Χ.)

Μετά από σκληρή πολιορκία 21 ετών, στις 27 Σεπτεμβρίου 1669, ο Χάνδακας, το τελευταίο προπύργιο αντίστασης, παραδόθηκε από το Φραγκίσκο Μοροζίνι στον Τούρκο Αχμέτ Κιοπρουλή. Έτσι, ολόκληρη η Κρήτη, έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Όσοι δεν εγκατέλειψαν το νησί αναγκάστηκαν να ζήσουν κάτω από άθλιες συνθήκες φτώχειας και καταπίεσης, υποτελείς στους Τούρκους που εγκαθίστανται μαζικά πλέον στη νέα τους κτήση. Η γη δεσμεύτηκε, τα δημόσια κτήρια έγιναν βασιλικά, τα ιδιωτικά σπίτια διανεμήθηκαν σε πασάδες και μπέηδες και πλήθος εκκλησιών μετατράπηκαν σε τζαμιά. Το αστικό σπίτι στις μεγαλύτερες πόλεις (Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά και Σητεία) δέχεται αρχιτεκτονικές επεμβάσεις από τους κατακτητές, σε αντίθεση με τις κατοικίες των αγροτοκτηνοτροφικών οικισμών της κρητικής υπαίθρου που στη διάρκεια της 400ετούς κατοχής δε διαφοροποιήθηκαν σημαντικά. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι το "σαχνισί" το οποίο αποτελούσε προσθήκη ενός κλειστού ξύλινου εξώστη στον όροφο του σπιτιού. Στα Χανιά και στο Ρέθυμνο συχνά συναντάμε τύπους σπιτιών όπου η ξύλινη αυτή επένδυση δεν περιορίζεται στον εξώστη αλλά επεκτείνεται και σε άλλα τμήματα της πρόσοψης του κτιρίου, πολλές φορές και σε ολόκληρο τον όροφο. Οι Τούρκοι, σε αντίθεση με τους Βενετούς, δεν έκτισαν νέους οικισμούς στο νησί.

Εικ. 1.20. Σπίτι με σαχνισί στην παλιά πόλη του Ρεθύμνου.

Εικ. 1.21. Ο μιναρές του Αχμέτ Αγά, Χανιά.

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (1898 μ.Χ.-σήμερα)

Το 1898 οι Μεγάλες Δυνάμεις ανακήρυξαν τη Κρήτη ως ανεξάρτητη "Κρητική Πολιτεία" υπό τη κυριαρχία του Σουλτάνου. Όμως η βαθιά επιθυμία του κρητικού λαού για ένωση με την Ελλάδα πραγματοποιήθηκε μερικά χρόνια αργότερα, και πιο συγκεκριμένα στις 30 Μαΐου 1913 επικυρώθηκε η τελική ένωση της Κρήτης με την υπόλοιπη Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής, οι Κρητικοί πήραν μέρος στον αγώνα για την απελευθέρωση, με αποκορύφωμα τη Μάχη της Κρήτης στις 20-28 Μαΐου του 1941. Μετά από τέσσερα χρόνια γερμανικής κατοχής ξεκίνησε μια περίοδος ειρήνης, προόδου και ανασυγκρότησης της ζωής του κρητικού λαού. Τις τελευταίες δεκαετίες το νησί της Κρήτης γνωρίζει μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, λόγω των εκτεταμένων καλλιεργειών των γόνιμων εδαφών του και του τουρισμού, όπως επίσης και σημαντική πρόοδο στον πολιτισμό, την τέχνη, τις επιστήμες και την έρευνα, αποτελώντας ένα από τα πλέον ευημερούντα τμήματα της ελληνικής επικράτειας.

Η οικιστική συνέχεια της Κρήτης, παρ' όλες τις μεγάλες καταστροφές που γνώρισε το νησί, δε σταμάτησε ποτέ. Οι πόλεμοι, οι διαρκείς επαναστάσεις αλλά και η πείνα, οι επιδημίες και οι σεισμοί που αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό, δεν αποθάρρυναν τους κατοίκους που με πείσμα και με μια αξιοθαύμαστη ζωντάνια έχτιζαν και ξανάχτιζαν τους οικισμούς τους στην ίδια σχεδόν θέση από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Η μελέτη της οικιστικής συνέχειας από τη μια εποχή στην άλλη μας δείχνει ότι οι περισσότεροι οικισμοί κάθε περιόδου κατοικούνται και την επόμενη περίοδο. Σήμερα στο νησί διατηρούνται πολλοί οικισμοί από την αρχαιότητα κρατώντας αναλλοίωτο το αρχικό τους όνομα όπως η Μίλατος, η Τύλισσος, η Πολυρρήνια κ.α., ενώ το πλέγμα των οικισμών της Ενετοκρατίας έχει διατηρηθεί ακόμη και σήμερα χωρίς μεγάλες αλλαγές (Μαργαρίτες, Μαρουλάς, Αξός).

Κεφάλαιο 2: Τυπολογία-μορφολογία παραδοσιακής κρητικής κατοικίας

2.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το κυριότερο στοιχείο διαχωρισμού της ηπειρωτικής από την νησιώτικη αρχιτεκτονική στην ελληνική επικράτεια είναι ο τρόπος στέγασης της λαϊκής κατοικίας, άμεσα συνδεδεμένος με τις επικρατούσες κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής και εν πολλοίς επηρεασμένος από ιστορικές, οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες, που σε μεγάλο βαθμό αντανακλώνται στη μορφή και τη δομή της. Στο ηλιόλουστο και άνυδρο νοτιοανατολικό Αιγαίο, η συντριπτική πλειονότητα των οικημάτων είναι δωματοσκέπαστα, σε αντίθεση με τα σπίτια της ηπειρωτικής Ελλάδας, στα οποία κυριαρχεί η επικλινή στέγη. Η Αγαιοπελαγίτικη λαϊκή αρχιτεκτονική παρουσιάζει, πέρα απ' το δώμα που προαναφέρθηκε ως το επικρατέστερο οικοδομικό στοιχείο στέγασης της τυπικής λαϊκής κατοικίας, κι άλλα γενικευμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα όπως η τοιχοποιία από λιθοδομή, οι κυβικοί όγκοι, η κατασκευαστική λιτότητα, η χρήση τόξων, η τυπολογία και η λειτουργικότητα της κάτοψης βάσει των αναγκών του ιδιοκτήτη και των διάφορων εξωγενών γεωμορφολογικών και κλιματικών περιορισμών.

Από πηγές και μαρτυρίες περιηγητών και μελετητών της πρόσφατης ιστορίας του νησιού της Κρήτης, από αρχαιολογικά ευρήματα που μέσω ανασκαφών ήρθαν στο φως και έδωσαν γνώση και εικόνα σε παρελθοντικούς ακμάζοντες πολιτισμούς, από διασωζόμενα αρχιτεκτονήματα χρονολογημένα στο β' μισό της δεύτερης μ.Χ. χιλιετίας και κυρίως από οικιστικούς σχηματισμούς ή μεμονωμένες κατοικίες που διατηρήθηκαν σχεδόν ανέπαφες στο πέρασμα των αιώνων αντλούμε σημαντικές πληροφορίες για το ύφος, τις αρχές, τον χαρακτήρα και τις κατασκευαστικές πρακτικές που στο σύνολό τους ορίζουν την κρητική παραδοσιακή λαϊκή κατοικία. Η αρχιτεκτονική της Κρήτης κατάφερε να διατηρήσει τα μορφολογικά και τυπολογικά της χαρακτηριστικά, παρά τις εμφανείς επιρροές που προσέδωσαν σ' αυτήν οι μακροχρόνιες κατακτήσεις και οι γενικότερες πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις των Κρητών με γειτονικούς λαούς σε ειρηνικές περιόδους. Σύμφωνα με τη λαογράφο Αγγελική Χατζημιχάλη, *“Η βασική διάταξη του ελληνικού σπιτιού δεν άλλαξε, παρά μόνο σε λεπτομέρειες, γιατί οι βιοτικές ανάγκες, ο τρόπος ζωής, τα ήθη και τα έθιμα έμειναν σχεδόν τα ίδια στις διάφορες εποχές. Η ελληνική ζωή στα χρόνια μετά την άλωση δεν είναι παρά συνέχεια της βυζαντινής. Έτσι και το σπίτι, όπως και η τέχνη των τελευταίων χρόνων με όλες τις ξενικές επιδράσεις, δεν είναι παρά συνέχεια της βυζαντινής”*, άποψη που αιτιολογεί τη διατήρηση ενός κοινού προτύπου κατοικίας στην Κρητική υπαίθρο από την βυζαντινή περίοδο μέχρι και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Το **Κρητικό λαϊκό σπίτι**, αν και συγγενεύει με εκείνο των νησιών του νοτιοανατολικού Αιγαίου (Κυκλάδες, Δωδεκάνησα), παρουσιάζει μια αξιοθαύμαστη πολυμορφία και συστήνεται με ποικίλες διαφορετικές εκφράσεις, σχήματα, μορφές και παραλλαγές, ισορροπώντας επιδέξια στο δίπολο “παραδοσιακή αρχιτεκτονική-εξωτερικές επιρροές”. Η κατοικία του Κρητικού της υπαίθρου χαρακτηρίζεται από μορφολογική λιτότητα και πλαστικότητα του κτιριακού της όγκου, σε άμεση σχέση με την λειτουργικότητα της κάτοψης. Αποτελείται από απλούς πέτρινους όγκους με σαφή περιγράμματα, καθαρές,

αδρές και αυστηρές γραμμές, είναι εσωστρεφής, με αμυντικογενή όψη και διάταξη στο χώρο, ενώ αποτελεί προέκταση του φυσικού τοπίου που την περιβάλλει, χωρίς τάσεις ανάδειξης και διαχωρισμού από εκείνο. Διακρίνεται από μία αποστροφή στο περιττό και μία υποταγή στο αναγκαίο, από μία τραχειά ειλικρίνια και μία εκ πρώτης όψεως προχειρότητα κατασκευής που υποδηλώνει με τον πιο εκφραστικό τρόπο τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οικοδομήθηκε, τους φυσικούς περιορισμούς και την ίδια την ψυχρότητα των κατοίκων της. Το σπίτι, όπως αναφέρει ο Δ. Βασιλειάδης, *“ήταν ανάγκη να μείνει απλό, γυμνό, χωρίς πολυτέλειες και ανέσεις, για να μην επαναπαύεται ο λαός και υποχωρεί στον εχθρό. Έπρεπε να μπορεί να θυσιάζεται και να το αποχωρίζονται εύκολα οι ιδιοκτήτες του, για χάρη του αγώνα και των επαναστάσεων με στόχο την ελευθερία”*.

Η επίπονη και απαιτητική ζωή στην Κρητική ύπαιθρο, σε συνδυασμό με τη σχεδόν μόνιμη απειλή καταστροφής, ιδίως κατά την μακροχρόνια περίοδο της Τουρκοκρατίας, έκαναν τον Κρητικό να μην πιστεύει στη μονιμότητα όσων με κόπο οικοδομούσε, δίνοντας έτσι στα κτίσματά του το χαρακτήρα του προσωρινού. Διάφορες κατασκευαστικές λεπτομέρειες όπως πέτρινα πλαίσια στα πορτοπαράθυρα, τοξωτά-τριγωνικά ανώφλια, γείσα προστασίας από τα νερά της βροχής και ανάγλυφες υδρορρόες, στέγαση εισόδου, λαξευτοί πορώλιθοι στις γωνίες των εξωτερικών τοίχων, σχιστόπλακα εναπόθεσης γλάστρας, απολήξεις καμινάδων και περιμετρική τοποθέτηση λίθων στέψης στα δώματα, δεντροφυτεύσεις και επιπρόσθετα κτίσματα στον ευρύτερο χώρο, μετριάζουν την αυστηρή αισθητική, τον απέριττο χαρακτήρα και την εσωστρέφεια των εξωτερικών όψεων της κατοικίας. Η μορφολογική και κατασκευαστική αυτή λιτότητα είναι ευδιάκριτη και στο εσωτερικό του σπιτιού. Ο χαμηλός φωτισμός που διαπερνά τα λιγιστά ανοίγματα, οι συνήθως ανεπεξέργαστοι κορμοί δέντρων που στηρίζουν το δώμα, οι αδρές επιφάνειες των εσωτερικών τοίχων, τα αυτοσχέδια έπιπλα και το χωμάτινο δάπεδο του ισογείου προσδίδουν έναν απόκοσμο αλλά ταυτόχρονα ειλικρινή και γαλήνιο χαρακτήρα στο χώρο.

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στο τόξο, τη λεγόμενη *“καμάρα”*, κατασκευαστικό στοιχείο που αφ’ ενός συμμετέχει στην ανάληψη των φορτίων του δώματος ως στοιχείο έδρασης των ξύλινων δοκών του, αφ’ ετέρου διαμοιράζει οπτικά και λειτουργικά τον εσωτερικό χώρο του σπιτιού, διαχωρίζοντας την ορθογώνικου σχήματος κάτοψη του καμαρόσπιτου σε τέσσερις χώρους με λειτουργική αυτονομία (ύπνος, μαγειρέμα, αποθήκευση), χωρίς να διασπά την ενότητα και τη συνέχεια του.

Ως προς τη διάρθρωση των χώρων των κατοικιών, συναντάμε στην Κρήτη όλους σχεδόν τους τύπους του παραδοσιακού δωματοσκέπαστου σπιτιού στο Αιγαίο, με κυρίαρχους εκείνους των απλών μακριναριών, τόσο σε πλατυμέτωπη, όσο και σε στενομέτωπη διάταξη. Η κάτοψη του λαϊκού αγροτόσπιτου αρθρώνεται χωρίς περίπλοκες και πρωτότυπες λύσεις, με κύριο στόχο να καλύψει τις βιοτικές και λειτουργικές ανάγκες των κατοίκων του (διαβίωση των μελών της οικογένειας, αποθήκευση εργαλείων-σοδειάς-ζωοτροφών, στέγαση οικόσιτων ζώων). Ο πρωτεύων ρόλος της κτηνοτροφίας αποτυπώνεται στην άμεση σχέση, ακόμα και ταύτιση σε ορισμένες περιπτώσεις, των χώρων διαμονής των ζώων με εκείνους των ανθρώπων ενώ η βιοτικής σημασίας ενασχόληση με τη γεωργία στην ύπαρξη αποθηκευτικών χώρων εντός της κατοικίας ή στην ευρύτερη έκταση που αυτή καταλαμβάνει. Η αδυναμία επέκτασης και διαχωρισμού του διαθέσιμου προς κατοίκηση χώρου σε επιμέρους λειτουργικά αυτόνομα δωμάτια μοιραία οδηγεί σε

αλληλοεπικαλύψεις των καθημερινών λειτουργιών και δραστηριοτήτων, με τις μικτές ως επί το πλείστον χρήσεις των χώρων να είναι αναπόφευκτες.

Ο αρχικός πυρήνας του Κρητικού λαϊκού αγροτικού σπιτιού ανήκει στον τύπο του δωματοσκέπαστου μονόχωρου, πλατυμέτωπης ή στενομέτωπης διάταξης, ανάλογα με τη θέση της εισόδου και τη διάταξη-προσπέλαση του εσωτερικού χώρου. Είναι συνήθως ένα καθαρό, μακρόστενο ορθογώνιο που συγκεντρώνει στο εσωτερικό του όλες τις λειτουργίες των μελών της οικογένειας (μαγείρεμα, διημέρευση, ύπνος, αποθήκευση σοδειάς-αγαθών, φύλαξη κατοικίδιων ζώων). Οι κατασκευαστικές δυνατότητες των διαθέσιμων δομικών υλικών (π.χ. μήκη ξύλων για την κατασκευή του δώματος) καθώς και γεωμορφολογικής φύσεως περιορισμοί καθορίζουν τις διαστάσεις του και ευθύνονται για το μακρόστενο ορθογωνικό του σχήμα.

Εικ. 2.1. Τυπικό μονόχωρο ορθογώνιο μακρινάρι.

Εικ. 2.2. Λίθινη "δέστρα", ενσωματωμένη στην τοιχοποιία του σπιτιού (μικτές χρήσεις).

Στο εσωτερικό του μονόχωρου οι λειτουργίες που αναφέρθηκαν ήταν συνήθως χωροθετημένες σε συγκεκριμένες θέσεις που είχαν διαμορφωθεί κατάλληλα για το σκοπό αυτό. Με την πάροδο του χρόνου οι διαμορφώσεις αυτές πήραν μόνιμο χαρακτήρα, ο εξοπλισμός τους έγινε σταθερός και τυποποιήθηκαν ακολουθώντας συγκεκριμένους κατά περιοχές τύπους. Η αλληλοκάλυψη των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και η αναγκαστική συμβίωση όλων των μελών της οικογένειας στο μοναδικό δωμάτιο που ήταν διαθέσιμο καθιστούν την λειτουργικότητα της γενικής διάρθρωσης του εσωτερικού χώρου και τη βέλτιστη αξιοποίηση των δυνατοτήτων που παρέχονται απαραίτητη προϋπόθεση για την εύρυθμη καθημερινότητά τους. Τα κτίσματα των κατοικιών, μολοντί μικρά, μονώροφα και φτιαγμένα με φυσικά δομικά υλικά και πενιχρά μέσα, κατόρθωναν χάρη στην έξυπνη και πρακτική εσωτερική τους διαρύθμιση να εξυπηρετούν με θαυμαστή λειτουργικότητα τις πολλαπλές ανάγκες των ιδιοκτητών τους.

Με τον καιρό βέβαια οι αντιλήψεις γύρω απ'τη ζωή στο σπίτι μεταβάλλονται, επιζητείται αυτονομία χώρων και απομόνωση κάποιων λειτουργιών σε αυτούς. Συγκεκριμένα, από τα τέλη του 19^{ου} αι. παρατηρείται η τάση να ξεχωρίσει ο κεντρικός χώρος του σπιτιού αξιοποιούμενος ως χώρος υποδοχής ("σάλα") και απαλλάσσεται από τις καθημερινές δραστηριότητες των μελών της οικογένειας, οι οποίες απομονώνονται σε ιδιαίτερους χώρους. Οι χώροι αυτοί προκύπτουν είτε με εσωτερικές υποδιαιρέσεις των παλαιότερων μονόχωρων κτισμάτων, είτε με εξωτερικές προσθήκες νέων χώρων. Απ'τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στην ελεύθερη πλέον Κρήτη, αρχίζουν να εμφανίζονται νέες τάσεις, τόσο στην

αρχιτεκτονική, όσο και στη κατασκευή των νέων κτισμάτων. Τα ανοίγματα του σπιτιού αποκτούν μεγαλύτερες διαστάσεις και πλαισιώνονται από επιμελημένη λίθινη επένδυση, τα κουφώματα εξωραϊζονται, οι εξωτερικοί τοίχοι σοβατίζονται και ενίοτε βάφονται σε διάφορες αποχρώσεις, οι κατόψεις υποβοηθούμενες από τη χρήση εγκάρσιων τόξων που ευρέως πια χρησιμοποιούνται επεκτείνονται τόσο κατά μήκος, όσο και κατά πλάτος, διάφορα κτίσματα διατάσσονται στον περιβάλλοντα της κατοικίας χώρο, μονόρριχτες και δίρριχτες επικλινείς στέγες με κεραμίδια αντικαθιστούν το παραδοσιακό δώμα που επί χιλιετίες επικρατούσε και τέλος η κατακόρυφη ανάπτυξη σε ένα δεύτερο επίπεδο με τη δημιουργία του διώροφου σπιτιού είναι κάποια από τα καινούρια αρχιτεκτονικά στοιχεία που απαντώνται στις νεόδμητες κατά την περίοδο αυτή κατοικίες. Η εξέλιξη των κρητικών κατοικιών, από απλούστερους σε πιο σύνθετους τύπους, προέκυψε από την ανάγκη για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, την αναγκαιότητα διαθεσιμότητας χώρων με την αύξηση των μελών και των αναγκών της οικογένειας και είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ανέλιξη της κοινωνικής ζωής στο νησί.

Εικ. 2.3. Απλό μονόχρωμο ισόγειο καμαρόσπιτο.

Εικ. 2.4. Διώροφη κατοικία με δίρριχτη στέγη.

Κάθε οίκημα, με την ιδιότυπη, μοναδική του μορφή και δομή, προσδίδει στο οικιστικό σύνολο στο οποίο είναι ενταγμένο μια ιδιαίτερη, αρχιτεκτονική φυσιογνωμία. Αν και όλα εξυπηρετούν την ίδια λειτουργία (στέγαση-κατοικία οικογένειας), κανένα δεν αποτελεί στείρο αντίγραφο του άλλου, αλλά κατευθυνόμενο από τις εμπειρικές δεξιότητες των μαστόρων και τα οικοδομικά πρότυπα της εποχής αυτοπροσδιορίζονται ώστε η διάταξή τους στο χώρο να συνθέτει συνοικισμούς εκπληκτικής ωραιότητας.

Τα **κύρια δομικά υλικά** κατασκευής της Κρητικής κατοικίας είναι η πέτρα, το ξύλο και το χώμα, υλικά που χρησιμοποιούνται στη φυσική τους σχεδόν κατάσταση ή κατόπιν υποτυπώδους επεξεργασίας. Η ανεπιτήδευτη αυτή μορφή τους, χαρακτηρίζει και τα οικοδομικά στοιχεία που συνθέτουν οι συνδυαστικές τους χρήσεις, διαχέοντας μια πρωτόγονη αίσθηση της ύλης και συνεχίζοντας στην κατασκευή και τη μορφή του τον αρχέγονο τύπο του προϊστορικού σπιτιού της μινωικής Κρήτης. Η χρήση φυσικών δομικών υλικών, προερχόμενων από την ευρύτερη περιοχή, η υποταγή στο ανάγλυφο και τους περιορισμούς του εδάφους και ο ενδόμυχος σεβασμός του κατοίκου της κρητικής υπαίθρου στο περιβάλλον, δημιούργησαν κτίσματα που εναρμονίζονται πλήρως στο φυσικό τους χώρο, αποτελώντας προέκταση της ίδιας της φύσης που περιβάλλει τα κτίσματα και τους οικισμούς. Οικιστικές οντότητες και φυσικό τοπίο συνυπάρχουν

αρμονικά, αποτελώντας ένα αδιαίρετο, ολοκληρωμένο, απaráμιλλου κάλλους και αισθητικής σύνολο.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως το κρητικό λαϊκό σπίτι, κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους εκφράζει το πνεύμα, το ήθος, τα βιώματα και την ιδιοσυγκρασία των ανθρώπων της εποχής του. Βασίζεται στην τοπική παράδοση και φανερώνει τον ηρωισμό, τη φιλοξενία, το φιλότιμο και τον ιδεαλισμό των Κρητικών, φτωχών και πλουσίων. Η ασκητική και δυναμική συγχρόνως μορφή του είναι αποτέλεσμα των φυσικών και κοινωνικών συνθηκών υπό τις οποίες οικοδομήθηκε. Κλείνει μέσα του την ιστορία του νησιού και αποτελεί ζωντανή ιστορική μνήμη, που παρά την επικράτηση νέων τάσεων και πρακτικών στη δόμηση τις τελευταίες δεκαετίες, διασώζεται ως τις μέρες μας. Ο Δ. Πικιώνης αναφερόμενος στην αρχιτεκτονική ποιότητα της σύνθεσης του παραδοσιακού κρητικού σπιτιού αναφέρει, *“...και δεν έχω δει τίποτε πιο αρμονικό και γραφικό από αυτή τη διάταξη των μαζών που πηγάζει μ’ αυτόν το φυσικό τρόπο και που, ενώ ούτε οφείλεται σε καμιά σύλληψη ενός συνόλου αρχιτεκτονικού ούτε φαίνεται να πηγάζει από καμιά αφηρημένη αρχιτεκτονική, μολαταύτα κρύβει τόση φυσική αρμονία”*.

2.2 ΔΩΜΑΤΙΑ-ΧΩΡΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Ο βασικός πυρήνας του παραδοσιακού κρητικού λαϊκού σπιτιού είναι το απλό μονόχρωμο ορθογώνιο μακρινάρι, με μικτές λειτουργικές χρήσεις στον εσωτερικό του χώρο. Σταδιακά, με την πάροδο των αιώνων, και αδυνατώντας να καλύψει τις ολοένα αυξανόμενες ανάγκες της οικογένειας που φιλοξενεί, διαχωρίζεται εσωτερικά σε λειτουργικά ανεξάρτητους χώρους, επεκτείνεται καθ’ ύψος μετατρέπόμενο σε δώροφο, μεγαλώνει ως προς τις αρχικές διαστάσεις της κάτοψής του, πλαισιώνεται με πρόσθετα κτίσματα στον προαύλιο χώρο του και γενικότερα αποκτά πιο σύνθετες αρχιτεκτονικές δομές.

Ανάλογα με τη χρήση και τις λειτουργίες που επιτελούνται σε αυτά, τα δωμάτια του σπιτιού διαθέτουν τον αντίστοιχο οικιακό εξοπλισμό και η διαρύθμισή τους συνάδει με τις ανάγκες που εξυπηρετούνται εντός τους. Μία αυτοτελής και χωρικά πλήρης κατοικία διαθέτει τους παρακάτω χώρους:

α) *“Πόρτεγο”*

Αποτελεί τον χώρο διημέρευσης των μελών της οικογένειας, σε αντιστοιχία με το σημερινό σαλόνι. Στο *“πόρτεγο”* οδηγεί η κύρια είσοδος του σπιτιού ενώ στην πρόσοψή του ανοίγονται παράθυρα, σε συμμετρική ή μη διάταξη. Στο εσωτερικό του πόρτεγου υπάρχουν: το πατάρι για τον ύπνο, το τζάκι, διάφορα καθιστικά έπιπλα και επιτοίχιες κόγχες αποθήκευσης προϊόντων. Το *“πόρτεγο”* είναι ο βασικότερος και πιο σύνθετος χώρος του σπιτιού.

β) *“Τζετζεμίλι”*

Ήταν ο χαμηλοτάβανος, σκοτεινός χώρος κάτω από το ξύλινο πατάρι για τον ύπνο. Επικοινωνούσε με το πόρτεγο μέσω μικρής πόρτας στον ενδιάμεσο τοίχο στήριξης του σοφά (πατάρι) και εκτεινόταν σε χαμηλότερο υψομετρικά επίπεδο σε σχέση με αυτό.

Χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος, με τον απαραίτητο για το σκοπό αυτό εξοπλισμό (πυθάρια, κουρούπια, ασκιά και βαρέλια).

γ) **“Κάμερα”**

Όπως και το “τζερτζεμίλι”, η “κάμερα” εξυπηρετούσε τις ανάγκες αποθήκευσης της γεωργικής σοδειάς και της φύλαξης διάφορων εργαλείων και οικιακών σκευών που δεν είχαν θέση στο κυρίως σπίτι. Η “κάμερα” επικοινωνούσε με το πόρτεγο μέσω εσωτερικής πόρτας και δεν είχε παράθυρα, με τον αμυδρό φωτισμό της να εξασφαλίζεται από μικρό φεγγίτη στην οροφή.

Εικ. 2.5. Άποψη σύνθετης κατοικίας οικισμού.

Εικ. 2.6. “Τζερτζεμίλι”, χώρος αποθήκευσης κάτω απ’ το ξύλινο πατάρι.

Εικ. 2.7. “Πόρτεγο”, χώρος διημέρευσης οικογένειας.

Εικ. 2.8. “Κάμερα”, εσωτερικό δωμάτιο.

δ) **“Μουτουπάκι”**

Όταν η ιδέα του μονόχωρου σπιτιού άρχισε σιγά σιγά να εγκαταλείπεται και επικράτησαν νέες οικοδομικές αντιλήψεις σχετικά με τη χωρική κατανομή των βασικών λειτουργιών της οικογένειας, καθιερώθηκε ένας νέος ξεχωριστός χώρος σε αντιστοιχία με τη σημερινή κουζίνα, προσαρμοσμένος στις λειτουργικές ανάγκες της εποχής. Το “μουτουπάκι” επικοινωνούσε με το πόρτεγο μέσω εσωτερικής πόρτας και διέθετε συνήθως παράθυρο. Μέσα στο δωμάτιο αυτό, πέρα απ’ το τραπέζι και τις καρέκλες, υπήρχαν ντουλάπια,

πιατοθήκες, κρεμάστρες και άλλα ράφια που πλαισιώναν το τζάκι, που χρησίμευε στην παρασκευή του φαγητού και τη θέρμανση.

ε) **“Αχεριώνας”**

Στα περισσότερα σπίτια ο *“αχεριώνας”* βρισκόταν στο πίσω μέρος του σπιτιού και η πρόσβαση σ’ αυτόν γινόταν μόνο μέσω της κάμερας. Ήταν σκοτεινός, χωρίς ανοίγματα, περιβαλλόμενος από τυφλούς τοίχους, χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια στη δόμηση, σπανίως προσπελάσιμος εξωτερικά. Μέσα σε αυτόν αποθηκεύονταν τα άχυρα, η βασική τροφή των οικόσιτων ζώων που διατηρούσε η οικογένεια. Το μοναδικό του άνοιγμα ήταν μία στρογγυλή τρύπα στο δώμα, η *“αχυρότρυπα”*, απ’ την οποία έριχναν στο εσωτερικό του τα άχυρα της χρονιάς το καλοκαίρι.

στ) **“Αχίρι”**

Ήταν ανεξάρτητο κτίσμα δίπλα στο σπίτι, με δική του είσοδο και εξωτερική προσπέλαση απ’ την αυλή, είτε εφαιπτόμενο σε κάποιον απ’ τους πλευρικούς τοίχους της κατοικίας, είτε σχηματίζοντας *“Γ”* διάταξη με εκείνο. Στο *“αχίρι”* σταυλιζόνταν τα διάφορα οικόσιτα ζώα, ενώ ελλείψει ξεχωριστού για το σκοπό αυτό κτίσματος λειτουργούσε και σαν αποχωρητήριο.

ζ) **“Παράσπιτο”**

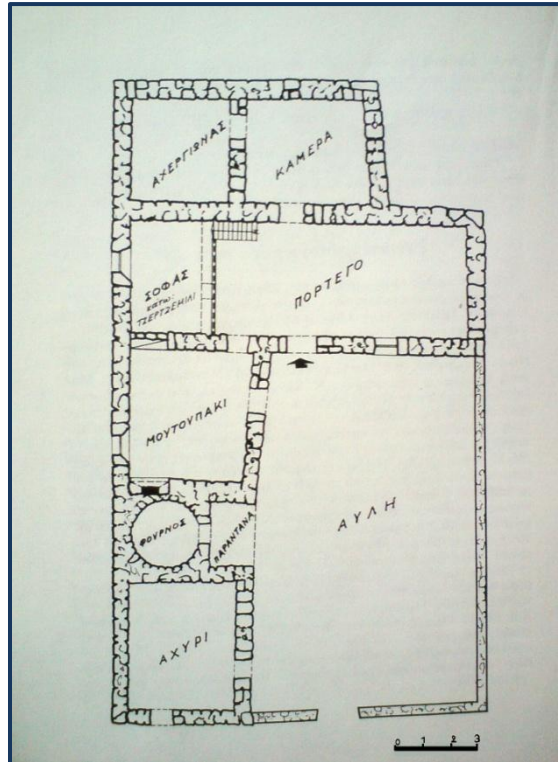
Ήταν βοηθητικός ανεξάρτητος χώρος, μακριά από το κυρίως σπίτι και συνήθως αξιοποιούνταν ως αποθήκη ή σταύλος.

η) **“Φουρνόσπιτο”**

Απαραίτητος για κάθε σπίτι ήταν ο ξυλόφουρνος που κτιζόταν στην αυλή του σπιτιού ή ακόμα και σε ξεχωριστό μικρό δωμάτιο, το λεγόμενο *“φουρνόσπιτο”*.

Στην κρητική ύπαιθρο, ιδίως σε οικισμούς που δεν χαρακτηρίζονταν από υψηλή πυκνότητα δόμησης και στενότητα ελεύθερου διαθέσιμου χώρου, σχεδόν κάθε κατοικία περιστοιχιζόταν από αυλή, οριοθετημένη συνήθως από χαμηλό μαντρότοιχο.

Οι χώροι που περιγράφηκαν παραπάνω εκτείνονται ισόγεια, είτε σε ένα επίπεδο, είτε κλιμακώμενοι υψομετρικά σύμφωνα με το εδαφικό ανάγλυφο. Στις περιπτώσεις διώροφων σπιτιών, ο λεγόμενος *“οντάς”* καταλαμβάνει συνήθως το μισό της έκτασης του δώματος του ισόγειου. Η προσπέλαση στον όροφο γίνεται συνήθως με εξωτερική πέτρινη σκάλα. Το ελεύθερο τμήμα του δώματος χρησιμεύει σαν αυλή του οντά, με περιμετρικό στηθαίο στα όριά του. Ο οντάς, ανεξάρτητος και ευρύχωρος, συνήθως χρησιμοποιείται σαν ξενώνας ή υπνοδωμάτιο και έχει διαφορετικό χαρακτήρα από το ισόγειο που στην ίδια κάτοψη συγκεντρώνει πληθώρα λειτουργιών και χρήσεων.

Σχήμα 2.1. Διάταξη χώρων τυπικής κρητικής λαϊκής παραδοσιακής κατοικίας. (πηγή: Μελισσουργάκη-Αρφαρά Μ., "Το αγροτικό κρητικό σπίτι", 1986)

2.3 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ-ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΛΑΪΚΟ ΣΠΙΤΙ

2.3.1 Εισαγωγή

Το λαϊκό αγροτικό Κρητικό σπίτι, όπως αυτό συναντάται στο πέρασμα των αιώνων στις διάφορες περιοχές της Κρήτης, δεν υπακούει σε ένα συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό πρότυπο αλλά εμφανίζεται με διάφορες ενδιαφέρουσες παραλλαγές ανάλογα με τη συγκρότηση της κάτοψης, την καθ' ύψος και κατά πλάτος ανάπτυξή του, τους τρόπους στέγασης, τα υλικά, τη διάταξη στο χώρο και την τοποθέτησή του στο ανάγλυφο του εδάφους. Παρά τις δομικές και μορφολογικές διαφορές τους, όλα τα κτίσματα της κρητικής υπαίθρου παρουσιάζουν κοινές κατασκευαστικές αντιλήψεις και πρακτικές, καθώς εξυπηρετούν τις ίδιες λειτουργικές ανάγκες και οικοδομούνται από τεχνίτες που μεταχειρίζονται τις ίδιες, εμπειρικές κατά κανόνα, οικοδομικές παραδοσιακές μεθόδους. Χρησιμοποιώντας σαν βασικό κριτήριο κατηγοριοποίησης τον **τρόπο στέγασης**, διακρίνονται οι παρακάτω βασικοί **τύποι κατοικιών**.

2.3.2 Θολωτές - καμπυλόμορφες κατοικίες.

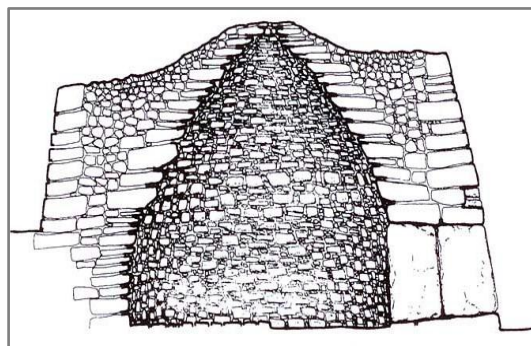
Τα καμπυλόσημα σπιτοκάλυβα είναι πέτρινες μονόχωρες εποχιακές κατοικίες, συνήθως κυκλικού σχήματος, που στεγάζονται με "ψευτοδόλο" και ονομάζονται από τους ντόπιους "μιτάτα" ή "κούμοι" (από το λατινικό *metatum* που σημαίνει στρατιωτικό κατάλυμα).

Αποτελούν κυρίως πρόχειρες κατοικίες βοσκών, χρησιμοποιούνται ως προσωρινά καταλύματα και σήμερα συναντώνται μόνο σε ερημικές τοποθεσίες, όπως στο οροπέδιο της Νίδας, στον Ψηλορείτη, στα Σφακιά και σε άλλες ορεινές περιοχές. Συνήθως το μιτάτο απαρτίζεται από το τζάκι (χώρος τυροκόμησης), ο οποίος κατασκευάζεται από δύο πέτρες κάθετες στην περίμετρο του τοίχου (“*πυρόμαχοι*”), τον “*ανηφορά*” (οπή στην οροφή για την έξοδο του καπνού της εστίας), τις “*θυρίδες*” (λίθινα ντουλάπια φύλαξης εργαλείων και τροφής μέσα στο σώμα του τοίχου) και εξωτερικά την τραπεζαρία. Όταν το μιτάτο είναι διπλό, τότε ο “*ζώκουμος*” είναι η κατοικία και ο “*μεγάλος κούμος*” είναι ο χώρος του τυροκόμου. Δίπλα στα φτωχικά αυτά σπιτοκάλυβα κατασκευάζεται ξηρολιθικά η μάντρα ενώ το σύμπλεγμα ολοκληρώνεται με το “*τυροκέλι*”, ημιυπόγειο συνήθως, όπου φυλάσσεται και ωριμάζει το τυρί. Η μορφή τους θυμίζει τις προϊστορικές κυκλικές καλύβες του Ορχομενού, τους μινωικούς και μυκηναϊκούς θολωτούς τάφους, τις κυψελοειδείς καλύβες της Σκωτίας και της Ιρλανδίας και τα κτίσματα με εκφορικό θόλο στην Απουλία και τη Σαρδηνία. Το βασικό υλικό της κατασκευής τους είναι η πέτρα, που σε αντίθεση με τη διαθέσιμη ξυλεία, αφθονεί στα ορεινά υψίπεδα της Κρήτης.

Κατασκευαστικά, το κύριο χαρακτηριστικό ενός μιτάτου είναι η καμπυλόσχημη εσωτερική περίμετρος του τοίχου, η οποία συχνά πλησιάζει τον κύκλο, ενώ εξωτερικά ο τοίχος μπορεί να είναι κυκλικός ή γωνιασμένος. Η διάμετρος των μιτάτων εσωτερικά ποικίλει από 3.5 έως 5.5 m και εξωτερικά από 4.5 έως 6.5 m. Το ύψος τους κυμαίνεται μεταξύ 2 και 3.5 m. Σίγουρα ανοίγματα είναι η πόρτα (με το ύψος της να κυμαίνεται μεταξύ 0.8 και 1.5 m και το πλάτος της από 0.6 έως 0.8 m) και ο ανηφοράς (με διάμετρο από 0.2 έως 0.6 m). Το μιτάτο κατασκευάζεται με επάλληλα πέτρινα δακτυλίδια πλακών σε επεξοχή, με το πρώτο από αυτά να τοποθετείται σε ύψος περίπου 1.5 m. Όσο ψηλότερα βρίσκεται ένα δακτυλίδι, τόσο λεπτότερες πλάκες χρησιμοποιούνται για την κατασκευή του ώστε να μεταβιβάζουν μικρότερο φορτίο στα υποκείμενα δακτυλίδια. Κοντά στη βάση χρησιμοποιούνται μεγάλες πέτρες για να μετατοπίζεται το κέντρο βάρους προς αυτήν και για να παραλαμβάνεται από εκείνες το φορτίο που φέρουν όλα τα υπερκείμενα δακτυλίδια. Οι πλάκες, η μία πάνω στην άλλη στοχεύουν στον “*ανηφορά*” με κλίση προς τα έξω, ώστε να εξοστρακίζουν το νερό της βροχής. Ανάμεσα στην εξωτερική και την εσωτερική παρειά του τοίχου που χρησιμεύει ως οροφή του μιτάτου γίνεται το γέμισμα από μικρότερες πέτρες ακανόνιστου σχήματος, το οποίο λειτουργεί ως αντίβαρο της επεξοχής.

Εικ. 2.9. Χαρακτηριστικός τύπος γωνιασμένου σπιτοκάλυβου.

Σχήμα 2.2. Καμπυλόσχημο εκφορικού τύπου σπιτοκάλυβο-κατακόρυφη τομή.

Η ανάγκη χρησιμοποίησης φυσικής ή ημικατεργασμένης πέτρας, η οποία ως υλικό δεν αντέχει σε εφελκυσμό και κάμψη αλλά παραλαμβάνει ικανοποιητικά τις θλιπτικές τάσεις,

οδηγεί στο *εκφορικό σύστημα* δόμησης. Κατά τα δομικά πρότυπα του συστήματος αυτού, ο *“ψευτοθόλος”* των κυκλικών ή ελλειψοειδών οικημάτων, αναβιώνοντας προϊστορικές πρακτικές δόμησης, κατασκευάζεται από σχιστόπλακες, τοποθετημένες η μία πάνω στην άλλη, προεξέχουσες προς το εσωτερικό της καλύβας όσο αυτές διατάσσονται καθ’ ύψος. *“Είναι υπερυψωμένος, σαν κυψέλη”*, όπως παρατηρεί ο Δ. Βασιλειάδης, *“έτσι ώστε στη μέση του σπιτιού να μπορεί να σταθεί όρθιος ο άνθρωπος και στα πλάγια να πρέπει να σκύβει. Παράθυρα δεν υπάρχουν και η πόρτα είναι στενή και χαμηλή. Εσωτερικά κατασκευάζεται χώρος μαγειρέματος, από πέτρες, που λειτουργεί και σαν τζάκι, ενώ μια μεγάλη σχιστόπλακα χρησιμοποιείται ως τραπέζι”*.

Κύρια χαρακτηριστικά του σπιτιού αυτού είναι η απλότητα και η μορφολογική-κατασκευαστική του λιτότητα, που προκύπτουν απ’ την εποχιακή-εφήμερη χρήση του και την τραχύτητα του ευρύτερου περιβάλλοντος χώρου. Αρχικά δεν υπήρχε κανένα άνοιγμα, εκτός από την πόρτα, όπως προαναφέρθηκε, με αποτέλεσμα ο εξαερισμός και ο φυσικός φωτισμός του να είναι λιγοστός και ανεπαρκής. Με τη μορφολογική εξέλιξη του σπιτοκάλυβου, δημιουργήθηκε μία οπή στην κορυφή του θόλου, με απλό τράβηγμα μερικών πλακών, που βοηθούσε στην έξοδο του καπνού από τον εσωτερικό χώρο και στην είσοδο περισσότερου ηλιακού φωτός. Αργότερα έγινε πιο ψηλή η πόρτα και το πάτωμα απέκτησε δύο επίπεδα, διαχωρίζοντας τον χώρο ύπνου, ο οποίος ήταν στρωμένος με θάμνους. Ανοίχτηκε επίσης μικρό παράθυρο και διαμορφώθηκαν θυρίδες χωνευτές στον τοίχο, για το λυχνάρι, το μαχαίρι και το ψωμί. Το επόμενο βήμα στην εξέλιξή του ήταν η προαναφερόμενη μετατροπή της κάτοψης από κυκλική σε ελλειπτική. Στο νέο αυτό σχήμα παρέμειναν τα δύο επίπεδα στο δάπεδο αλλά ο υπερυψωμένος θόλος έγινε πιο χαμηλός. Το σπίτι σταδιακά πλησιάζει μορφολογικά το γωνιασμένο σπίτι, χάνοντας την αρχική του δομή και αποκτώντας περισσότερες λειτουργίες, οι οποίες αλλάζουν και την εσωτερική του διαρύθμιση. Μεταγενέστερα μάλιστα, ο θόλος εξαφανίζεται εντελώς και τη θέση του παίρνει η επίπεδη οροφή με ξύλινα δοκάρια ενώ ο τοίχος γίνεται πιο λεπτός και σχηματίζει έναν αναβαθμό στο σημείο όπου ενώνεται με την οροφή. Έτσι δημιουργείται ο τύπος του σπιτοκάλυβου με δώμα.

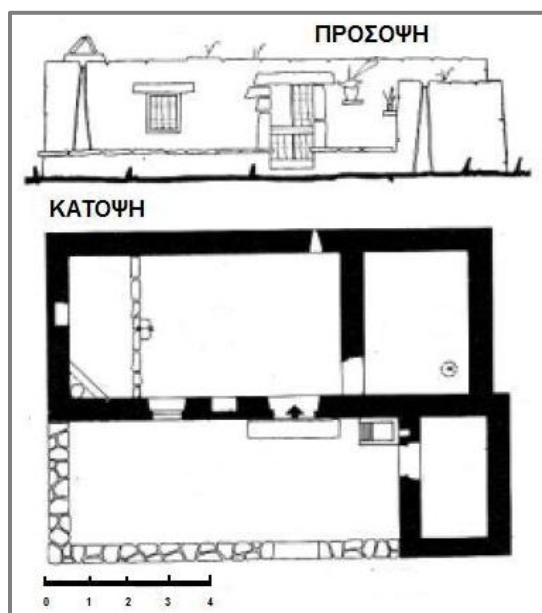
2.3.3 Δωματοσκέπαστες κατοικίες

Ο πιο διαδεδομένος τρόπος στέγασης των παραδοσιακών κτισμάτων στην κρητική ύπαιθρο είναι το οριζόντιο, επίπεδο δώμα, το οποίο αποτελείται από μία σειρά ξύλινων δοκών που γεφυρώνουν το άνοιγμα του χώρου. Το διάστημα μεταξύ τους και πάνω από αυτά διαμορφώνεται με επάλληλες στρώσεις από κλαδιά και φυτικό υλικό. Η τελική επικάλυψη του δώματος είναι ένα στρώμα καλά πατημένου, συμπιεσμένου, αργιλικής σύστασης χώματος. Πέραν της στέγασης, διαθέτει θερμομονωτικές ιδιότητες, κατόπιν σωστής και τακτικής συντήρησης είναι αδιαπέρατο απ’ τα νερά της βροχής ενώ δομείται από φυσικά, ελάχιστα επεξεργασμένα, εξαγόμενα απ’ την ευρύτερη περιοχή υλικά, παράγοντες που εν μέρει δικαιολογούν την σχεδόν αποκλειστική του επικράτηση, με κατά τόπους μικρές παραλλαγές, στο χώρο της νοτιοανατολικής Μεσογείου.

2.3.3.1 Πλατυμέτωπη διάταξη

Από τους διάφορους τύπους σπιτιού που συναντάμε στην αρχιτεκτονική παράδοση των περισσότερων νησιών του Αιγαίου και την Κρήτη, ο απλούστερος και πιο διαδεδομένος είναι εκείνος του δωματωσκέπαστου πλατυμέτωπου ισόγειου μονόχωρου μακριναριού. Αποτελείται από έναν απλό ενιαίο ορθογώνιο χώρο με τοίχους από αργολιθοδομή, επιχρισμένους αρχικά συνήθως μόνο εσωτερικά. Το καθαρό εμβαδόν του κυμαίνεται από 18-32 m² και ο λόγος των εσωτερικών του πλευρών από 1:1.5 έως 1:3 (συνήθως 1:2.5). Καθοριστική για το μέγεθος και το σχήμα της κάτοψής του είναι η διάσταση του πλάτους που εξαρτάται από το μήκος των ξύλινων δοκαριών που διατίθενται για να γεφυρώσουν το άνοιγμα της στέγης μεταξύ των δύο διαμήκων τοίχων του.

Στο εσωτερικό ο χώρος, καίτοι ενιαίος οπτικά, χωρίζεται περίπου στη μέση, κατά την έννοια του μήκους σε δύο επιμέρους περιοχές χρήσης, στις οποίες προσαρμόζονται οι δύο βασικές λειτουργίες της οικογένειας, η διημέρευση και ο ύπνος. Στο τμήμα του χώρου της πρώτης υπάρχει σχεδόν πάντα το τζάκι, τις περισσότερες φορές τοποθετημένο σε μία γωνία των τοίχων, που χρησιμεύει τόσο για την παρασκευή του φαγητού όσο και για τη θέρμανση. Διάφορα άλλα στοιχεία όπως κόγχες, θυρίδες, ράφια και οικιακά σκεύη συμπληρώνουν το χώρο δίπλα στο τζάκι. Στην απέναντι πλευρά του σπιτιού, εκείνη που χρησιμοποιείται για τον ύπνο, διαμορφώνεται κατά κανόνα μια υπερύψωση του δαπέδου, που τις περισσότερες φορές παίρνει τη μορφή χαμηλού ξύλινου παταριού ("σοφάς"), πάνω στην οποία η οικογένεια κοιμάται ομαδικά, ενώ ο χώρος κάτω από αυτήν αξιοποιείται για την αποθήκευση της σοδειάς. Η θέση της κύριας εισόδου βρίσκεται περίπου στη μέση της μίας μακράς πλευράς της κατοικίας, έτσι ώστε ο εισερχόμενος, όντας στο κέντρο του εσωτερικού της χώρου, να έχει ισότιμη πρόσβαση στις δύο επιμέρους περιοχές, κάτι που εξασφαλίζει σ'αυτές κυκλοφοριακή και κατ' επέκταση λειτουργική αυτονομία.

Σχήμα 2.3. Πρόσοψη-κάτοψη πλατυμέτωπης κατοικίας.
(πηγή: Δ. Βασιλειάδης, "Το Κρητικό σπίτι", 1976)

Διάφορες παραλλαγές της διάταξης αυτής παρατηρούνται τόσο ως προς το μέγεθος και τις αναλογίες του χώρου όσο και σε επιμέρους στοιχεία όπως π.χ. το μέγεθος, το ύψος, η

έκταση και η θέση που καταλαμβάνει το πατάρι. Το τελευταίο εμφανίζεται είτε ως μονόπλευρη υποτυπώδης υπερύψωση του ιδίου του δαπέδου, είτε με τη μορφή ξεχωριστής ξυλοκατασκευής (ύψους από 0.70 έως 1.80 m), άλλοτε μικρό και περιορισμένο σε μία γωνία του χώρου, άλλοτε μεγαλύτερο να καταλαμβάνει μία ολόκληρη πλευρά φτάνοντας να καλύπτει μέχρι και το μισό της συνολικής επιφάνειας του δωματίου, και άλλοτε να καταλαμβάνει και τις δύο απέναντι στενές πλευρές του χώρου ή ακόμα και να κλιμακώνεται σε δύο επίπεδα. Συχνές είναι οι περιπτώσεις διαίρεσης του ενιαίου χώρου του μονόχωρου μακριναριού στα δύο με την παρεμβολή ενός ελαφρού, εγκάρσιου τοίχου στη μέση του σπιτιού (δίχωρο) ή διπλασιασμού του προς τα πίσω (διπλό σε βάθος).

Ο τύπος αυτός σπιτιού, παράλληλα με την απλότητά του, χαρακτηρίζεται από μοναδική κτιριολογική σαφήνεια και λειτουργική επάρκεια. Η πλατυπέτρωτη διάταξή του υποδηλώνει ότι διαμορφώθηκε χωρίς εξωτερικούς περιορισμούς, πέραν εκείνων που το ίδιο το ανάγλυφο του εδάφους έθετε, μακριά από τις συνήθεις συνθήκες στενότητας χώρου μιας πόλης ή ενός πυκνοδομημένου οικισμού. Έτσι, παρά την ευρύτατη διάδοση του, τον συναντάμε κατά κανόνα στην ύπαιθρο σε μικρούς αγροτικούς οικισμούς και στις αραιοδομημένες μόνο παρυφές των μεγαλύτερων οικισμών και των πόλεων.

Παρά τις διαφορές ως προς τον τρόπο στέγασης, η γενική διάρθρωση των χώρων και η διάταξη των δομικών στοιχείων του ισόγειου πλατυμέτρωτου μακριναριού παρουσιάζει βασικές ομοιότητες με τον αντίστοιχο τύπο κατοικίας στον ηπειρωτικό χώρο.

Εικ. 2.10.

Εικ. 2.11.

Χαρακτηριστικοί τύποι ορθογώνιων πλατυμέτρωτων κατοικιών.

Με την ανάπτυξη του σπιτιού σε δύο επάλληλες υψομετρικά στάθμες, διαμορφώνεται ένας εξελιγμένος τύπος πλατυμέτρωτου δωματοσκέπαστου σπιτιού, το δίπατο ή διώροφο σπίτι. Στην περίπτωση αυτή η ζωή της οικογένειας μεταφέρεται στον όροφο ("ανώι"), ενώ ο χώρος του ισόγειου ("κατώι") αξιοποιείται για βοηθητικές χρήσεις όπως η αποθήκευση καρπών-εργαλείων και οικιακών σκευών και η πρόχειρη σταύλιση ζώων. Εσωτερική επικοινωνία μεταξύ των δύο επιπέδων συνήθως δεν υπάρχει, ή είναι αφανής με τη μορφή καταπακτής και σπανιότερα εσωτερικής ξύλινης σκάλας, οπότε η άνοδος στον όροφο γίνεται κατά κανόνα από εξωτερική σκάλα. Μερικές φορές δε, σαν πλατύσκαλο εισόδου στον όροφο χρησιμοποιείται το δώμα κάποιου πρόσθετου ισόγειου βοηθητικού χώρου, αρκετά μεγάλου ώστε να παίρνει το χαρακτήρα μικρής ιδιαίτερης αυλής. Συχνά, στην συμμετρικά διαμορφωμένη του πρόσοψη, στο επίπεδο του ορόφου, παρουσιάζεται

μπαλκόνι ή εξώστης, στις περιπτώσεις που η οικοδομήσιμη έκτασή του είναι μικρότερη από εκείνη του ισογείου. Άλλη παραλλαγή του τύπου αυτού είναι η υποδιαίρεση του χώρου του ορόφου στα δύο, με την παρεμβολή συνήθως ενός ξύλινου παραπετάσματος ή ελαφρού τοίχου (πλατυμέτωπο δώροφο δίχωρο σπίτι), είτε με την δημιουργία ενός προθαλάμου στον όροφο (τρίχωρο σπίτι). Τα δώροφα πλατυμέτωπα σπίτια συνήθως πλαισιώνονται από πρόσθετους, βοηθητικούς, ελεύθερα διατεταγμένους χώρους στο ισόγειο, με το καλό δωμάτιο ("σάλα") να απομονώνεται στον όροφο.

Ο βασικός τύπος πλατυμέτωπου μακριναριού ήταν αρκετά λιτός τόσο σε μέγεθος όσο και σε λειτουργικότητα και προοριζόταν για σχετικά στοιχειώδεις συνθήκες διαβίωσης, χωρίς ιδιαίτερες απαιτήσεις άνεσης και αυτονομίας. Με την πάροδο του χρόνου και την μεταβολή των κοινωνικών συνθηκών, ιδίως σε λιγότερο ταραγμένες ιστορικά περιόδους, η σαφήνεια και η απλότητα της οργάνωσης του αρχικού μονόχωρου σπιτιού άρχισαν να υποχωρούν προοδευτικά κάτω από την πίεση μεταγενέστερων αναγκών που προέρχονται από μια τάση για πλήρη αυτονομία και οπτική απομόνωση των επιμέρους λειτουργιών. Εμφανής προς την κατεύθυνση αυτή είναι η προσπάθεια να διακριθεί ο κεντρικός χώρος του σπιτιού σαν κύριος ("σάλα") και να απαλλαχτεί από δευτερεύουσες χρήσεις όπως η παρασκευή του φαγητού, χρήσεις που μεταφέρονται σε νέους, πρόσθετους χώρους. Οι χώροι αυτοί που κατασκευάζονται ως προκτίσματα, πλαισιώνουν τον αρχικό πυρήνα του σπιτιού και διατάσσονται γύρω από μια αυλή σε αυτοσχέδιους συνδυασμούς, δημιουργώντας συνθετότερα κτιριακά συγκροτήματα, μέσα στα οποία είναι πολλές φορές δυσδιάκριτο το αρχικό κτίσμα.

Οι εξωτερικές προσθήκες των νέων χώρων εξαρτώνται ως προς τη μορφή και το μέγεθος τους από το άμεσο περιβάλλον του κάθε σπιτιού και τα περιθώρια για περεταίρω οικοδόμηση που αφήνει το οικόπεδό του ως προς τα γειτνιάζοντα κτίρια που συνορεύουν με αυτό. Ειδικότερα στον τύπο του πλατυμέτωπου μακριναριού σε αραιοδομημένο περιβάλλον, όπου οι περιορισμοί επέκτασης δεν είναι και τόσο ασφυκτικοί, οι προσθήκες εμφανίζουν μεγαλύτερο βαθμό τυποποίησης. Συνηθέστερη είναι η περίπτωση της προσθήκης ενός μικρού δωματίου ("μουτουπάκι") στην άκρη της μίας μακριάς πλευράς του μακριναριού, ώστε η κάτοψη του να αποκτά σχήμα "Γ" και ο υπαίθριος χώρος στο εσωτερικό της γωνίας που σχηματίζεται αυτόματα να προσμετράται σαν αυλή. Οι λειτουργικές αυτές αρχιτεκτονικές συνθέσεις, δομούν αξιοπρόσεκτους οικιακούς σχηματισμούς και αποτελούν την κορυφή της εξελικτικής πυραμίδας που ως βάση έχει το απλό ισόγειο πλατυμέτωπο μονόχωρο μαρινάρι.

Εικ. 2.12.

Εικ. 2.13.

“Γ” διάταξη πλατυμέτωπων κατοικιών.

Ένα από τα αδύνατα σημεία της στέγασης με δώμα ήταν ότι δεν μπορούσε να καλύψει παρά μόνο μικρούς σχετικά χώρους, τουλάχιστον ως προς τη διάσταση του πλάτους, καθώς αυτό εξαρτόταν πάντα από το μήκος των διαθέσιμων για την γεφύρωση δοκαριών που σπάνια ήταν επαρκές. Ο απλούστερος τρόπος για την αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού ήταν η παρεμβολή στη μέση του δώματος μιας μεγαλύτερης δοκού (“μεσοδόκι”), εγκάρσια τοποθετημένης στα άλλα δοκάρια και παράλληλα στην μεγάλη διάσταση του σπιτιού, ώστε να αποτελέσει το ενδιάμεσο στήριγμά τους, επιτρέποντας έτσι το διπλασιασμό του ανοίγματος. Η εξεύρεση όμως μιας δοκού με μήκος όσο η μεγαλύτερη διάσταση του σπιτιού και με στατική επάρκεια ώστε να παραλαμβάνει το βάρος και τα φορτία της στέγης και των παράλληλα στη μικρότερη πλευρά διατεταγμένων δοκών ήταν εξίσου δύσκολη. Το πρόβλημα αυτό ξεπεράστηκε με τη στήριξη της δοκού αυτής σε ένα ή περισσότερα ενδιάμεσα σημεία μέσω ξύλινων κατακόρυφων υποστυλωμάτων, ειδικά τοποθετημένων για το σκοπό αυτό. Οι ξύλινες αυτές κολώνες συγκρατούν συχνά μέσω μίας διχάλας το μεσαίο δοκάρι που συγκρατεί τα φορτία του δώματος. Στις περιπτώσεις που η κατά μήκος διάσταση του χώρου είναι αρκετά μεγάλη, η δοκός αποτελείται από δύο συνεχόμενα τμήματα, ματισμένα στο σημείο έδρασής τους στο υποστύλωμα. Το υποστύλωμα αυτό, αποκαλούμενο κατά περιοχές και ως “κέντης” ή “λυραντζής” ή “στάτης” ή “μποντέλλο”, όντας τοποθετημένο σε κεντρική θέση του ισογείου του σπιτιού, λαμβάνεται υπ’ όψιν στην εσωτερική διαμόρφωσή του.

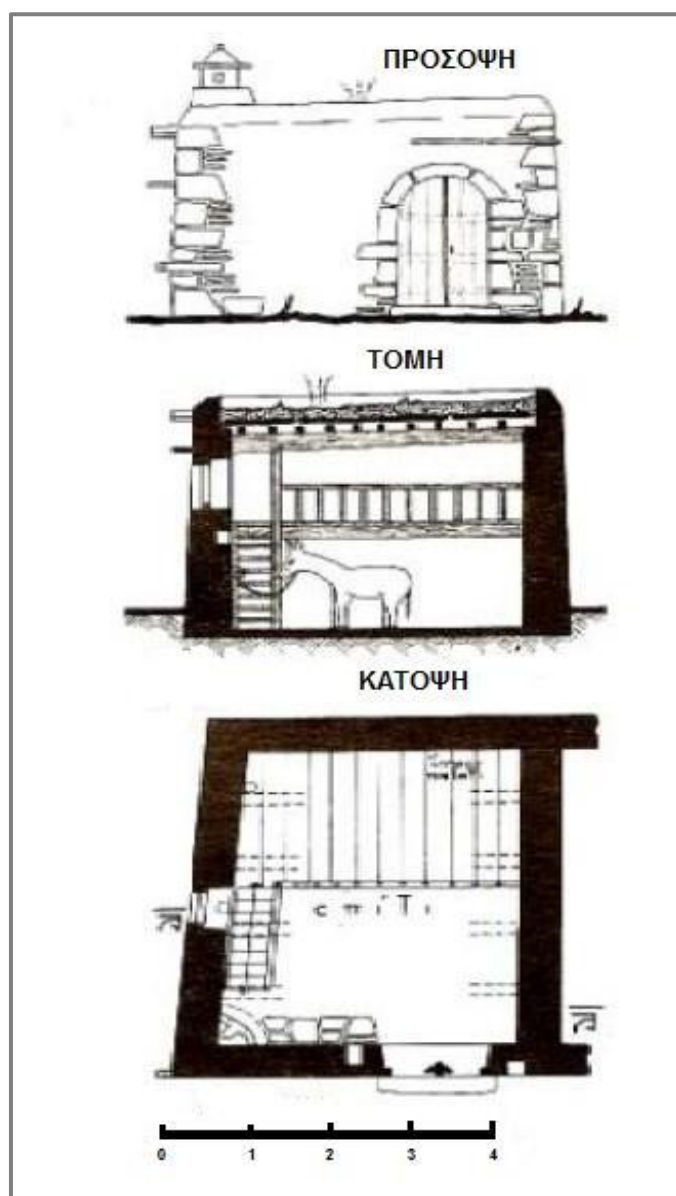
Η πανάρχαιη αυτή τεχνική στήριξης με ξύλινο κατακόρυφο υποστύλωμα του μεσσαίου δοκαριού και του δώματος εμφανίζεται σε ορισμένα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και την Κρήτη και παρά το γεγονός ότι δεν θεωρείται ευρέως διαδεδομένη, αποτελεί μια λειτουργική κατασκευαστική λύση, χάρη στην οποία διευρύνεται η κατά πλάτος διάσταση της κατοικίας και κατ’επέκταση η διαθέσιμη προς κατοίκηση έκτασή της. Τα σπίτια με “στύλο” στην Κρήτη, είναι λιγοστά και έτσι η εξέλιξή τους στηρίζεται σε μερικές πολύ απλές παραλλαγές του βασικού τύπου, και αποτελούν μεμονωμένα τοπικά κατάλοιπα από την οικοδομική τεχνική παλαιότερων εποχών.

2.3.3.2 Στενομέτωπη διάταξη

Η απλούστερη και φτωχότερη μορφή κρητικού λαϊκού σπιτιού είναι το στενομέτωπο μακρινάρι. Ονομάζεται έτσι επειδή η στενή του πλευρά εμφανίζεται στην πρόσοψη, έχει έντονα επιμήκη κάτοψη και ορθογωνικό σχήμα, με αναλογίες εσωτερικού χώρου κατά μέσο

όρο περίπου 1:2-3 και καθαρό εμβαδό που κυμαίνεται από 18-24 m². Σε κάθε τύπο δωματοσκέπαστου κτίσματος, οι κατασκευαστικές δυνατότητες των υλικών και συγκεκριμένα τα διαθέσιμα μήκη ξύλων για την κατασκευή του δώματος (2.5-3.5 m) οριοθετούν την έκταση και καθορίζουν τις διαστάσεις των πλευρών του. Συνεπώς το πλάτος της στενομέτωπης, στεγασμένης με δώμα κατοικίας δεν ξεπερνά τα 3.5 m.

Ως προς τη διάρθρωση των χώρων της, παρατηρείται μια τυποποιημένη παράθεση στοιχείων και λειτουργιών στο χώρο. Στην μία από τις εμπρός γωνίες τοποθετείται πάντα το τζάκι, πλάι στην έκκεντρα ανοιγμένη είσοδο, δίπλα στην οποία υπάρχει και ένα μικρό παράθυρο, εφόσον είναι επαρκές το πλάτος της πρόσοψης. Το τζάκι του σπιτιού είναι συνήθως γωνιακό, με καμπυλόσχημη κόγχη, και χρησιμεύει για το μαγείρεμα και τη θέρμανση της κατοικίας. Στο βάθος υπάρχει το πατάρι για τον ύπνο που ορίζεται είτε απλά ως υπερέψωση του δαπέδου με ένα φαρδύ σκαλοπάτι ύψους 40 cm, είτε με τη μορφή ιδιαίτερης ξυλοκατασκευής (πατάρι) με προβλεπόμενο αποθηκευτικό χώρο από κάτω.

Σχήμα 2.4. Πρόσοψη-τομή-κάτοψη τυπικής στενομέτωπης μονόχωρης κατοικίας. (πηγή: Δ. Βασιλειάδης, "Το Κρητικό σπίτι", 1976)

Ο τύπος αυτός σπιτιού είναι εξίσου διαδεδομένος με τον τύπο του πλατυμέτρωπου μακριναριού και απαντάται σε όλους γενικά τους οικισμούς, των οποίων η πολεοδομική διάταξη-πυκνότητα δημιουργεί ανάλογες προϋποθέσεις και συνθήκες δόμησης, χωρίς να απουσιάζει εντελώς και από τους μικρούς, αραιοδομημένους αγροτικούς οικισμούς. Ειδικά στα κεντρικά τμήματα των μεγαλύτερων και πιο πυκνοδομημένων οικισμών, καθώς επίσης και των πόλεων, επικρατεί κατά κόρον η στενομέτρωπη διάταξη, σε αντίθεση με την πλατυμέτρωπη που όπως ήδη προαναφέρθηκε κυριαρχεί στην ύπαιθρο.

Εικ. 2.14.

Εικ. 2.15.

Εξωτερική και εσωτερική διαμόρφωση δωματωσκέπαστης στενομέτρωπης κατοικίας.

Λόγω της μικρής κατά πλάτος διάστασης του σπιτιού, ο διαχωρισμός της κάτοψης σε δύο λειτουργικά και οπτικά ανεξάρτητους χώρους είναι εφικτός μόνο με την δημιουργία ενός ξεχωριστού δωματίου στο βάθος, με την παρεμβολή ενός εσωτερικού εγκάρσιου τοίχου. Έτσι, οι αρχικά συγκεντρωμένες στο μοναδικό χώρο της κατοικίας λειτουργίες της οικογένειας (μαγείρεμα, ύπνος, αποθήκευση προϊόντων, φύλαξη κατοικίδιων ζώων) κατανέμονται ξεχωριστά στους δύο αυτόνομους διαθέσιμους χώρους και το αρχικά μονόχωρο στενομέτρωπο σπίτι μετατρέπεται σε δίχωρο, σπανιότερα δε και σε τρίχωρο σε περιπτώσεις όπου η κατά μήκος διάσταση του σπιτιού είναι τόσο μεγάλη ώστε να επιτρέπει κάτι τέτοιο. Τα δώροφα στενομέτρωπα σπίτια, σε αντίθεση με τα ισόγεια, έχουν περισσότερο αστικό χαρακτήρα και απαντώνται συχνότερα στις πυκνοδομημένες περιοχές των πόλεων και μεγάλων οικισμών, όπου οι ελεύθεροι χώροι είναι ελάχιστοι και η ρυμοτομία ασφυκτική. Όπως και στα αντίστοιχα πλατυμέτρωπα, ο χώρος του ορόφου σε αυτά μένει κατά κανόνα ενιαίος, χρησιμοποιούμενος σαν καλό δωμάτιο, σπανιότερα δε διαιρείται στα δύο ώστε να αξιοποιηθεί και ένα μέρος του για τον ύπνο.

Οι βασικοί τύποι μακριναριού ήταν προορισμένοι να εξυπηρετούν τις στοιχειώδεις συνθήκες διαβίωσης και η εσωτερική διαμόρφωση των ενιαίων χώρων τους δεν άφηνε ιδιαίτερα περιθώρια άνεσης και απομόνωσης. Με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και τις σταδιακά αυξανόμενες στεγαστικές ανάγκες του νοικοκυριού, εκφρασμένες τόσο σε έκταση διαθέσιμου χώρου όσο και ποιοτικά, μέσω χωρικού διαχωρισμού λειτουργιών εντός της κατοικίας, προέκυψε η τάση για επέκταση. Η λύση της αυτοσχέδιας προσθήκης νέων χώρων που εφαρμόζεται στις περιπτώσεις πλατυμέτρωπων κατοικιών θεωρείται ανέφικτη για τις στενομέτρωπης διάταξης κατοικίες λόγω της έλλειψης διαθέσιμου χώρου, του έντονα μακρόστενου σχήματος του οικοπέδου και του ασφυκτικά γειτνιάζοντος δομημένου περιβάλλοντος. Μόνο κάποια μικρά προκτίσματα βοηθητικών χρήσεων (φούρνος, αποχωρητήριο) ήταν δυνατόν να προστεθούν στις ελεύθερες στενές πλευρές του, υπό τον

περιορισμό του μικρού πλάτους και των ανοιγμάτων που υπήρχαν σε αυτές. Συχνά, η μόνη δυνατότητα δημιουργίας ενός μεγαλύτερου, πιο ευρύχωρου και λειτουργικά αποδοτικότερου σπιτιού προέκυπτε μόνο από τη συνένωση δύο γειτονικών στενομέτρωπων κατοικιών, με ανακατανομή των λειτουργιών και τις απαραίτητες εσωτερικές μετατροπές και παρεμβάσεις (διπλό σε πλάτος στενομέτρωπο μακρινάρι). Σε περιπτώσεις όπου η ομοιότητα μεταξύ των δύο παράλληλων χώρων που συνενώνονται είναι τόσο ώστε να δίνεται η εντύπωση της τυχαίας επανάληψης τους χρησιμοποιείται ο όρος “*δίδυμο*” στενομέτρωπο μακρινάρι.

Σπανιότερη είναι η εμφάνιση στενομέτρωπης κατοικίας με στηριζόμενο σε κεντρικό υποστύλωμα δώμα. Ο στύλος αυτός επιτελεί ακριβώς την ίδια λειτουργία που προαναφέρθηκε για τα πλατυμέτρωπα σπίτια (γεφύρωση απόστασης κατά μήκος μακρόστενων πλευρών).

Τέλος, μια ιδιαίτερη κατηγορία οικημάτων, στην οποία περιπλέκονται οι έννοιες της πρόσβασης και της εσωτερικής κυκλοφορίας, είναι ο τύπος του στενομέτρωπου μακριναριού με πλάγια είσοδο. Στην περίπτωση αυτή ως κύρια όψη του σπιτιού προβάλλεται η μία απ’ τις δύο στενές πλευρές του, ώστε εξωτερικά να δίνει την εντύπωση του στενομέτρωπου, ενώ η είσοδός του καθώς και όλα τα σχετικά προκτίσματα (εξωτερική σκάλα, βεράντα κ.α.) είναι τοποθετημένη στη μέση περίπου της μίας απ’ τις πλάγιες μακριές πλευρές. Έτσι, η προσπέλαση και η γενικότερη οργάνωση του εσωτερικού χώρου γίνεται βάσει του προτύπου που ορίζει η πλατυμέτρωπη διάταξη. Η διάταξη αυτή, παρά την ιδιομορφία της, ερμηνεύεται σαν μια προσπάθεια να συνδυαστούν τα πλεονεκτήματα των δύο προαναφερθέντων βασικών τύπων κτισμάτων, δηλαδή της εύρυθμης λειτουργίας του εσωτερικού της κατοικίας που χαρακτηρίζει την πλατυμέτρωπη διάταξη, και την ευκολία προσαρμογής στους εξωτερικούς περιορισμούς που χαρακτηρίζει τη στενομέτρωπη.

2.3.3.3 Κατοικίες με τόξο

Ένας άλλος τρόπος για τη διεύρυνση του εσωτερικού χώρου του απλού μονόχωρου σπιτιού ήταν η αντικατάσταση του μεσαίου δοκαριού από έναν ενδιάμεσο τοίχο που ενώ στο πάνω μέρος είναι ενιαίος, υποδιαιρώντας το συνολικό άνοιγμα γεφύρωσης στα δύο, στο κάτω μέρος του είναι διάτρητος, αποτελούμενος από μία μεγάλη κεντρική καμάρα που επιτρέπει την ενοποίηση του χώρου στη στάθμη του ισογείου. Η δόμηση του κεντρικού τόξου, της καμάρας, εξυπηρετεί πολλαπλές λειτουργίες, καθώς πέρα απ’ την ανάληψη μέρους των φορτίων της στέγης-δώματος, δημιουργεί επιπλέον διαθέσιμους προς αυτόνομες λειτουργικές χρήσεις χώρους. Έτσι, μέσω της οικοδομικής αυτής εφαρμογής προκύπτει ένας ιδιαίτερος τύπος σπιτιού, το λεγόμενο “*καμαρόσπιτο*”, που αποτελεί ένα δομικά συγκροτημένο και λειτουργικά ξεκάθαρο οίκημα, που καλύπτει πλήρως τις ανάγκες των ιδιοκτητών του.

Ο διαχωρισμός της κάτοψης του καμαρόσπιτου με το τόξο δημιουργεί τέσσερις χώρους στα πλάγια με λειτουργική αυτονομία, χωρίς όμως να διασπάται η ενότητα του χώρου αυξάνοντας έτσι τη δυνατότητά του για ορθολογική οργάνωση. Η καμάρα χωρίζει το σπίτι σε δύο μέρη, τις “*σπάλες*”, ενώ οι τέσσερις κόγχες που διαμορφώνονται από τους πεσσούς της λέγονται “*καντούνια*” ή “*κουλτούκια*”, με ίδιο ή διαφορετικό πλάτος κυμαινόμενο από 1.70 έως 3.00 m. Στους χώρους αυτούς, με την κατάλληλη διαμόρφωση, συγκεντρώνονται

οι βασικές λειτουργίες της οικογένειας, το μαγείρεμα και ο ύπνος. Μάλιστα, για τις ανάγκες του ύπνου, κατασκευάζονται στις εσοχές της καμάρας μικρά ξύλινα πατάρια, κάτω απ' τα οποία ο χώρος αξιοποιείται για την αποθήκευση προϊόντων και εργαλείων. Στο μπροστινό μέρος του σπιτιού διαμορφώνεται στη μία κόγχη η κουζίνα όπου γίνεται η παρασκευή του φαγητού και περιλαμβάνει το φούρνο και το τζάκι, ενώ ο εξοπλισμός της συμπληρώνεται από κτιστές πεζούλες, ξύλινα ράφια και εσοχές (θυρίδες).

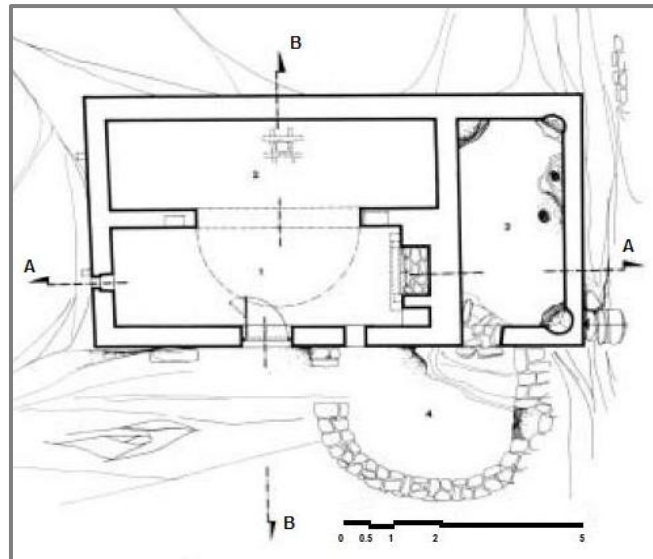
Εικ. 2.16.

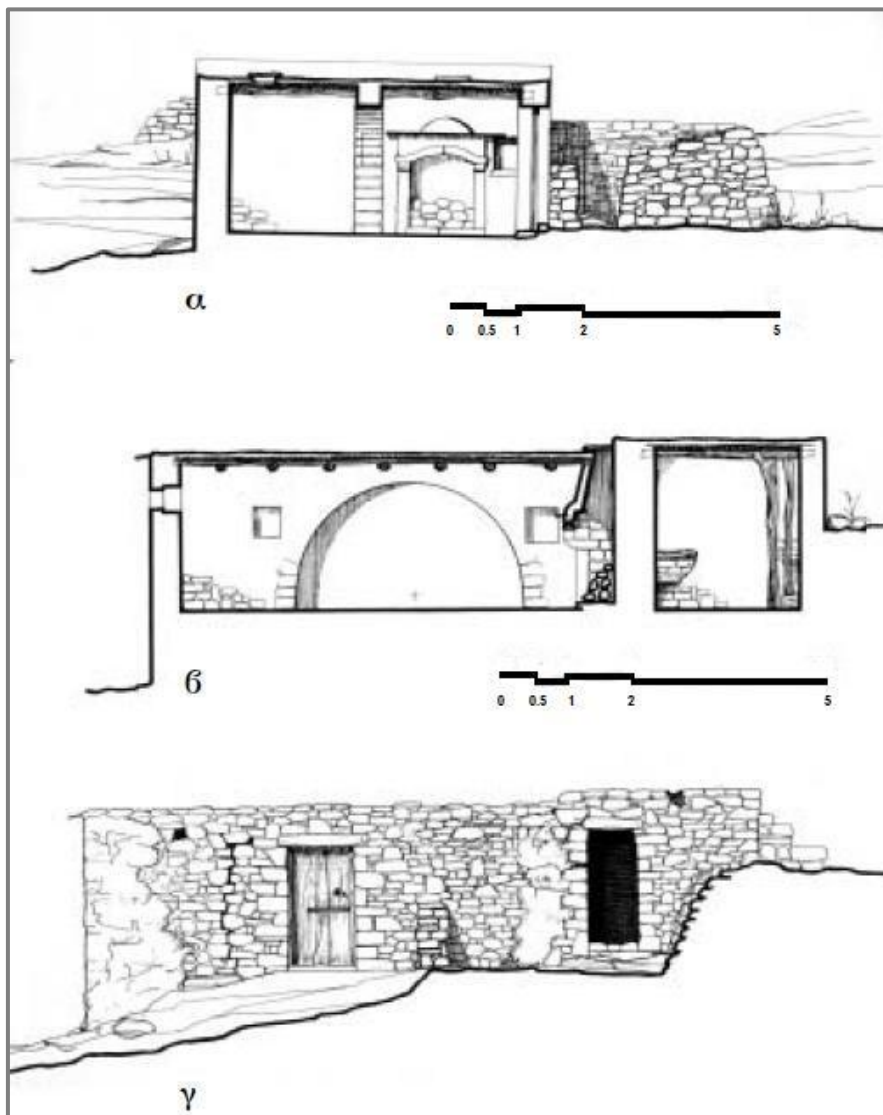
Εικ. 2.17.

Ισόγειο-διώροφο καμαρόσπιτο οικισμού.

Το δωματοσκέπαστο, διευρυμένο με ενδιάμεση καμάρα, σπίτι αποτελεί τον πιο διαδεδομένο και χαρακτηριστικό τύπο κρητικού σπιτιού και συναντάται σε όλο το νησί σε διάφορες παραλλαγές. Τα κτίσματα του τύπου αυτού είναι σχεδόν πάντα ισόγεια, χωρίς πολλούς πρόσθετους χώρους γύρω τους, όπως συμβαίνει στα αντίστοιχα του ίδιου τύπου στις Κυκλάδες, ενώ παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία ως προς τα μεγέθη και τις αναλογίες του γενικού σχήματος της κάτοψης. Στην ανατολική Κρήτη, ειδικότερα στην περιοχή της Σητείας, είναι σχετικά μικρά και το σχήμα τους δεν απέχει πολύ απ' το τετράγωνο, μερικές φορές δε, μεταβάλλονται σε στενομέτωπα με την προσθήκη ενός ακόμα χώρου στο πίσω μέρος τους. Αντίθετα, στην περιοχή των Σφακίων είναι πολύ μεγαλύτερα, έχουν έντονα πλατυμέτωπο σχήμα, με τις εσοχές που δημιουργούνται εμπρός και πίσω από τις παραστάδες της ενδιάμεσης καμάρας στους πλάγιους τοίχους να καταλαμβάνονται από μεγάλα ξύλινα πατάρια. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των σπιτιών αυτών είναι η δημιουργία ενός υπόστεγου προαύλιου δωματοσκέπαστου χώρου μπροστά από αυτό, η πρόσοψη του οποίου είναι διάτρητη από ένα τοξωτό άνοιγμα παρόμοιο με εκείνο του εσωτερικού. Κατά κανόνα, τα άκρα του στεγασμένου αυτού τμήματος της αυλής αξιοποιούνται ως ημιυπαίθρια κουζίνα ή καταλαμβάνονται από σχετικά μικρούς βοηθητικούς χώρους (φούρνος,πατητήρι).

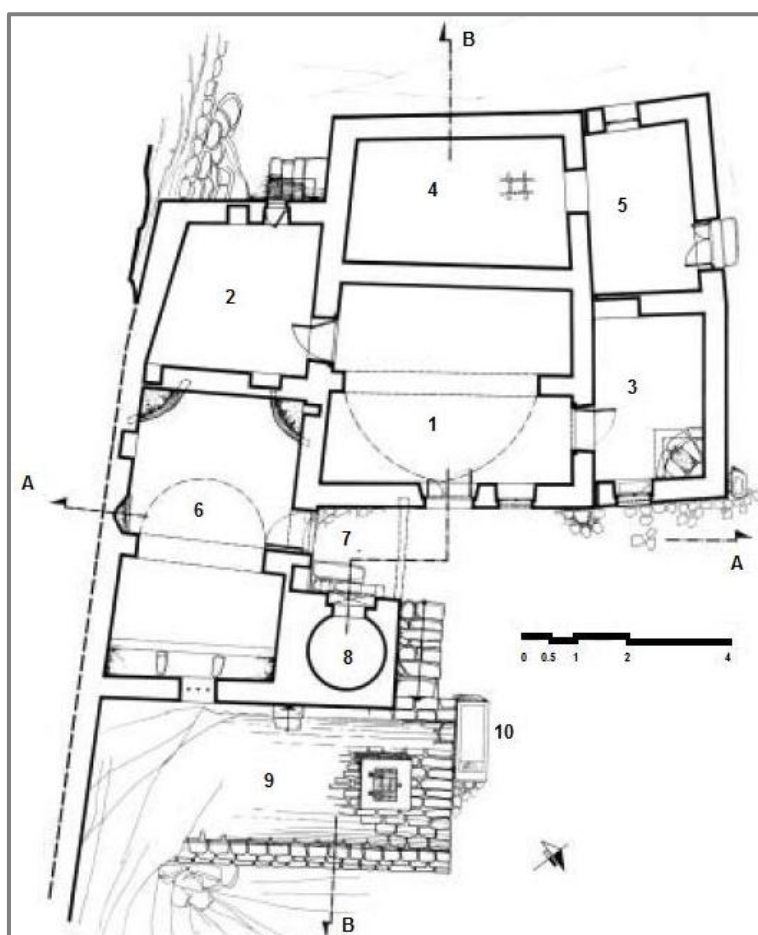

Σχήμα 2.5. Κάτοψη πλατυμέτωπης κατοικίας με τόξο.

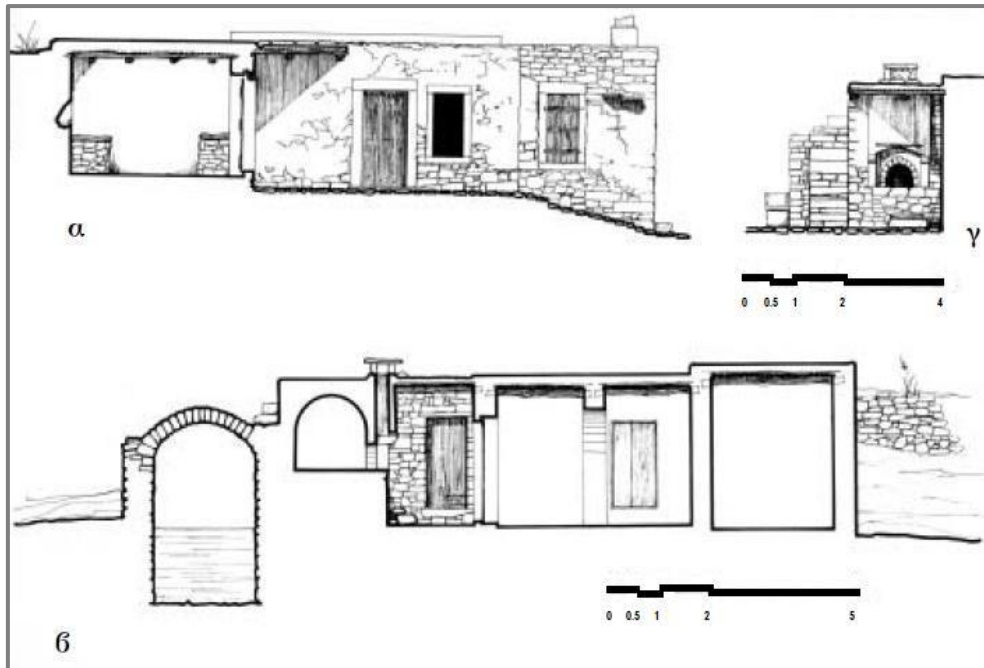
Σχήμα 2.6. Τομή Α-Α, τομή Β-Β και πρόσοψη πλατυμέτωπης κατοικίας με τόξο.
(πηγή: Αρακαδάκη Μ., "Νοφαλιάς Μεραμπέλου, συμβολή στην αρχιτεκτονική των ορεινών οικισμών της Κρήτης", 2006)

Η πιο συνηθισμένη μορφή καμαρόσπιτου είναι η τετραγωνισμένη ή πλατυμέτωπη διάταξη της κάτοψής του, με μονόπλευρη ή αμφίπλευρη χωροθέτηση παταριών στις στενότερες πλευρές του σπιτιού, εντός των εσοχών που δημιουργεί η καμάρα. Εκτός από μονόχωρο, τον τύπο του καμαρόσπιτου τον συναντάμε και σε πιο σύνθετες διαρθρώσεις, με περισσότερους χώρους να πλαισιώνουν τον αρχικό ως τυποποιημένες προσθήκες στην πίσω του πλευρά ή σε μία από τις πλάγιες ή ταυτόχρονα και στις δύο, σε σχήμα "Γ" ή "Π", δίνοντας την εντύπωση της εσωτερικής αυλής. Άλλες παραλλαγές του καμαρόσπιτου αφορούν τη διάρθρωση του κύριου χώρου του ως προς το τόξο στο εσωτερικό του. Γνωστότερη από αυτές είναι η περίπτωση κτίσματος του οποίου η είσοδος βρίσκεται σε έναν από τους πλάγιους ως προς την καμάρα τοίχους, ο μεσότοιχος δηλαδή που την φέρει διατάσσεται κάθετα στον τοίχο της πρόσοψης και όχι παράλληλα σε αυτόν.

Σχήμα 2.7. Κάτοψη σύνθετης κατοικίας. (1.Πόρτεγο, 2.Κάμερα (Υπνοδωμάτιο), 3.Μουτουπάκι (Κουζίνα), 4.Αχειριώνας, 5.Αποθήκη, 6.Αχίρι, 7.Φουρνόσπιτο, 8. Φούρνος, 9. Θολωτή στέρνα, 10. Πλυσταριό)

Σχήμα 2.8. Τομή A-A, τομή B-B, πρόσοψη φουρνόσπιτου σύνθετης παραδοσιακής κατοικίας.
(πηγή: Αρακαδάκη Μ., “*Νοφαλιάς Μεραμπέλου, συμβολή στην αρχιτεκτονική των ορεινών οικισμών της Κρήτης*”, 2006)

Περιπτώσεις κτισμάτων με περισσότερες από μία καμάρες (συνήθως δύο), διατεταγμένες στο χώρο είτε σε πλάτος (ανοιγμένες σε παράθεση στον ίδιο ενδιάμεσο τοίχο), είτε σε βάθος (ανοιγμένες η μία πίσω από την άλλη σε περισσότερους από έναν παράλληλους εγκάρσιους τοίχους), είτε αυτοσχέδια ανάλογα με το σχήμα του διαθέσιμου χώρου. Τέλος στις παραλλαγές των καμαρόσπιτων ανήκουν εν μέρει και κάποιες περιπτώσεις διώροφων κτισμάτων, στα οποία η καμάρα εμφανίζεται μόνο στο ισόγειο, ενώ στον όροφο επαναλαμβάνεται ένας μικρότερος χώρος σχήματος απλού μακριναριού, ο οποίος συνήθως αντιστοιχεί στο ένα μόνο από τα τμήματα, το εμπρός η το πίσω της καμάρας, του ισόγειου καμαρόσπιτου.

2.3.4 Κατοικίες με θόλο

Τα στενομέτωπα και πλατυμέτωπα σπίτια με θόλο αποτελούν άλλη μία κατηγορία σπιτιών, η οποία όμως σπάνια συναντάται στη Κρήτη. Κυρίως απαντώνται στη χερσόνησο του Ακρωτηρίου στο νομό Χανίων, στα νότια του νομού Ρεθύμνης, ενώ θόλοι παρατηρούνται μεμονωμένα και σε κάποιες βενετσιάνικες κατοικίες. Η κτιριολογική οργάνωση της κάτοψης τους δεν διαφέρει από εκείνη του τυπικού ισόγειου μακριναριού, αλλά ο τρόπος στέγασης ξεφεύγει από τον συνηθισμένο στην Κρήτη (στέψη με επίπεδο δώμα), με εμφανείς επιρροές από την κυκλαδίτικη παραδοσιακή (Σαντορίνη, Ανάφη, Θηρασιά) και την βυζαντινή-μεταβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική.

Αιτία για τη δημιουργία θόλου ήταν η παντελής έλλειψη ξυλείας καθώς και ο φόβος της καταστροφής του εύφλεκτου ξύλινου δώματος σε αντίθεση με τους λιθοδομημένους θόλους που έμεναν στέρεοι και αντιστέκονταν στη μανία των στοιχείων της φύσης και των εισβολέων. Οι θόλοι, είτε εμφανείς εξωτερικά, είτε σκεπασμένοι με δώμα, κτιζόνταν με πέτρα και σοβατίζονταν εσωτερικά, προσδίδοντας με την καμπυλότητά τους μια αδρή και

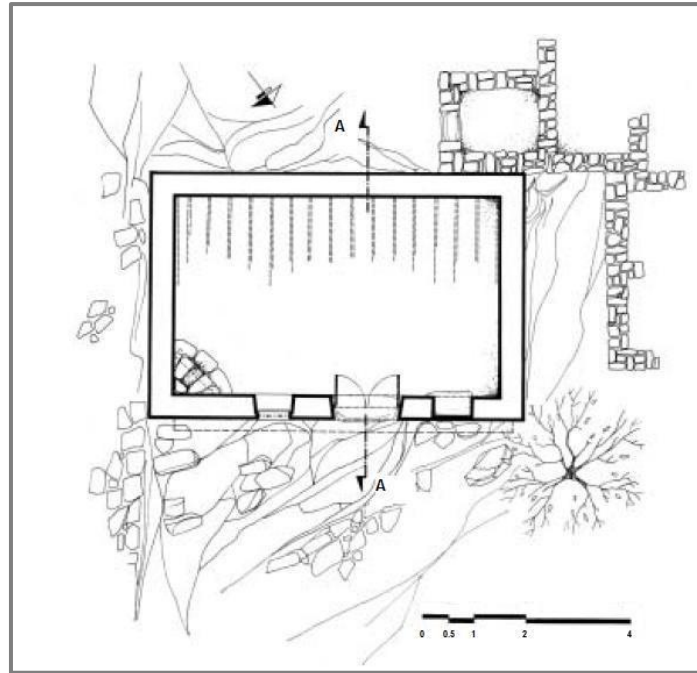
έντονη αρχιτεκτονική σύνθεση, αντιπαραβαλλόμενη στις ευθείες, αυστηρές γραμμές του κρητικού σπιτιού. Για να μεταφέρονται στο έδαφος οι μεγάλες ωθήσεις του κυλινδρικού θόλου, οι τοίχοι των μεγάλων πλευρών του σπιτιού γίνονταν πιο παχείς και είχαν μια ελαφριά κλίση προς τα πάνω, με κλιμακωτά μειούμενο καθ' ύψος πλάτος λιθοδομής.

Η εσωτερική διαρύθμιση της θολοσκεπάστης κατοικίας δε διαφέρει από εκείνη του τυπικού στενομέτρωπου σπιτιού, με κεντρική είσοδο και μικρά ανοίγματα στις μικρές πλευρές, προβλεπόμενο χώρο ύπνου (συνήθως υπερυψωμένο ξύλινο πατάρι), τζάκι και φούρνο, θυρίδες φύλαξης στους πλευρικούς φαρδύτερους τοίχους, πέτρινους πάγκους και πεζούλες. Προσθήκες βοηθητικών κτισμάτων στην αυλή, εσωτερικός διαχωρισμός κάτοψης με ενδιάμεσο τοίχο καθώς επίσης και η καθ' ύψος ανάπτυξη του σπιτιού δημιουργούν συνθετότερα δομικά σύνολα με βάση το απλό μονόχρωμο θολοσκεπές κτίσμα.

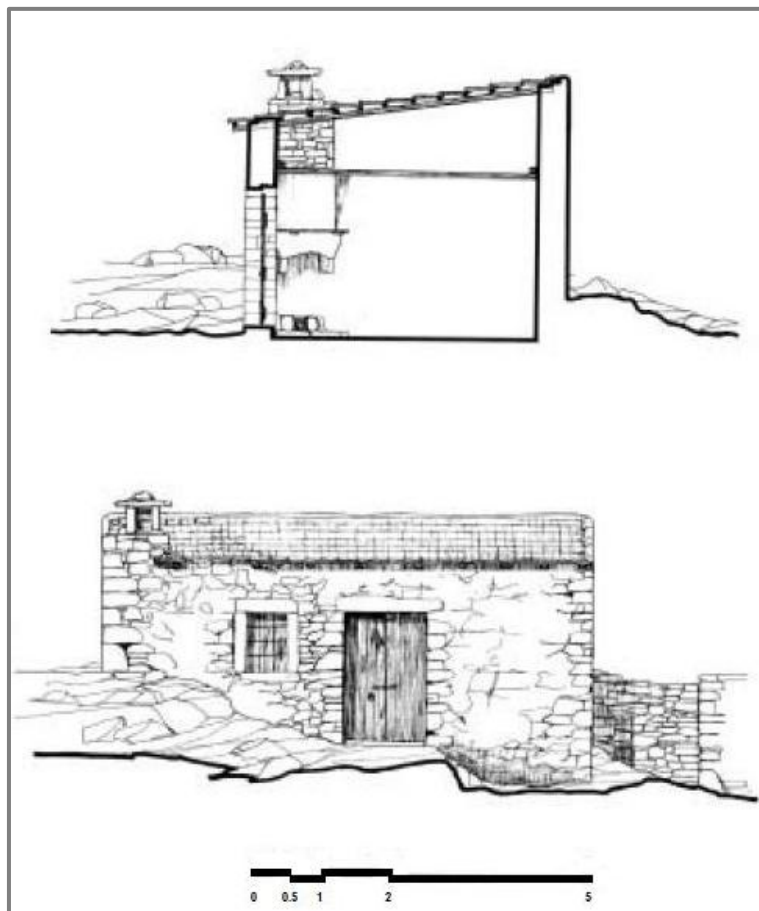
2.3.5 Κατοικίες με στέγη

Η ανάγκη της συχνής συντήρησης του δώματος, οι συνεχείς επισκευές του, η αναγκαιότητα αντικατάστασης μέρους της εξωτερικής του στρώσης ανά 3-4 χρόνια για τη μείωση των φορτίων που μεταφέρονται στα μεσοδόκια και τα προβλήματα στεγανότητας που συχνά παρουσιάζονταν κατά τους χειμερινούς μήνες συντέλεσαν στην σταδιακή απαξίωσή του και τη στροφή σε πιο εύκολες και πρακτικές λύσεις όπως οι στέγες με κεραμίδια και η κατασκευή δώματος (ταράτσα) από οπλισμένο σκυρόδεμα στη θέση του παραδοσιακού δώματος, από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα κι έπειτα. Σήμερα πια είναι ευρέως διαδεδομένη και εφαρμοσμένη στους οικισμούς και τα κτίσματα της κρητικής υπαίθρου η στέγαση με κεραμοσκεπή, που χρονολογικά εμφανίζεται στις αρχές του 20^{ου} αι. Οι στέγες αυτές είναι συνήθως μονοκλινείς ή δικλινείς, σε αντίθεση με τις κατά παράδοση τετρακλινείς στέγες του ηπειρωτικού ελληνικού χώρου. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα αποτελούν μεταγενέστερες επεμβάσεις πάνω σε προυπάρχοντα δώματα. Οι τετράριχτες στέγες, σε αντίθεση με τις μονόριχτες και τις δίριχτες που κυριαρχούν, συναντώνται μόνο σε νεοκλασικά σπίτια, όπως αυτά στις Αρχάνες Ηρακλείου, και σε σπίτια που έχουν σαχνισί, στα μεγάλα αστικά κέντρα του νησιού (Χανιά, Ηράκλειο, Ρέθυμνο).

Ο τύπος του δώροφου αγροτικού σπιτιού με στέγη απαρτίζεται στην απλούστερη εκδοχή του από το "πόρτεγο" στο ισόγειο όπου συγκεντρώνονταν οι κύριες καθημερινές λειτουργίες της οικογένειας και τον "οντά" στον όροφο, που χρησιμοποιείται κυρίως για τις ανάγκες του ύπνου των μελών της. Η επικοινωνία των δύο αυτών ανεξάρτητων δωματίων γίνεται συνήθως μέσω εξωτερικής πέτρινης σκάλας ή σπανιότερα με εσωτερική ξύλινη σκάλα που ξεκινάει απ' το ισόγειο δωμάτιο και κλείνει με καταπακτή στον οντά του ορόφου. Ο όροφος καταλαμβάνει είτε όλο το χώρο του ισόγειου, είτε μόνο κάποιο τμήμα του. Στη δεύτερη περίπτωση το υπόλοιπο δώμα αποτελεί τη βεράντα του ορόφου, τον λεγόμενο *εξώστη* που χρησιμοποιείται για υπαίθριο ύπνο τα ζεστά καλοκαιρινά βράδια και για το άπλωμα αγροτικών προϊόντων προς αποξήρανση.

Σχήμα 2.9. Κάτοψη ισόγειας πλατυμέτωπης κατοικίας με μονόρριχτη στέγη.
 (πηγή: Αρακαδάκη Μ., "Νοφαλιάς Μεραμπέλου, συμβολή στην αρχιτεκτονική των ορεινών οικισμών της Κρήτης", 2006)

Σχήμα 2.10. Τομή Α-Α, πρόσοψη ισόγειας πλατυμέτωπης κατοικίας με μονόρριχτη στέγη.

Εικ. 2.18.

Εικ. 2.19.

Εξωτερική και εσωτερική άποψη μονόρριχτης στέγης.

Ως προς την οργάνωση του χώρου παρατηρούνται κι εδώ οι αντίστοιχες παραλλαγές που αφορούν τα σπίτια με βασικό πυρήνα το δωματοσκέπαστο ισόγειο μονόχωρο μακρινάρι σε πλατυμέτωπη ή στενομέτωπη διάταξη, που διαμορφώνεται εξελισσόμενο με την πάροδο του χρόνου. Ενδιάμεσοι τοίχοι μεταρέπουν το απλό μονόχωρο σπίτι σε δίχωρο-τρίχωρο, η ανάπτυξή του σε δύο επίπεδα καθ' ύψος σε δώροφο, ενώ διάφορες προσθήκες κτισμάτων στον χώρο της αυλής διαμορφώνουν σύνθετες δομές και διευρύνουν τον αρχικό απλό ευθύγραμμο όγκο του σπιτιού μεταβάλλοντας το αρχικά ορθογώνιο σχήμα του σε "Γ" ή "Π".

Ένας ιδιαίτερος τύπος κεραμοσκέπαστης κατοικίας ήταν τα σπίτια με στέγη και σαχνισί που εμφανίζονται κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, κυρίως το 19^ο αιώνα, στις μεγάλες πόλεις. Το νέο οικοδομικό στοιχείο που παρατηρείται στα αστικά σπίτια του νησιού είναι η προσθήκη ενός ξύλινου εξώστη στον όροφο, ο οποίος προέρχεται από το ξώστεγο ή τον ηλιακό των βυζαντινών, το λεγόμενο "σαχνισί", που χαρακτηρίζει όλη τη βαλκανική αρχιτεκτονική από το 18^ο αιώνα και μετά. Η ξύλινη αυτή κατασκευή επιβλήθηκε από την τούρκικη διοίκηση, με τον αυτοκρατορικό οικοδομικό κανονισμό του 1856, στον οποίο αναφέρεται ακριβώς πώς κτίζεται το κιόσκι και πως καθορίζεται το πλάτος της προεξοχής, ανάλογα με το πλάτος του δρόμου στην πρόσοψη του σπιτιού. Συνήθως γίνεται προσθήκη σαχνισιού σε παλαιότερα βενετσιάνικα κτίρια, με την προέκταση του "καλού οντά", του δωματίου υποδοχής δηλαδή, πάνω από το δρόμο, δημιουργώντας έτσι ένα στεγασμένο πέρασμα.

Η κατασκευή των εξωστών αυτών είναι απλή. Ξύλινοι πρόβολοι, που στηρίζονται σε ξύλινες αντηρίδες ή σε φουρούσια συγκροτούν τον φέροντα οργανισμό και αναλαμβάνουν τα φορτία. Ο φέρων οργανισμός τους είναι ξύλινος από "τσατμά" ή "μπαγδατί" που είτε σοβατίζεται στη συνέχεια, είτε επανδύεται με ξύλινο πέτσωμα (κυρίως στο Ρέθυμνο), με καφασωτά παράθυρα και συχνά σκαλιστά φουρούσια. Τα σπίτια με στέγη και σαχνισί στα Χανιά και στο Ρέθυμνο, όπου σώζονται και τα περισσότερα, είναι συνήθως στενομέτωπα. Η επικοινωνία ορόφου και ισόγειου γίνεται με εσωτερική ξύλινη σκάλα. Η κύρια όψη διαμορφώνεται στο ισόγειο με μια μεγάλη μαγαζόπορτα, που έχει χαρακτηριστικό ανώφλι σε σχήμα χαμηλωμένου τόξου, το οποίο, όπως και οι παραστάδες της, διαμορφώνεται από λαξευμένους πωρόλιθους. Τα ανοίγματα είναι περισσότερα στα σπίτια αυτά, κυρίως στο κιόσκι, προσφέροντας άπλετο φυσικό φωτισμό, ενώ τα περισσότερα παράθυρα

καλύπτονται με καφασωτά πλαίσια. Οι στέγες των οικημάτων αυτών είναι κυρίως τετράριχτες.

2.4 ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ-ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Τα κρητικά σπίτια, αν και χαρακτηρίζονται από μία κοινή κατασκευαστική λογική, εφαρμόσιμη χωρίς ιδιαίτερες παραλλαγές και διαφοροποιήσεις σε όλη την επικράτεια του νησιού, παρουσιάζουν πολύ μεγάλη ποικιλία εσωτερικών και εξωτερικών μορφολογικών χαρακτηριστικών. Η σύνθεσή τους από ντόπια, ως επί το πλείστον φυσικής προέλευσης, δομικά υλικά και η άψογη προσαρμογή στο φυσικό τους περιβάλλον προσδίδουν σε αυτά ένα μη παρεμβατικό στη συνέχεια του φυσικού τοπίου χαρακτήρα. Αντιθέτως, τόσο μικροσκοπικά (σε επίπεδο κατοικίας), όσο και μακροσκοπικά (σε επίπεδο οικισμών), συμπληρώνουν και αναδεικνύουν την ομορφιά της κρητικής γης.

Εικ. 2.20.

Εικ. 2.21.

Παραδοσιακές κατοικίες, προσαρμοσμένες απόλυτα στο φυσικό τους περιβάλλον.

Εικ. 2.22. Θεμελίωση τοιχοποιίας σε φυσικό βράχο.

Εξωτερικά, η μορφολογία του κρητικού σπιτιού υπακούει στις γενικές αρχές που διέπουν την λαϊκή παραδοσιακή κρητική αρχιτεκτονική. Για πολλούς αιώνες η εσωστρέφεια και η λιτότητα ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά του, καθώς στις όψεις του και τη δομή του

καθρεπτίζονταν οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και οι σκληροί αγώνες για απελευθέρωση απ'τους κατακτητές. Τα σπίτια ήταν πετρόκτιστα, απλά, κλειστά από παντού, δυσπρόσιτα, εξ ολοκλήρου στραμμένα προς τα μέσα, ανεπίχριστα συνήθως εξωτερικά, με αδρές, καθαρές γραμμές, τραχειές όψεις και ελάχιστα ανοίγματα. Έμοιαζαν όλα μεταξύ τους και οι όποιες ξεχωριστές παρεμβάσεις στις όψεις τους αποτελούσαν περισσότερο πρακτικές αντιμετώπισης εμποδίων ή λύσεις για την επίτευξη κάποιου σκοπού παρά απόπειρες εκδήλωσης των καλλιτεχνικών ανησυχιών από πλευράς ιδιοκτήτη.

Σταδιακά, με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την μετάβαση σε πιο ομαλές και ειρηνικές περιόδους, η μορφή του σπιτιού αλλάζει. Τα σπίτια πια επιχρίζονται και εξωτερικά ώστε στις όψεις να μη διαγράφεται η ανάγλυφη αλληλουχία των λίθων αλλά μία ενιαία γρίζα απόχρωση, στο χρώμα του κονιάματος του σοβά. Οι εξωτερικοί σοβάδες παρουσιάζονται πολλές φορές σαν πλέγμα από μυστριμένους αρμούς, και όχι σαν μία ενιαία, λεία επιφάνεια. Χαρακτηριστικές είναι οι μικρές αυλακώσεις που έχει προκαλέσει το μυστρί, κατά την προσπάθεια να στερεωθούν οι ταινίες του σοβά πάνω στους αρμούς, οι οποίες συντελούν ακόμα περισσότερο στην ιδιόρρυθμη και πλαστική εμφάνιση του τοίχου.

Τα χαρακτηριστικότερα στοιχεία των εξωτερικών όψεων του σπιτιού είναι τα ανοίγματά του. Αρχικά είναι μικρά και ελάχιστα στον αριθμό, με την πάροδο του χρόνου όμως διευρύνονται, καλύπτονται από ξύλινα κουφώματα, περιτριγυρίζονται από λίθινα λαξευτά πλαίσια και τονίζονται οι κεντρικές είσοδοι με ανάγλυφους σχηματισμούς, οικόσημα, σύμβολα κι επιγραφές που αναγράφουν κάποια ημερομηνία ή το όνομα του ιδιοκτήτη της οικίας. Πολύ συχνά, τα ανοίγματα αυτά εμφανίζονται σε μη ορθογωνικές διατάξεις και οι καμαρωτές-τοξωτές-ημικυκλικές τους μορφές μετριάζουν τις αυστηρές ευθυγραμμίες του περιγράμματος του κτιρίου. Προεξέχουσες σχιστόπλακες στους εξωτερικούς τοίχους με γλάστρες, μικρά πέτρινα γείσα προστασίας από τα νερά της βροχής, στηθαίο περιμετρικά του δώματος, εξέχουσες καμινάδες στις δωματοσκέπαστες οροφές, ανάγλυφες κατακόρυφες υδρορρόες, λαξευτοί λίθοι στα τελειώματα των γωνιών της εξωτερικής τοιχοποιίας καθώς επίσης και διάφορα αναριχητικά φυτά και δέντρα δίνουν έναν πιο ζωνρό και ποικιλόμορφο τόνο στις εξωτερικές όψεις των κτιρίων.

Εικ. 2.23.

Εικ. 2.24.

Εξωτερικές όψεις τυπικών παραδοσιακών κατοικιών οικισμού Εθιάς.

Στα χωριά της κρητικής υπαίθρου, σε αντίθεση με τους πυκνοκατοικημένους και πολεοδομικά ασφυκτικούς οικισμούς των Αιγαιοπελαγίτικων νησιών, συχνά τα σπίτια

περιστοιχίζονται από αυλές, συνήθως εσωτερικές, οριοθετούμενες από χαμηλό μαντρότοιχο από ακανόνιστες πέτρες (“ξερολιθιά” ή “τράφος”). Σπανίως η αυλή περικλείεται από ψηλό αυλότοιχο με δίφυλλη “πορτέλα”, κάτι που παραπέμπει περισσότερο στις αυλές των αστικών κατοικιών. Σε επαφή με τον εξωτερικό τοίχο του σπιτιού χτίζονταν χαμηλές πετρόκτιστες πεζούλες που χρησίμευαν ως καθίσματα. Μικρά περιβόλια με κηπευτικά, ψηλά δέντρα και γλάστρες με πολύχρωμα λουλούδια διατάσσονται σε αρμονία δίπλα στο φούρνο ή το μικρό παράσπιτο που χρησιμοποιείται σαν αποθήκη ή αποχωρητήριο. Σκάφες πλύσης και πετρόκτιστα στόμια πηγαδιών συχνά συναντώνται στις εσωτερικές αυτές αυλές. Ανάμεσα στην αυλή και το σπίτι σε κάποιες περιπτώσεις κτίζεται το “στεγαστό”, ένας ημιυπαίθριος μεταβατικός χώρος που λειτουργεί σαν υπόστεγο προστασίας από τη βροχή ή σκιαζόμενος τόπος διημέρευσης τις ζεστές καλοκαιρινές ώρες. Ο ενδιαμέσος αυτός χώρος που οδηγεί στο εσωτερικό του σπιτιού έχει τις ρίζες του στα αρχαιοελληνικά πρόπυλα-προστώα και εμφανίζεται σε διάφορες τυπολογικές παραλλαγές. Στα κεραμοσκέπαστα σπίτια των κρητικών οικισμών, οι στέγες, μονόριχτες συνήθως και σπανιότερα δίριχτες, προσδίδουν στις όψεις με την κλίση και την κεραμιδόχρωμη χροιά τους έναν ξεχωριστό τόνο.

Εικ. 2.25. Εσωτερική αυλή κατοικίας οικισμού.

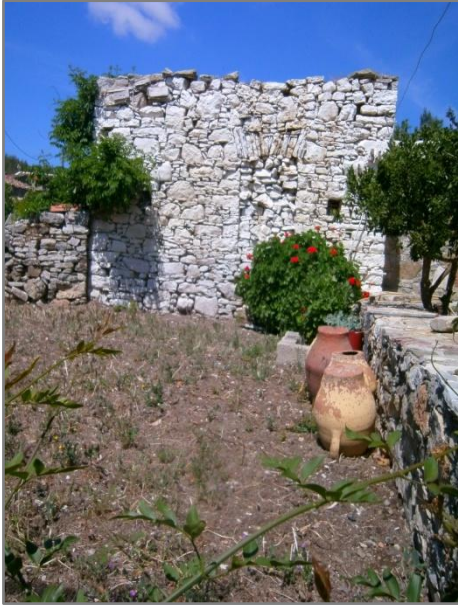
Εικ. 2.26. Εξωτερική όψη αυλής περιτριγυρισμένης από χαμηλό μαντρότοιχο.

Εικ. 2.27. Κοινός προάυλιος χώρος με πηγάδι.

Εικ. 2.28. Τυπική διαμόρφωση εσωτερικής αυλής.

Εικ. 2.29. Μικρός κήπος δίπλα στην αυλή.

Εικ. 2.30. Πετρόκτιστη χαμηλή πεζούλα, αυτοσχέδιο λίθινο τραπέζι, βασιλικόπλακα στην παρειά του τοίχου, μορφολογικά στοιχεία εξωτερικών όψεων παραδοσιακής κατοικίας.

Το εσωτερικό του σπιτιού παρουσιάζει παράλληλη εξέλιξη με το εξωτερικό του, μετατρέπόμενο με την πάροδο των αιώνων από κλειστοφοβικό, σκοτεινό, τραχύ και ακατέργαστο σε προσιτό, φιλόξενο, φωτεινό και πιο εξωστρεφές. Οι τοίχοι εσωτερικά ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα αποτελούμενο από χώμα ή άμμο, ασβέστη και άχυρο ή τρίχα κασίικας. Πάνω στους τοίχους δημιουργούνται μικρές αυλακώσεις με το μυστρί, οι οποίες δημιουργούν μια επιφάνεια ανάγλυφη, έντονα πλαστική, με ενδιαφέρουσες φωτοσκιάσεις. Το δάπεδο του σπιτιού είναι χωμάτινο εκτός από εκείνο των μεσοπατωμάτων στα διώροφα κτίρια που είναι κατασκευασμένο από ξύλινο σανίδωμα. Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο στα παραδοσιακά καμαρόσπιτα, τόσο κατασκευαστικά, όσο και μορφολογικά είναι το εσωτερικό τόξο, η καμπυλότητα του οποίου διασπά τις αυστηρές οριζόντιες γραμμές του σπιτιού και διαμορφώνει τις λειτουργικές ζώνες στο εσωτερικό του. Στην οροφή των δωματοσκέπαστων σπιτιών διακρίνονται οι φυσικές μορφές των υλικών που συνθέτουν την εσωτερική της πλευρά (κορμοί δέντρων, καλάμια, κλαδιά), ενώ στα κεραμοσκέπαστα συνήθως έχει κατασκευαστεί επιμελημένο ταβάνι με ξύλινες τάβλες. Το πατητήρι, πέτρινες πεζούλες περιμετρικά των εσωτερικών τοίχων, σταμνοστάτες και προεξέχουσες πλάκες, τζάκια και μικροί φούρνοι τοποθετημένοι στις γωνίες του σπιτιού, χωνευτές θυρίδες διαφόρων μεγεθών και σχημάτων, σιδερένιες δέστρες-κρεμάστρες προεξέχουσες απ' τις τοιχοποιίες, το πατάρι για τον ύπνο με την μικρή ξύλινη ή πετρόκτιστη σκάλα μετάβασης σε αυτό, διαμορφώνουν, μαζί με τις επιμελημένες εσωτερικές όψεις των ανοιγμάτων της οικίας, κατά κύριο λόγο τους εσωτερικούς χώρους του σπιτιού. Τέλος, στο τραχύ και ασκητικό φόντο στο εσωτερικό της κατοικίας διακρίνονται πολύχρωμα υφαντά και περίτεχνα κεντήματα που διακοσμούν και εξωραίζουν το χώρο.

Εικ. 2.31. Εσωτερική άποψη κατοικίας.

Εικ. 2.32. Εσωτερική άποψη παταριού, διακρίνονται τα ίχνη της κλίμακας και η διαμόρφωση των εσωτερικών τοίχων.

Εικ. 2.33. Διαμόρφωση εσωτερικού χώρου κατοικίας με πατάρι και οντά στις δύο στενές πλευρές των εσωτερικών της τοίχων.

Εικ. 2.34. Ξύλινο πατάρι.

Εκτός από το δομικά μορφολογικά στοιχεία στο εσωτερικό του κρητικού σπιτιού, η επίπλωση αποτελεί ένα σημαντικό σημείο αναφοράς στην οπτική και λειτουργική του διαμόρφωση. Η σκληρή νομαδική ζωή των κατοίκων των ορεινών κτηνοτροφικών χωριών αλλά και των γεωργικών οικισμών στα χαμηλότερα επίπεδα καθιστά την αγορά και απόκτηση πολλών επίπλων απαγορευτική. Έτσι, περιορίζονται στα ελάχιστα, απολύτως αναγκαία έπιπλα, πολλές φορές λιτά και αυτοσχέδια. Μάλιστα πολλά από αυτά είναι κτιστά και διαμορφώνονται κατά την κατασκευή του σπιτιού, όπως η *πεζούλα* ή ο *σοφάς* για τον ύπνο, οι *θυρίδες* για την τοποθέτηση των μικροαντικειμένων ή ο *λαϊνοστάτης* για την τοποθέτηση της στάμνας.

Τα έπιπλα του κρητικού παραδοσιακού σπιτιού διαχωρίζονται ανάλογα με τη χρήση τους σε καθιστικά, αποθηκευτικά και λοιπών χρήσεων έπιπλα. Στην Κρήτη αναγνωρίζουμε από τον μεσαίωνα και μετά ως βασικά καθιστικά έπιπλα την πολυθρόνα, την καρέκλα και τον καναπέ που επιβλήθηκαν με σχεδιαστικά πρότυπα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα και μεταδόθηκαν σχεδόν ανέπαφα έως τις αρχές του 20^{ου}. Τα υπόλοιπα καθιστικά έπιπλα αφορούν πολύ πιο απλές μορφές, που κατά κανόνα κατασκευάζονται απ' τον ιδιοκτήτη του σπιτιού. Δεν φέρουν στοιχεία της έντεχνης επιπλοποιίας και οι μορφές τους διαφοροποιούνται από το επίπεδο γνώσεων ή ταλέντου του ερασιτέχνη κατασκευαστή και από την οικονομική επιφάνεια του ιδιοκτήτη. Καρεκλάκια, σκαμνιά από

τάβλες, τμήματα κορμών δέντρων, πλεκτά σκεύη, ποδόσκαμνα και μακρόστενοι πάγκοι συμπληρώνουν τα κύρια καθιστικά έπιπλα της κατοικίας που προαναφέρθηκαν. Τα τραπέζια, λόγω του υψηλού τους κόστους, συναντώνται σπάνια στην Κρήτη και αντικαθίστονταν από τάβλες τοποθετημένες σε τρίποδα. Υπάρχει επίσης ποικιλία από μικρά και χαμηλά τραπέζια, σμιλευμένα σε κορμούς δένδρων, με κατακόρυφα στηρίγματα από κλαριά. Ο “σοφράς”, ένα πολύ χαμηλό κυκλικό τραπέζι που χρησιμοποιείται κυρίως από τη νοικοκυρά για την παρασκευή φαγητού, αποτελεί ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στοιχείο της τοπικής επιπλοποιίας.

Τα αποθηκευτικά έπιπλα ήταν απαραίτητα για να φυλάσσονται τα πολλαπλά σκεύη μιας οικίας όπως τα υφάσματα και τα ρούχα, τα προϊόντα κατανάλωσης, τα σκεύη της κουζίνας και της τραπεζαρίας. Πυθάρια διαφόρων μεγεθών, αγγεία, σταμνιά και *λαΐνια*, ξύλινα εντοιχισμένα ντουλάπια, ράφια, κουταλοθήκες, φλασκιά και μικρά δοχεία, το *αλατσερό*, πιατοθήκες, η *καλαμωτή* για τα τυριά συγκροτούσαν μαζί με την περίτεχνα δουλεμένη ντουλάπα, την ξυλόγλυπτη κασέλα και το μπαούλο τον αποθηκευτικό οικιακό εξοπλισμό.

Για τον ύπνο, πέρα από τον *σοφά* (πατάρι), τον ειδικά διαμορφωμένο για το σκοπό αυτό χώρο, υπήρχε το κρεβάτι, κατασκευασμένο από ξύλο, αρχικά σε αυτοσχέδιες πρόχειρες μορφές και μεταγενέστερα σε πιο επιμελημένες και καλλιτεχνικές. Άλλα έπιπλα πιο εξειδικευμένων χρήσεων ήταν η κούνια, ο καθρέπτης, η σκάφη, ο *χερόμυλος*, το *λυχνάρι*, η *λάμπα* και ο *λυχνοστάτης*. Τέλος ιδιαίτερη αναφορά οφείλει να γίνει στον αργαλειό από τον οποίο προέρχονται όλα τα ενδύματα, τα στρωσίδια και τα υφαντά που στολίζουν και διακοσμούν το εσωτερικό του σπιτιού.

Εικ. 2.35. Εσωτερική όψη υπερυψωμένου δωματίου ύπνου (πατάρι).

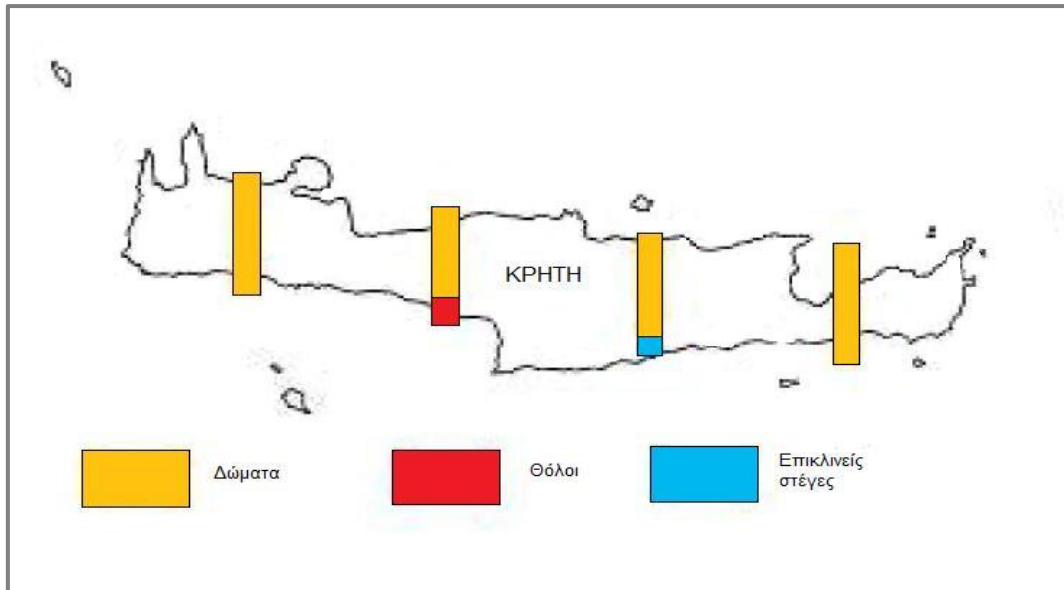
Εικ. 2.36. Λιτή επίπλωση κρητικής κατοικίας.

2.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

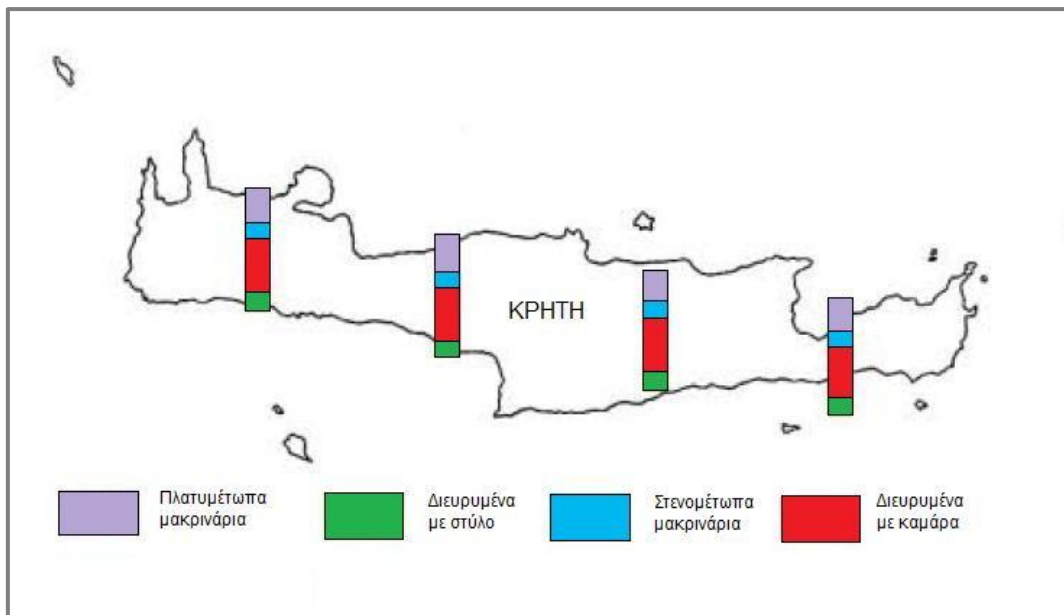
Η κρητική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, αν και αποτελεί κομμάτι της ευρύτερης αιγαιοπελαγίτικης παράδοσης, εμφανίζει κάποιες ιδιαιτερότητες και ιδιωματικά χαρακτηριστικά που την καθιστούν μια ξεχωριστή προς διερεύνηση ενότητα. Με βάση τον τρόπο στέγασης, την εσωτερική διαρύθμιση, τη μορφή και το σχήμα της κάτοψης, την διάταξη του σπιτιού ως προς τον περιβάλλοντα χώρο και τέλος κάποια ιδιαίτερης σημασίας κτιριολογικά και δομικά τους χαρακτηριστικά, τα κρητικά παραδοσιακά σπίτια μπορούν να ταξινομηθούν σε κάποιους από τους παραπάνω βασικούς τύπους και τις πολυάριθμες παραλλαγές τους. Η κατηγοριοποίησή τους αυτή βοηθά στην εξαγωγή ιδιαίτερα χρήσιμων συμπερασμάτων, εκφρασμένων ποσοστιαίως επί τοις εκατό (%), που δίνουν μια σαφή εικόνα για τη μορφή και τη δομή της ανά περιοχή τυπικής λαϊκής κατοικίας στην κρητική ύπαιθρο. Διευκρινίζεται ότι ο υπολογισμός των ποσοστών έγινε με βάση το διαθέσιμο ερευνητικό υλικό το οποίο εκ των πραγμάτων δε θεωρείται εντελώς ομοιογενές ούτε ως προς τον βαθμό παλαιότητας των παρουσιαζόμενων κτισμάτων, ούτε ως προς την αντιπροσωπευτικότητα ή την αναλογία τους σε σχέση με το πραγματικό κτιριακό δυναμικό του νησιού. Ο υπολογισμός των ποσοστών αυτών και η καταγραφή τους, υπό το ενδεχόμενο μικρών αποκλίσεων ως προς τις πραγματικές τους τιμές, δεν έχει ως στόχο να αποδώσει με ακρίβεια την υφιστάμενη κατάσταση της τυπολογίας της λαϊκής αρχιτεκτονικής στην Κρήτη, αλλά να αποδώσει, έστω και κατά προσέγγιση, μια σχετικά ενδεικτική και διαφωτιστική εικόνα της.

Όσον αφορά στα **ποσοστά της διάδοσης των διαφόρων τρόπων στέγασης** στο νησί και των αντίστοιχων βασικών τύπων σπιτιού, παρατηρείται ότι στην Κρήτη απαντώνται στην πλειοψηφία τους κατοικίες με δώμα, σε ποσοστό 92 %, από τις οποίες το 28 % ανήκει στον τύπο του πλατυμέτρωτου μακριναριού, το 13 % στον τύπο του στενομέτρωτου μακριναριού, το 12 % στο διευρυμένο τύπο μακριναριού με στύλο και το 39 % στο διευρυμένο τύπο μακριναριού με τόξο, καθιστώντας το σπίτι με επίπεδο δώμα που στηρίζεται σε καμάρα ως τον επικρατέστερο τύπο σπιτιού στο νησί. Μόνο το 5 % των κατοικιών έχει στέγαση με θόλο, με τα θολοσκέπαστα σπίτια να ανήκουν εξ ολοκλήρου στον τύπο του στενομέτρωτου μακριναριού, ενώ τα σπίτια με στέγη αποτελούν μόλις το 3 %. Σύμφωνα με τα σχετικά γραφήματα, οι οριζόντιες στεγάσεις (δώματα) κυριαρχούν και στους τέσσερις νομούς του νησιού, όπως άλλωστε συμβαίνει και στα περισσότερα νησιά του Αιγαίου, ειδικότερα στις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα. Οι επικλινείς στεγάσεις εμφανίζονται κυρίως στα νότια του νομού Ηρακλείου, ενώ οι θολωτές στεγάσεις συναντώνται κυρίως στα νότια του νομού Ρεθύμνου.

Σχετικά με τους τέσσερις βασικούς τύπους σπιτιών που προαναφέρθηκαν, ανεξάρτητα από τον τρόπο στέγασής τους, παρουσιάζονται ομοιόμορφα κατανομημένοι σε ποσοστά διάδοσης σε όλη την επικράτεια του νησιού. Στον πίνακα που παρατίθεται, ξεκινώντας από τους τέσσερις βασικούς τύπους κατοικίας στην απλούστερη μορφή τους (στενομέτρωτο-πλατυμέτρωτο μακρινάρι, διευρυμένο με καμάρα-στύλο), παρουσιάζονται σχηματικά όλοι οι **κύριοι τύποι του λαϊκού δωματοσκέπαστου σπιτιού** της αιγαιοπελαγίτικης αρχιτεκτονικής παράδοσης. Οι κατόψεις των τύπων εδώ είναι σχηματικές και αποτυπώνεται μέσω αυτών η κύρια στάθμη του σπιτιού με όλα εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε τύπου που αφορούν την εσωτερική διάρθρωση του χώρου.

Σχήμα 2.11. Ποσοστά διάδοσης των διάφορων τρόπων στέγασης των κτισμάτων της Κρήτης.
(πηγή: Παπαϊωάννου Κ., Δημητσάντου-Κρεμέζη Αικ., Φινέ Μ., "Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο", 2001)

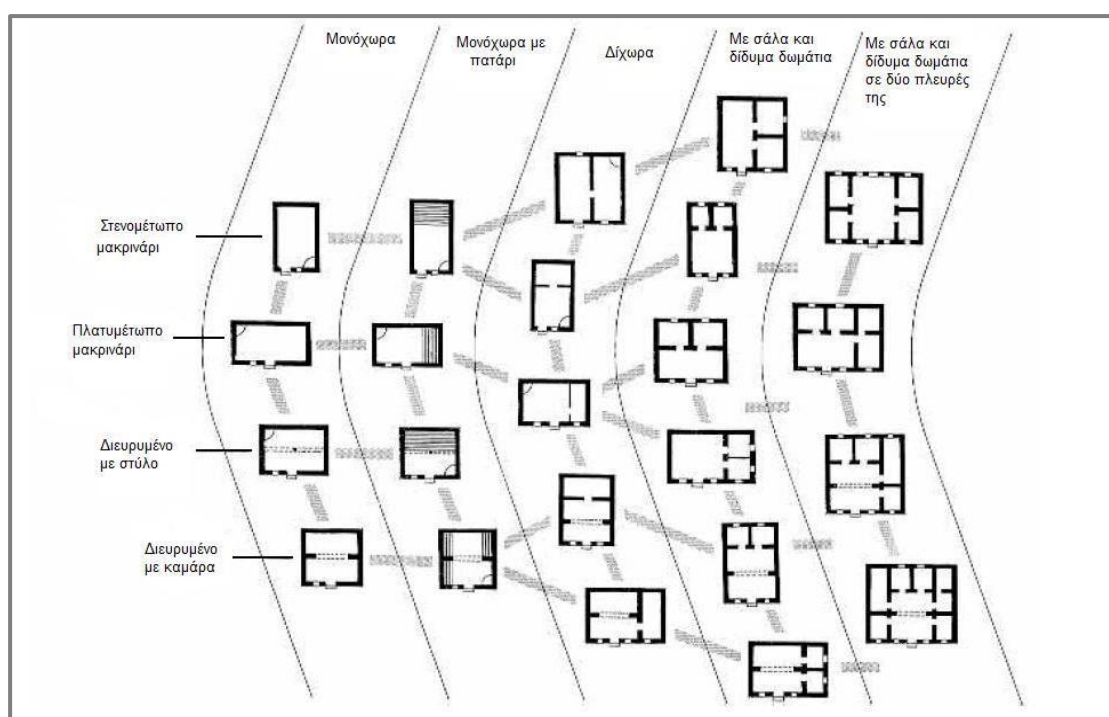

Σχήμα 2.12. Ποσοστά διάδοσης των 4 βασικών τύπων λαϊκής δωματοσκεπαστης κατοικίας (πλατυμέτωπα μακρινάρια, διευρυμένα με στύλο, στενομέτωπα μακρινάρια, διευρυμένα με καμάρα).
(πηγή: Παπαϊωάννου Κ., Δημητσάντου-Κρεμέζη Αικ., Φινέ Μ., "Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο", 2001)

Το **εξελικτικό διάγραμμα** των τεσσάρων τύπων της κρητικής κατοικίας έχει σαν αφετηρία του το απλό μονόχωρο σπίτι, είτε σε στενομέτωπη-πλατυμέτωπη διάταξη, είτε διευρυμένο με στύλο ή καμάρα. Ο βασικός αυτός τύπος, δεχόμενος την προσθήκη του παταριού, μετατρέπεται σε μονόχωρο σπίτι με ξύλινο πατάρι, σε διάφορες παραλλαγές, ανάλογα με τη διάταξη του παταριού στην κάτοψη (τοποθετούμενο είτε σε μία ή και στις δύο άκρες του ορθογώνιου εσωτερικού χώρου, είτε σε μία ή περισσότερες κόγχες στα κρητικά καμαρόσπιτα, είτε στο χώρο που ορίζεται μεταξύ του κεντρικού στύλου και της πίσω πλευράς του σπιτιού). Στη συνέχεια δημιουργείται το δίχωρο σπίτι, με ή χωρίς πατάρι, πάλι σε διάφορες παραλλαγές, με την προσθήκη διαχωριστικού τοίχου ή με τη διεύρυνση της

κάτοψης, κατά μήκος ή κατά πλάτος, με έναν ακόμα χώρο. Στην Κρήτη εδώ τελειώνει η εξέλιξη στο σχηματισμό της κάτοψης, αν εξαιρέσουμε τον εμπλουτισμό της από πρόσθετα κτίσματα πέρα από το ορθογώνιο, τα οποία δημιουργούν ουσιαστικά τις πιο σύνθετες μορφές των παραπάνω αρχικών προτύπων.

Στο υπόλοιπο Αιγαίο αντίθετα, η εξέλιξη συνεχίζεται με την εμφάνιση των σπιτιών με σάλα και αργότερα των σπιτιών με σάλα και “δίδυμα” δωμάτια και στις δύο πλευρές της, με τις διάφορες παραλλαγές τους. Όλες αυτές οι παραλλαγές που προκύπτουν από την εξέλιξη του βασικού πυρήνα κάθε τύπου κατοικίας συγκροτούν ένα πολυσύνθετο πλέγμα εξελικτικών σχέσεων, εντός του οποίου οι διάφοροι τύποι περιπλέκονται με το πέρασμα των χρόνων ώστε τελικά είναι πολύ πιθανό η εξέλιξη του ενός να προήλθε από κάποιον άλλο, καθώς επίσης και να έγιναν κάποια άλματα ή πισωγυρίσματα στην πορεία που ακολουθήθηκε μέχρι την εμφάνιση ενός συγκεκριμένου τύπου.

Σχήμα 2.13. Πλέγμα εξελικτικών σχέσεων των κυριότερων τύπων του λαϊκού δωματοσκέπαστου σπιτιού της αιγαιοπελαγίτικης αρχιτεκτονικής παράδοσης.

(πηγή: Παπαϊωάννου Κ., Δημητσάντου-Κρεμέζη Αικ., Φινέ Μ., “Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο”, 2001)

Η υπόθεση της εξέλιξης των τύπων αυτών έρχεται ως άμεση συνέπεια της συγκριτικής επισκόπισής τους και βασίζεται σε δύο ουσιώδεις διαπιστώσεις:

- α) Ως προς τη διάρθρωση των χώρων στο εσωτερικό του σπιτιού υπάρχουν απλούστεροι και συνθετότεροι τύποι, υπάρχουν δηλαδή τύποι με διαφορετικό βαθμό συνθετότητας.
- β) Ως προς το βαθμό συνθετότητάς τους οι διάφοροι τύποι κατοικιών μπορούν να καταταχθούν απ’ τον απλούστερο στον πιο σύνθετο, ώστε να είναι αισθητή η συνέχεια και η αλληλουχία των διάφορων τύπων που παρεμβάλλονται στη διαδρομή αυτή. Η εικόνα της συνέχειας αυτής δεν είναι μονοσήμαντα γραμμική αλλά υποδηλώνει τη σταδιακή αύξηση των χωρικών απαιτήσεων και τη μετάβαση σε πιο σύνθετες μορφές ζωής.

Οι τέσσερις βασικοί τύποι εκ των οποίων δημιουργήθηκαν όλες οι συνθετότερες μορφές κατοικίας έχουν προέλευση από τα πανάρχαια χρόνια και διατηρήθηκαν σχεδόν ανέπαφοι ως και το 19^ο αι., οπότε άρχισε η σταδιακή τους υποχώρηση μπροστά στην ολοένα και πιο έντονη διάδοση συνθετότερων τύπων. Η μετάβαση αυτή συνδυάστηκε με την αντίστοιχη άνοδο του μέσου επιπέδου της οικοδομικής τεχνικής και την εισβολή επιδράσεων και επιρροών από την αρχιτεκτονική των μεγάλων αστικών κέντρων. Έτσι η εξέλιξη των τύπων των παραδοσιακών κατοικιών, αφορά κυρίως στο διάστημα από το τέλος της επανάστασης του 1821 έως τα μέσα περίπου του 20^{ου} αιώνα, όπου επικρατούν οριστικά οι σύγχρονες αρχιτεκτονικές μέθοδοι και αντιλήψεις. Αυτή είναι στην ουσία και η τελευταία φάση της νησιωτικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής.

	Μακρινάρια		Διευρυμένα	
	Πλατυμέτωπο	Στενομέτωπο	Με καμάρα	Με στύλο
Απλά μονόχωρα				
Μονόχωρα με πατάρι. Παραλλαγές.				
Δίχωρα. Παραλλαγές.				
Σπίτια με σάλα και δίδυμα δωμάτια στη μία πλευρά της. Παραλλαγές.				
Σπίτια με σάλα και δίδυμα δωμάτια σε δύο πλευρές της. Παραλλαγές.				

Πίνακας 2.1 Οι κυριότεροι τύποι του λαϊκού δωματοσκέπαστου σπιτιού στο Αιγαίο και τα στάδια εξέλιξής τους σε πιο σύνθετες μορφές (στην Κρήτη συναντώνται όλοι οι τύποι μέχρι τη δημιουργία των σπιτιών με δίδυμα δωμάτια, σε πολλές ευρηματικές παραλλαγές).

(πηγή: Παπαϊωάννου Κ., Δημητσάντου-Κρεμέζη Αικ., Φινέ Μ., "Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο", 2001)

Μελετώντας τη λαϊκή αρχιτεκτονική του τόπου ως προς την τυπολογία των κτισμάτων, διακρίνονται αρκετές συγγένειες μεταξύ των κατοικιών του νησιωτικού και του ηπειρωτικού χώρου. Ο αρχιτεκτονικός τύπος στον οποίο εντοπίζονται οι περισσότερες από αυτές τις συγγένειες είναι εκείνος του πλατυμέτρωτου μακριναριού, με τις όποιες παραλλαγές του. Οι ομοιότητες προχωρούν συνήθως πέρα από το σχήμα και το μέγεθος της κάτοψης και στην οργάνωση του εσωτερικού του σπιτιού, σε σχέση με τον τρόπο προσπέλασης και κατανομής των βασικών λειτουργιών σε αυτό. Ομοιότητες διακρίνονται επίσης και στον τρόπο κατανομής των λειτουργιών καθ' ύψος στα διώροφα κτίσματα, στη σταδιακή υποδιαίρεση του αρχικού μονόχωρου σπιτιού με ενδιάμεσα χωρίσματα, η οποία οδηγεί στη μεταβολή του σε δίχωρο ή τρίχωρο καθώς επίσης και στον τρόπο και τη λογική συγκρότησης συνθετότερων μορφών κατοικίας που εκφράζονται ως εξελιγμένες μορφές του αρχικού μονόχωρου μακριναριού.

Εξετάζοντας το πλέγμα των εξελικτικών σχέσεων των βασικών τύπων του λαϊκού σπιτιού στην αρχιτεκτονική παράδοση του Αιγαίου, σε σύγκριση με αυτήν του ηπειρωτικού ελληνικού χώρου διαπιστώνονται εκτός από ομοιότητες και κάποιες διαφορές, που προκύπτουν από τις διαφορετικές συνθήκες που επικρατούν στις αντίστοιχες περιοχές και αφορούν το κλίμα, το γεωμορφολογικό ανάγλυφο του εδάφους, το βιοτικό επίπεδο και τις ξενόφερτες επιρροές. Η βασικότερη διαφορά εντοπίζεται στον τρόπο στέγασης με τις επικλινείς στέγες να μονοπωλούν στον ηπειρωτικό χώρο σε αντίθεση με τα νησιά του Αιγαίου στα οποία κυριαρχούν τα δώματα. Στους νησιώτικους οικισμούς παρατηρείται πυκνότερη δόμηση με αλληλεπικαλύψεις και απροσδιοριστίες ορίων έκτασης κάθε κατοικίας μεμονωμένα σε σχέση με τους οικισμούς στην ηπειρωτική Ελλάδα όπου κάθε σπίτι έχει σαφή και διακριτά όρια, εδράζεται αυτόνομα και διαχωρίζεται εμφανώς από τον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο με τον οποίο γειτονεύει.

Κεφάλαιο 3: Οικοδομικά στοιχεία παραδοσιακής κρητικής κατοικίας.

3.1 ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Τα ανοίγματα του κρητικού σπιτιού αποτελούν το πιο χαρακτηριστικό ίσως μορφολογικό στοιχείο των εξωτερικών του όψεων. Από τη δομή, το διάκοσμο, το μέγεθος και τη μορφή τους μπορούν να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα που αφορούν στη χρονολόγηση της ανέγερσης, το βιοτικό επίπεδο και την επαγγελματική ενασχόληση του ιδιοκτήτη, τις γενικότερες κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά την περίοδο της κατασκευής της κατοικίας και την ιστορική εξέλιξη του οικισμού, της συνοικίας ή ακόμα και του ίδιου του κτίσματος. Το κρητικό σπίτι στην αρχική του μορφή έχει ελάχιστα ορθογωνικά ή τετραγωνισμένα ανοίγματα μικρών διαστάσεων, ενώ τα κουφώματα που τα καλύπτουν είναι ευτελή και πρόχειρα. Οι κλιματολογικές συνθήκες, κυρίως στις ορεινές περιοχές του νησιού, η δύσκολη ζωή της υπαίθρου καθώς και ο φόβος του κατακτητή, δεν άφηναν περιθώρια πολύπλοκων εναλλακτικών επιλογών, πέρα από κάποια υποτυπώδη σκαλιστά πλαίσια ή κάποιες ανάγλυφες επιγραφές στον εξωτερικό τοίχο της πρόσοψης. Σταδιακά, και ειδικότερα μετά την απελευθέρωση του νησιού από τους Τούρκους, στα ανοίγματα του κρητικού σπιτιού άρχισαν να κατασκευάζονται ευθύγραμμα ή τοξωτά πλαίσια από πέτρινα λαξευτά πελέκια, ενίοτε διακοσμημένα με έντεχνες σκαλιστές παραστάσεις, το πλήθος και οι διαστάσεις των ανοιγμάτων αυξήθηκαν, ενώ τα κουφώματα απέκτησαν πιο ζωηρές όψεις με ταμπλάδες και εναλλαγές σχημάτων, με αποτέλεσμα το κρητικό σπίτι να γίνει πιο εξωστρεφές και φιλικό.

Η διαμόρφωση και η οριοθέτηση των ανοιγμάτων γίνεται κατά τη διάρκεια της κατασκευής της λιθοδομής των τοίχων. Η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη διευκόλυνση της μετέπειτα λειτουργίας του ξύλινου ανοιγόμενου τμήματος, η στήριξη των υπερκείμενων φορτίων του τοίχου καθώς και η μελλοντική τους χρήση ήταν οι κυριότεροι παράγοντες που λαμβάνονταν υπ' όψιν κατά την κατασκευή και καθόριζαν το μέγεθος, τη μορφή και το σχήμα τους. Η επεξεργασία των λίθινων επί μέρους τμημάτων που συνθέτουν το εξωτερικό τους πλαίσιο περιλαμβάνει την επί τόπου επιμελή λάξευση ντόπιων ογκωδών λίθων έως ότου να πάρουν την επιθυμητή μορφή ώστε να τοποθετηθούν στα όρια της περιμέτρου του ανοίγματος. Οι "λαμπάδες" (κατακόρυφες πλευρές εντός του τοίχου) που προορίζονται για τα μεγάλα ανοίγματα, όπως π.χ. πόρτες ή μεγάλα παράθυρα, δεν μπορούν να είναι μονολιθικοί, γι' αυτό αποτελούνται από πολλά ανισομεγέθη τεμάχια ("πελέκια") που χτίζονται επί τόπου, σε αντίθεση με τα μικρότερα ανοίγματα και τα ανώφλια τα οποία αποτελούν συνήθως μονολιθικές κατασκευές, τουλάχιστον στην εξωτερική παρειά του τοίχου. Κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας των πελεκιών αυτών λαξεύονται οι εσωτερικές πλευρές που θα αποτελέσουν τους δύο κατακόρυφους λαμπάδες, έτσι ώστε το τελικό σχήμα που δημιουργείται να έχει κάποια απόκλιση από την κατακόρυφο, ενώ με τον ίδιο τρόπο διαμορφώνεται και η λιθοδομή του ανοίγματος. Η λοξή αυτή διεύρυνση προς το εσωτερικό του σπιτιού των παραστάδων της πόρτας επιτρέπει στο ξύλινο θυρόφυλλο να ανοίγει διάπλατα και να διευκολύνει το φωτισμό και τον αερισμό του χώρου.

Η στήριξη των ανοιγόμενων ξύλινων κουφωμάτων γίνεται πάνω σε μεταλλικά στοιχεία, τα λεγόμενα "μάσκουλα", ενσωματωμένα στην εσοχή που δημιουργείται γι' αυτό το σκοπό στην εσωτερική πλευρά των λαμπάδων. Μεγάλη σημασία έχει η γεωμετρική μορφή που δίνεται στην εξωτερική πλευρά του ανωφλίου, του στοιχείου εκείνου της κατασκευής που γεφυρώνει το κενό ανάμεσα στις δύο κατακόρυφες πλευρές του ανοίγματος. Ενώ στην αρχή είναι ευθύγραμμο, αποτελούμενο από ένα οριζόντιο ολόσωμο πελέκι ή ένα κομμάτι χονδρού ξύλου, αργότερα προτιμάται η λύση της τοξωτής κατασκευής (διατομής χαμηλωμένου κυκλικού τόξου), κτισμένης με λαξευμένες πέτρες. Τέλος, το κατώφλι είτε είναι λίθινο ολόσωμο και μονοκόμματο, είτε αποτελείται από δύο μικρότερες συναρμοσμένες πέτρες. Τα "πορτομάγουλα" ή "παραστάδες", μαζί με το ανώφλι και το κατώφλι σχηματίζουν το λίθινο εξωτερικό **πλαίσιο** του ανοίγματος.

Εικ. 3.1.

Εικ. 3.2.

Εικ. 3.3.

Εικ. 3.4.

Εικ. 3.5.

Εικ. 3.6.

Ανοίγματα πρόσοψης παραδοσιακής κατοικίας.

3.1.1 Πόρτες

Η πόρτα εισόδου της κατοικίας είναι ένα από τα σημαντικότερα και πιο επιμελημένα στοιχεία του κτίσματος. Η θέση της στο κτίριο βρίσκεται πάντα σε συνάρτηση με την εσωτερική οργάνωση του χώρου και η μορφολογία της αντικατοπτρίζει το ρυθμό της εποχής, την κοινωνική και οικονομική ταυτότητα του ιδιοκτήτη, πολλές φορές ακόμα και την εθνικότητά του. Οι πόρτες διακρίνονται σε εξωτερικές (αυλής και εισόδου) και σε εσωτερικές. Οι εξωτερικές είναι συνήθως δίφυλλες, ενώ οι εσωτερικές άλλοτε δίφυλλες και πιο σπάνια μονόφυλλες. Το μέγεθος και το σχήμα τους εξαρτάται από την αρχιτεκτονική και τις τάσεις της εκάστοτε εποχής.

Παρατηρούνται τρία είδη εξωτερικών θυρών, ανάλογα με τη μορφή του περιθωρώματος τους:

α) Οι **ημικυκλικές-καμαρωτές πόρτες**, βυζαντινής προέλευσης, οι οποίες κατασκευάζονται σε μια μεγάλη ιστορική περίοδο και συναντώνται σε απλές αλλά και πιο σύνθετες μορφές με διακοσμητικές προσθήκες. Σε σχέση με τη χρήση και τη θέση τους στην οικοδομή διακρίνονται σε πόρτες κύριας εισόδου (κεντρική είσοδος σπιτιού στο ισόγειο με απλό ή επιμελημένο πλαίσιο) και πόρτες ορόφου που είναι μικρότερων διαστάσεων και εξυπηρετούν τη μετάβαση σε δώματα γειτονικών ισογείων κτιρίων.

β) Οι **ορθογώνιες πόρτες**, ενετικής προέλευσης, οι οποίες καθιερώνονται από τον 19^ο αι. κι έπειτα, με συνεπίπεδο με την τοιχοποιία ή ανάγλυφο προεξέχον πλαίσιο.

γ) Οι **τοξωτές πόρτες**, στοιχείο ενετικής επιρροής κι αυτό, που απαντάται σε συγκεκριμένες μόνο περιοχές της Κρήτης.

Στα φτωχά αγροτόσπιτα της κρητικής υπαίθρου πάντως, η πλαισίωση των ανοιγμάτων των θυρών με λαξευμένο λίθινο πλαίσιο και η επιμέλεια των όψεων αποτελούσε περιττή πολυτέλεια. Συνήθως στα σπίτια αυτά το κούφωμα τοποθετείται είτε στην άκρη της τοιχοποιίας χωρίς την παρεμβολή λίθινων παραστάδων, είτε στηριζόμενο σε ξύλινη κάσα. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην κατασκευή των ανοιγμάτων και την τοποθέτηση των κουφωμάτων σε αυτά.

Εικ. 3.7. Καμαρωτή πόρτα.

Εικ. 3.8. Ορθογωνική εξώπορτα.

Εικ. 3.9. Τοξωτή εξωτερική πόρτα.

A) Εξωτερικές πόρτες

Προγενέστερες θεωρούνται οι πλέον λιτές και απείριπτες πόρτες εισόδου με πανωπόρτι. Το μέγεθός τους είναι μικρό, σχεδόν μικρότερο απ' το αναγκαίο, το δε σχήμα τους είναι παραλληλόγραμμο. Ενσωματώνονται σε κτιστό πέτρινο ευθύγραμμο ή τοξωτό πλαίσιο απλής αρχιτεκτονικής σύνθεσης. Συναντώνται σε ευρεία κλίμακα, τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις. Μεγάλο τμήμα του άνω μέρους της πόρτας είναι ανοιγόμενο, έχοντας τη

μορφή μικρού ενσωματωμένου στην πόρτα παράθυρου. Το τμήμα αυτό ονομάζεται "πανωπόρτι" και πέραν της αναγνώρισης των επισκεπτών, εξυπηρετεί το φωτισμό-αερισμό του ισόγειου χώρου, όντας στα παλαιότερα κτίσματα, μαζί με τις λιγοστές στενές φωτιστικές θυρίδες, το μοναδικό άνοιγμα της κατοικίας.

Οι πόρτες με πανωπόρτι είναι μονόφυλλες καρφωτές. Αποτελούνται από δύο-τρεις τάβλες τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη, σχηματίζοντας το πρόσωπο της πόρτας, συγχρόνως δε στηρίζονται μεταξύ τους από δυο οριζόντιες τάβλες ίδιου πάχους, τις *τραθέρες*, στις οποίες και καρφώνονται. Η στήριξη του πανωπορτιού στην υπόλοιπη πόρτα επιτυγχάνεται με τους ειδικά μελετημένους μεντεσέδες ("*μπασουβάνια*"), κλείνει δε με σύρτη που σφηνώνεται στον τοίχο. Η πόρτα στηρίζεται στο πέτρινο πλαίσιο από τα μάσκουλα και ασφαλίζει με ξύλινο σύρτη και κλειδαριά.

Εικ. 3.10. Εξωτερική ξύλινη πόρτα με πανωπόρτι.

Εικ. 3.11. Εξωτερική διαμόρφωση ανοίγματος πόρτας με τριγωνικό ανακουφιστικό σχηματισμό στο ανώφλι.

Εικ. 3.12. Λίθινο πλαίσιο ορθογωνικής εξωτερικής πόρτας. Εσωτερικά το ανώφλι διαμορφώνεται με λίθινη καμάρα (χαμηλό τόξο).

Εικ. 3.13. Ανώφλι εξωτερικής αψιδωτής πόρτας.

Σταδιακά η εξωτερική πόρτα εισόδου αυξάνει τις διαστάσεις της και γίνεται πιο περίτεχνη με ενσωματωμένο απλό διάκοσμο στην εξωτερική της όψη, διατηρώντας όμως τις ίδιες κατασκευαστικές και λειτουργικές αρχές. Η διαδικασία της κατασκευής της είναι η εξής: Αρχικά συναρμολογείται η πόρτα, καρφώνονται δηλαδή οι τάβλες στις τραβέρσες, προσδιορίζοντας τις γενικές διαστάσεις του κουφώματος. Αμέσως μετά τοποθετούνται τα θηλυκά μάσκουλα, τα οποία καρφώνονται στις τραβέρσες στην εσωτερική πλευρά της πόρτας. Κατόπιν μεταφέρεται στο άνοιγμα, στηρίζεται στα αρσενικά μάσκουλα που είναι ήδη εντοιχισμένα στο πέτρινο πλαίσιο και προβάρεται. Μ' αυτόν τον τρόπο χαράσσεται το πλαίσιο της βάσει του περιγράμματος του ανοίγματος. Στο εργαστήριο τοποθετούνται περιμετρικά στο πρόσωπο της πόρτας, ακολουθώντας το χαραγμένο πλαίσιο, επιμελημένα μικρά ξύλινα τεμάχια που σχηματίζουν το ονομαζόμενο "πρεβάζι" της πόρτας. Τέλος, καρφώνονται μία-δύο εξίσου επιμελημένες τραβέρσες μεταξύ των δυο μεγάλων πλευρών που σχηματίζουν το πρεβάζι, ώστε η όψη της πόρτας να ολοκληρωθεί. Το πανωπόρτι, όπου εξέλειπε, συχνά αντικαθίσταται από μικρά ανοίγματα στην πρόσοψη του κτιρίου.

Αργότερα, με την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής και τη διαφοροποίηση των γενικότερων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στην Κρήτη, εμφανίζονται πολυπλοκότερης τεχνοτροπίας και σύνθεσης πόρτες εισόδου, οι νταμπλαδωτές, οι οποίες συνοδεύονται συνήθως, από επιμελημένης αρχιτεκτονικής σύνθεσης θυρώματα. Στο πλαίσιο της πόρτας καρφώνεται κατ' αρχάς το πρεβάζι και εν συνεχεία στην υπόλοιπη επιφάνεια της όψης της πόρτας και βάσει προκαθορισμένου σχεδίου τοποθετείται καρφωτά μία σειρά από μικρού μεγέθους ξύλινα τεμάχια, οι "τραβέρσες", που έχουν επιμελημένη επιφάνεια με σκαλισμένο πανομοιότυπο βαθύ γραμμικό διάκοσμο και εσοχή στις δύο μεγαλύτερες πλευρές. Στο εσωτερικό της εσοχής αυτής, διαστάσεων 1x1 cm, ενσωματώνεται ο "νταμπλάς". Ο νταμπλάς συναντάται σε διάφορα σχήματα και μεγέθη που εξαρτώνται απ' την όλη σύνθεση. Πανομοιότυπος είναι ο τρόπος κατασκευής των κουφωμάτων σε όλη την επικράτεια του νησιού, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις από μέρος σε μέρος. Όλα τα τμήματα της πόρτας αποτελούνται από ίδιας διατομής και πάχους ξύλα. Οι πόρτες της αυλής ακολουθούν παράλληλα την εξέλιξη της τεχνοτροπίας της πόρτας εισόδου.

Εικ. 3.14.

Εικ. 3.15.

Εξωτερική και εσωτερική όψη τοξωτής εξώπορτας.

Εικ. 3.16. Ξύλινα πορτόφυλλα δίφυλλης εξωτερικής πόρτας.

Εικ. 3.17. Εσωτερική όψη ανοιγμάτων ισόγειου σπιτιού.

Β) Εσωτερικές πόρτες (μεσόπορτες)

Οι εσωτερικές πόρτες διακρίνονται σε μονόφυλλες ή δίφυλλες. Οι δίφυλλες ενσωματώνονται συνήθως σε ευθύγραμμο πλαίσιο, είναι απλές και αποτελούνται από δύο τάβλες στο κάθε φύλλο, τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη σχηματίζοντας τη μία όψη της πόρτας. Η άλλη όψη σχηματίζεται απ' τις τραβέρσες (τρεις συνήθως) στις οποίες καρφώνονται οι τάβλες. Οι μεσόπορτες στερεώνονται συνήθως σε ξύλινο πλαίσιο τοποθετημένο εκατέρωθεν των κατακόρυφων πλευρών του ανοίγματος που καλύπτουν, πάντα σε περασιά με την όψη του τοίχου. Ο τρόπος στερέωσής τους είναι ο ίδιος μ' αυτόν που συναντάμε στις πόρτες εισόδου, δηλαδή στα θηλυκά και αρσενικά μάσκουλα. Η μόνη διαφορά είναι στον τύπο του αρσενικού μάσκουλου, που χρησιμοποιείται όταν το πλαίσιο είναι ξύλινο. Στις δίφυλλες πόρτες απολύτως αναγκαίο για τη στήριξή τους είναι το "κοντομηρί" ή "κόντε μηρί", που εξασφαλίζει την ακινησία του ενός φύλλου. Οι μεσόπορτες κλείνουν χωρίς να κλειδώνουν, έχουν όμως πάντα τη δυνατότητα αμπαρώματος. Γι' αυτό το σκοπό χρησιμοποιείται ο "ζεμπερές" και η ξύλινη "αμπάρα".

Οι μονόφυλλες εσωτερικές πόρτες ενσωματώνονται συνήθως σε τοξωτό ή ευθύγραμμο πέτρινο πλαίσιο και στηρίζονται σε ξύλινη κάσα τοποθετημένη στην κατά πάχος διάσταση της τοιχοποιίας του ενδιάμεσου τοίχου. Είναι παραλληλόγραμμες κατασκευασμένες όπως και οι απλές με επιπλέον διακοσμημένη την εμπρόσθια πλευρά της πόρτας. Αφού καρφωθούν οι τάβλες στις τραβέρσες, καρφώνονται σε όλη την επιφάνεια της πόρτας και βάσει προκαθορισμένου σχεδίου, ξύλινα τεμάχια μικρού μεγέθους με ρηχά χαραγμένο γραμμικό διάκοσμο στις δύο μεγαλύτερες πλευρές τους, το ένα δίπλα στο άλλο, δημιουργώντας ενδιαφέρουσες συνθέσεις στην όψη της.

Εικ. 3.18.

Εικ. 3.19.

Εσωτερικές πόρτες (μεσόπορτες) με ξύλινο ανώφλι.

Γ) Αυλόπορτες

Σε αντίθεση με τα αστικά κέντρα όπου ο διάκοσμος και το μέγεθος της αυλόπορτας αποτελούσαν μία σαφή ένδειξη της οικονομικής επιφάνειας και του κύρους του ιδιοκτήτη, στα χωριά της υπαίθρου, εκτός από ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις, οι αυλόπορτες απλά συμπλήρωναν τον λιτό και αυστηρό χαρακτήρα του σπιτιού. Σπάνια πλαισιώνονταν από λίθινα περιγράμματα, ήταν συνήθως δίφυλλες, τοποθετημένες στα όρια του δρόμου σε άνοιγμα του χαμηλού λιθόκτιστου μαντρότοιχου, κατασκευασμένες από ξύλο, εξασφαλίζοντας με το άνοιγμα τους την άνετη είσοδο στον προαύλιο χώρο του σπιτιού τόσο των ανθρώπων όσο και των οικόσιτων ζώων που διέμεναν σε αυτό.

Εικ. 3.20.

Εικ. 3.21.

Ανοίγματα θύρας αυλότοιχου.

3.1.2 Παράθυρα

Αρχικά τα παράθυρα στο κρητικό σπίτι είναι λίγα και περιορισμένων διαστάσεων. Η κατάληψη του νησιού από τους Τούρκους, οι συνεχείς αναταραχές και η βάνουση μεταχείριση του ντόπιου πληθυσμού επιβάλλουν στην κρητική λαϊκή αρχιτεκτονική μια αμυντική μορφολογία με συγκεκριμένες προδιαγραφές ασφάλειας όπως την αποφυγή ισογείων και τη διάνοιξη μικρών παραθύρων στους ορόφους. Οι προδιαγραφές αυτές θα καθιερωθούν από το τέλος του 17^{ου} ως τα τέλη του 19^{ου} αι., οπότε και το κρητικό σπίτι αρχίζει να γίνεται πιο ανοιχτό και εξωστρεφές, αποβάλλοντας σταδιακά τον ερμητικά κλειστό φρουριακό χαρακτήρα του. Διακρίνονται οι εξής μορφολογικές κατηγορίες:

α) ορθογώνια, συνεπίπεδα με την τοιχοποιία παράθυρα, β) ορθογώνια παράθυρα με επίπεδο λαξευτό πλαίσιο, γ) ορθογώνια, με πρόσθετη τριγωνική ανακουφιστική διάταξη στο ανώφλι, δ) νεοκλασσικά και ε) τοξωτά-καμαρωτά παράθυρα. Αξιοσημείωτη είναι η απουσία τζαμιών στα κρητικά σπίτια της επαρχίας, ακόμα και στα ορεινά χωριά όπου ο χειμώνας είναι δριμύς. Ανάλογα με τη θέση τους τα παράθυρα του σπιτιού διακρίνονται σε παράθυρα ισογείου και παράθυρα ορόφου, με τα αντίστοιχα σε κάθε περίπτωση κατασκευαστικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά.

Εικ. 3.22. Παράθυρα ισογείου και ορόφου παραδοσιακής κατοικίας.

Εικ. 3.23. Παράθυρο ισογείου με λίθινο περιμετρικό ορθογώνιο πλαίσιο, ανάγλυφη επιγραφή και σιδεριά ασφαλείας.

Εικ. 3.24. Παράθυρο ισόγειου με τριγωνική ανακουφιστική διάταξη στο ανώφλι.

Εικ. 3.25. Παράθυρο με χαμηλό τοξωτό ανώφλι και βασιλικόπλακα (προεξέχουσα της τοιχοποιίας σχιστόπλακα).

A) Παράθυρα ισόγειου

Στις προγενέστερες κατοικίες δεν υπήρχαν παράθυρα στο ισόγειο, παρά μόνο το πανωπόρτι, ενσωματωμένο στο ξύλινο θυρόφυλλο της εξωτερικής πόρτας. Αργότερα εμφανίζονται κάποια παράθυρα στις προσόψεις των κατοικιών, λιγιστά όμως σε αριθμό, πολύ μικρά σε διαστάσεις, τοποθετημένα στο ύψος των ματιών, ενσωματωμένα συνήθως σε τετράγωνο λίθινο πλαίσιο. Δεν έχουν εξώφυλλα και προστατεύονται από απλή σιδεριά που αποτελείται από κυκλικής διατομής μεταλλικές βέργες, περαστές και διασταυρούμενες οριζόντια και κατακόρυφα. Οι σιδεριές αυτές τοποθετούνται στις αντίστοιχες οπές που ανοίγονται στα πελέκια για το σκοπό αυτό. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το μέγεθος των οπών αυτών κατασκευαζόταν λίγο μεγαλύτερο από το μήκος του τμήματος της σιδεριάς που προοριζόταν να εντοιχιστεί, έτσι ώστε να αποφεύγονται οι ρωγμές στην πέτρα λόγω των συστολών και διαστολών του μετάλλου. Με την πάροδο του χρόνου και με την εξέλιξη του τρόπου δόμησης των κατοικιών εμφανίζονται στο ισόγειο μεγάλα παράθυρα που σφραγίζονται με ξύλινα εξώφυλλα, απλά καρφωτά στην αρχή και αργότερα ταμπλαδωτά. Είναι συνήθως δίφυλλα, ανοίγουν προς τα μέσα και έχουν την εξωτερική πλευρά τους περιποιημένη, ενώ στερεώνονται στα θηλυκά και αρσενικά μάσκουλα που είναι σφηνωμένα στο πέτρινο πλαίσιο του ανοίγματος. Για τη στήριξη των εξώφυλλων χρησιμοποιείται το κοντομηρί που εξασφαλίζει την ακινησία του ενός φύλλου. Ασφαλιζονται με ξύλινο σύρτη και προστατεύονται πάντα από απλή σιδεριά.

B) Παράθυρα ορόφου

Αρχικά είναι λίγα σε αριθμό και μικρά, με την πάροδο όμως των αιώνων πολλαπλασιάζονται και αυξάνονται οι διαστάσεις τους. Ενσωματώνονται σε τετραγωνικής-ορθογωνικής διατομής λίθινα πλαίσια, προστατεύονται δε από ξύλινα εξώφυλλα, καρφωτά

στην αρχή και ταμπλαδωτά αργότερα. Είναι συνήθως δίφυλλα, έρχονται σε περασιά με την εξωτερική πλευρά του κτιρίου, ανοίγουν προς τα έξω και έχουν την εσωτερική τους όψη περιποιημένη. Η διαφοροποίησή τους από εκείνα του ισογείου οφείλεται στην ύπαρξη τριών οριζοντίων μεταλλικών ράβδων κυκλικής διατομής, σφηνωμένων στα πελέκια από τη μέσα πλευρά του ανοίγματος. Στις μεταλλικές αυτές ράβδους, με ειδικό για την περίπτωση γάντζο με ροδέλα, στηρίζονται και ασφαλίζουν τα εξώφυλλα. Στερεώνονται κι αυτά στα θηλυκά και αρσενικά μάσκουλα.

Εικ. 3.26. Ορθογωνικό παράθυρο ισογείου.

Εικ. 3.27. Παράθυρο με τοξωτό ανώφλι.

Εικ. 3.28.

Εικ. 3.29.

Εξωτερική και εσωτερική όψη παραθύρου ορόφου.

Μεταλλικά εξαρτήματα

Όταν η κατασκευή των κουφωμάτων ολοκληρωθεί, καρφώνεται ο ξύλινος σύρτης και όλα τα απαραίτητα για τη λειτουργία τους μεταλλικά στοιχεία. Ανάλογα με τη χρήση και τη χρησιμότητά τους διακρίνονται σε:

• **Πόρτες**

Για τη στερέωση: Τα “μάσκουλα” θεωρούνται απαραίτητα για τη στερέωση της πόρτας. Τοποθετούνται πριν αποπερατωθεί η κατασκευή του κουφώματος, τα μεν αρσενικά στο πλαίσιο, τα δε θηλυκά στην εσωτερική πλευρά της πόρτας, και εντοιχίζονται στους αρμούς μεταξύ δύο πέτρινων λαξευτών πελεκιών, που αποτελούν τμήμα των λαμπάδων.

Για το ανοιγοκλείσιμο: Ο “ζεμπερές” εξασφαλίζει το ανοιγοκλείσιμο της πόρτας χωρίς να την κλειδώνει. Τοποθετείται στην εξωτερική πλευρά της ενώ συγχρόνως ο μηχανισμός του συνεχίζεται στην εσωτερική, όπου και λειτουργεί.

Για τη λαβή και την κρούση: Τα “κερκέλια” τοποθετούνται στην εξωτερική πλευρά της πόρτας, ένα σε κάθε φύλλο, και λειτουργούν ως χειρολαβή, εκτός από την κρούση.

Για την ασφάλιση: Οι κλειδαριές τοποθετούνται στην εσωτερική πλευρά της πόρτας, συνδέονται δε μέσω της κλειδαρότρυπας με την εξωτερική της πλευρά.

Για τη σταθεροποίηση του ενός απ’ τα δύο φύλλα δίφυλλης πόρτας τοποθετείται στην εσωτερική της πλευρά το “κοντομηρί”.

▪ **Παραθύρων**

Για τη στερέωση: Τα “μάσκουλα”, όπως και στις πόρτες χρησιμοποιούνται για τη στερέωση των ξύλινων ανοιγόμενων τμημάτων του παραθύρου, τα μεν αρσενικά στο πλαίσιό του, τα δε θηλυκά στην εξωτερική πλευρά του παραθύρου.

Για τη σταθεροποίηση του ενός απ’ τα δύο φύλλα των ανοιγόμενων τμημάτων του παραθύρου τοποθετείται στην εσωτερική του πλευρά το “κοντομηρί”.

Για τη λαβή: Οι “κρίκοι” χρησιμοποιούνται για το τράβηγμα του παραθυρόφυλλου και είναι τοποθετημένοι στην εσωτερική πλευρά του ενός φύλλου. Είναι συνήθως σκέτοι ή με διακοσμητική ροδέλα οπότε και μοιάζουν με μικρά κερκέλια.

Για την ασφάλιση: Η σιδεριά χρησιμοποιείται για την ασφάλιση των παραθύρων. Επάνω της με ένα γάντζο στηρίζονται και ασφαλίζουν τα παραθυρόφυλλα. Ο γάντζος είναι τοποθετημένος είτε απ’ την εσωτερική πλευρά του παραθυρόφυλλου, είτε απ’ την εξωτερική (για παράθυρο ισογείου ή ορόφου αντίστοιχα). Στο παράθυρο ισογείου η σιδεριά τοποθετείται στην εσωτερική πλευρά του ανοίγματος και άρα ο γάντζος στην εσωτερική πλευρά του παραθυρόφυλλου. Στο παράθυρο ορόφου η σιδεριά τοποθετείται συνήθως στην εξωτερική πλευρά του ανοίγματος και άρα γάντζος στην εξωτερική πλευρά του παραθυρόφυλλου.

Τα παραθυρόφυλλα λοιπόν, ανοίγουν είτε προς τα μέσα, είτε προς τα έξω. Όταν ανοίγουν προς τα έξω για να στερεωθούν στον τοίχο και να μην κινούνται με τον άνεμο έχει προβλεφθεί μεταλλικό εξάρτημα, το οποίο εξασφαλίζει την ακινησία του κάθε φύλλου. Τοποθετείται εκατέρωθεν του ανοίγματος στον εξωτερικό τοίχο και σε απόσταση ίση με το πλάτος του παραθυρόφυλλου, ώστε να εφάπτεται μ’ αυτό όταν ανοίγει.

Εικ. 3.30.

Εικ. 3.31.

Ξύλινα κουφώματα πόρτας και παραθύρου.

3.1.3 Άλλα ανοίγματα

Πέρα από τις θύρες και τα παράθυρα, στο παραδοσιακό κρητικό σπίτι συναντώνται και κάποια ξεχωριστά διαμπερή ανοίγματα στις όψεις των τοίχων και στις δωματοσκέπαστες οροφές του. Μικρές θυρίδες διαστάσεων 20-25x30-35 cm, τοποθετημένες στο ύψος των ματιών διακρίνονται στις προσόψεις των παλαιότερων χρονολογικά κτισμάτων, πλευρικά της κεντρικής εισόδου και στους πλαϊνούς τοίχους του σπιτιού και των βοηθητικών κτισμάτων γύρω του. Τα "σμαγδάλια" δε διαθέτουν κούφωμα και οι παρειές τους διευρύνονται λοξά προς τα μέσα, αφήνοντας να εισχωρήσει λίγο περισσότερο φως στο εσωτερικό της κατοικίας. Παράλληλα, καθώς ανοίγονται σε μεγάλο σχετικά ύψος από το δάπεδο, διευκολύνουν την κυκλοφορία του αέρα δημιουργώντας ένα ευχάριστο αίσθημα φυσικού δροσισμού. Στα παράσπιτα ανοίγονται συχνά τετράγωνες ή κυκλικές οπές ανάμεσα στα δοκάρια της οροφής που χρησιμεύουν στο φωτισμό και τον αερισμό τους. Μεγαλύτερες θυρίδες, 40x40 cm περίπου, οι λεγόμενες "αχερότρυπες", βρίσκονται στις οροφές των *αχειρώνων* από τις οποίες αδειάζουν μέσα στο χώρο τα ξερά άχυρα ή χόρτα. Για την προστασία απ' το νερό της βροχής και την πτώση χώματος από το δώμα, οι τρύπες αυτές περιτοιχίζονται από μισό σπασμένο "κουρούπι" (κεραμικό δοχείο φύλαξης) και κλείνονται με σχιστόπλακες. Με παρόμοιο τρόπο καλύπτεται και ο "αηφοράς", μία οπή στο δώμα του κύριου σπιτιού, που λειτουργεί ως φεγγίτης-αεραγωγός και ανοιγοκλείνει με τη βοήθεια ενός ραβδιού που απολήγει σε μία λεπτή σχιστόπλακα.

3.1.4 Συμπεράσματα

Τα ανοίγματα, όπως άλλωστε και οι τοιχοποιίες, έχουν δύο κατασκευαστικές όψεις, την εξωτερική και την εσωτερική. Στην Κρήτη, από παλαιότερα τεκμήρια, ως το τέλος του νεοκλασσικού ρυθμού (περίπου 1920), διαπιστώνεται ότι όλα τα ανοίγματα (πόρτες, παράθυρα, αυλόπορτες), είτε είναι τοξωτά, είτε ορθογώνια, διέπονται από τους ίδιους κατασκευαστικούς κανόνες. Ενδεικτικά παρατίθενται κάποιες από τις γενικευμένες αυτές διαπιστώσεις.

Ως προς την **εξωτερική όψη** του ανοίγματος:

- Οι παραστάδες, ιδίως στις θύρες, μονοκόμματες ή μη, κατά κανόνα αποτελούνται από τεμάχια λαξευμένου πορώλιθου-ασβεστόλιθου, τοποθετημένα καθ' ύψος.
- Οι τοξοειδείς μορφές των ανωφλίων των πλαισιωμένων με λαξευτούς λίθους ανοιγμάτων δεν έχουν κλειδί και η καμάρα δημιουργείται από δύο ή περισσότερα τμήματα τόξου.
- Η προεξοχή του λίθινου πλαισίου από τον τοίχο κυμαίνεται μεταξύ 1 και 2 cm με τον σοβά να σβήνει πάντα στην επαφή του με τη γένεση του πλαισίου. Το πλάτος του πλαισίου στην όψη και εσωτερικά του ανοίγματος είναι πάντα το ίδιο.
- Το κατώφλι συχνά προεξέχει στην όψη 1-2 cm από το πλαίσιο και δεν είναι πάντα ισόπαχο με αυτό.
- Τα ανώφλια είναι μονολιθικά και αποτελούνται από πωρόλιθο.

Ως προς την **εσωτερική όψη**:

- Η κατασκευή του εσωτερικού τμήματος του ανοίγματος είναι πανομοιότυπη για όλα τα ανοίγματα εκτός από το ανώφλι που παρουσιάζει δύο μορφές: α) το ξύλινο ανώφλι που συναντάται κυρίως στα παλαιότερα, φτωχά και πρόχειρα κτίρια και αποτελείται από 2 ή 3 μακρόστενα ξύλα εγκιβωτισμένα στην τοιχοποιία στα άκρα τους και β) το πέτρινο εσωτερικό ανώφλι πλάτους 40-45 cm.
- Οι παραστάδες κατασκευάζονται από αργολιθοδομή και λαξεύονται με επιμέλεια μόνο οι λίθοι του πλαισίου, που τοποθετούνται έτσι ώστε να δημιουργούν ανοιχτό φάλτσο προς το εσωτερικό της οικίας. Το φάλτσο αυτό είναι απαραίτητο για να ανοίγει διάπλατα το κούφωμα.
- Το κατώφλι συνήθως αποτελείται από φαρδείς πωρόλιθους, μπορεί δε να είναι και ξύλινο αποτελούμενο από 2-3 μαδέρια.
- Το εσωτερικό δάπεδο είναι πάντα χαμηλότερο από το κατώφλι κατά μερικά εκατοστά.

Εικ. 3.32.

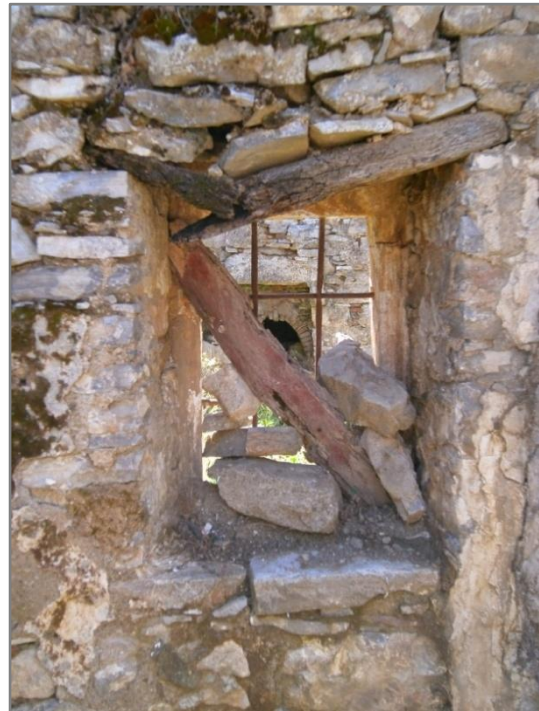

Εικ. 3.33.

Εξωτερική και εσωτερική όψη τοξωτής εξωτερικής πόρτας κατοικίας.

Εικ. 3.34.

Εικ. 3.35.

Λεπτομέριες εσωτερικής όψης τοξωτού και ορθογωνικού παραθύρου.

3.2 ΤΟΙΧΟΠΟΙΑ

Το βασικότερο οικοδομικό υλικό στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές της κρητικής υπαίθρου είναι η πέτρα, διατιθέμενη μαζικά στους ντόπιους χτίστες, συνήθως υπό τη μορφή σκούρου, δυσπελέκητου, σκληρού ασβεστολίθου, που κομματιάζεται με κόπο δίνοντας ένα ακανόνιστο πλήθος αργών λίθων, που αποτελούν το κύριο δομικό υλικό των τοίχων του κρητικού σπιτιού. Οι άνθρωποι των περιοχών αυτών, μην έχοντας άλλες εναλλακτικές επιλογές, βασίστηκαν στην πέτρα και τη χρησιμοποίησαν σχεδόν σε κάθε τους οικοδομική απόπειρα επί χιλιετίες. Μεταδίδοντας γνώση και τεχνικές από γενιά σε γενιά, έγιναν άριστοι κτίστες και πελεκάνοι, έμαθαν να λαξεύουν υπομονετικά τα τραχιά λιθάρια, διαμορφώνοντας κατά τον επιθυμητό τρόπο τις όψεις και τις επιφάνειές τους και συνέθεσαν μορφές και κτίσματα ιδιαίτερης ομορφιάς, που στο σύνολό τους ορίζουν την παραδοσιακή λαϊκή αρχιτεκτονική κληρονομιά του νησιού.

Εικ. 3.36.

Εικ. 3.37.

Εικ. 3.38.

Εικ. 3.39.

Τοιχοποιίες κατοικιών από φυσική πέτρα.

Στα απομονωμένα κρητικά χωριά οι κάτοικοι, όντας σχεδόν όλοι γνώστες της τέχνης του κτισίματος με πέτρα, έκτιζαν μόνοι τα σπίτια τους, με τη βοήθεια συγγενών και φίλων, καθώς ελάχιστοι από αυτούς είχαν την οικονομική δυνατότητα να πληρώσουν επαγγελματίες χτίστες. Στην ανέγερση μιας οικίας συμμετέχουν ο αρχιμάστορας, αν δεν επιμελείται ο ίδιος ο ιδιοκτήτης τις εργασίες, που είναι κτίστης και δύο-τρεις βοηθοί, ο λιθοξόος που σμιλεύει τις μεγάλες επιφάνειες και το διάκοσμο, ο σοβατζής με τους βοηθούς του και ο ξυλουργός που θα κατασκευάσει το σκελετό της στέγης, το πάτωμα και τα πορτοπαράθυρα.

Η εξόρυξη των απαραίτητων λίθων για την κατασκευή της θεμελίωσης και της τοιχοποιίας θεωρείται η πρώτη κατά σειρά εργασία και αποτελεί μία επίπονη διαδικασία. Συνήθως οι πέτρες που χρησιμοποιούνταν για το κτίσιμο εξάγονταν από ειδικά διαμορφωμένο χώρο, το λεγόμενο *“πετροκοπιό”*, από τους πετροκόπους με χρήση ειδικών εργαλείων και δυναμίτη. Η αφθονία της κρητικής γης σε βραχώδεις σχηματισμούς και ακατέργαστους λίθους έκαναν πολλές φορές την ύπαρξη του νταμαριού αυτού μη αναγκαία και οι κάτοικοι, εφοδιαζόμενοι με τα απαραίτητα σύνεργα εξόρυξης και τεμαχισμού της πέτρας την προμηθεύονταν από διάφορα σημεία της αρεσκείας τους με απλή εκσκαφή. Τα βασικότερα εργαλεία του πετροκόπου συμφώνα με την τοπική ορολογία είναι η *“βαρά”* (βαριοπούλα) και το *“πετροσίδερο”* (βαρύς σιδερένιος λοστός) καθώς επίσης και διάφορα άλλα όπως λοστάρια, αξίνες, σφήνες, αυτοσχέδια πριόνια και τσάπες. Για την επεξεργασία, τη λάξευση και την αφαίρεση των αιχμηρών προεξοχών κάθε πέτρας οι πελεκάνοι χρησιμοποιούσαν διάφορα σφυριά με αιχμηρές ή τετραγωνισμένες κεφαλές (*“μπίκος”*, *“δίστομο σφυρί”*, *“μαντρακάς”*, *“περσιλίδικο”*), σμίλες (*“πενταρόλι”*), καλέμια και κοπίδια.

Οι ακανόνιστες, ελαφρώς κατεργασμένες πέτρες στοιβάζονταν σε σωρούς και κατόπιν φορτώνονταν στα μοναδικά διαθέσιμα μεταφορικά μέσα της εποχής, τα γαιδουράκια, πάνω σε δύο ορθογώνια σανίδια, ένα σε κάθε πλευρά, τα *“πετρόταβλα”*. Αφού μεταφέρονταν στο πεδίο των οικοδομικών εργασιών, ξεκινούσε από την υπόσκαφη θεμελίωση το χτίσιμο των τοίχων της κατοικίας.

Μόλις συγκεντρώνονταν οι πρώτες ύλες και πριν τις εργασίες της θεμελίωσης, έπρεπε να προσδιοριστούν επακριβώς τα όρια της οικοδομής, σύμφωνα με την τοπική αρχιτεκτονική παράδοση και τη μορφή-θέση του οικοπέδου. Περιθώρια για προτάσεις εναλλακτικών λύσεων από πλευράς ιδιοκτήτη δεν υπήρχαν και όλα διαμορφώνονταν βάσει μίας γνωστής τυπολογίας και κατασκευαστικής λογικής. Έτσι οι διαφορές ανάμεσα στα σπίτια ήταν μικρές και αφορούσαν κυρίως τον προσανατολισμό και τις διαστάσεις τους. Αν η θέση του σπιτιού ήταν μπροστά σε στράτα, τότε άφηναν ακάλυπτο χώρο στην πλευρά του δρόμου για τη διαμόρφωση της αυλής ενώ αν ο σπιτότοπος ήταν μακριά απ’ τα όρια του δρόμου, σε *“σόχωρο”*, οι ιδιοκτήτες των προσκείμενων στο δρόμο οικοπέδων, βάσει άγραφου νόμου, άφηναν χώρο (*“περασσά”*) για την πρόσβαση στο σπίτι. Αφού προσδιοριζόταν η θέση της οικοδομής ξεκινούσαν οι εκσκαφές των θεμελίων.

Το πλάτος της θεμελίωσης ήταν 15-20 cm φαρδύτερο από εκείνο των πλευρικών τοίχων που σημαίνει ότι για τις συνηθισμένες διαστάσεις τοιχοποιίας (50-60 cm) το αντίστοιχο πλάτος των θεμελίων έφτανε σχεδόν το 1 m. Το βάθος εκσκαφής για τη θεμελίωση εξαρτάται από το είδος του εδάφους στο οποίο εδράζεται το υπό ανέγερση κτίσμα. Για το συνηθισμένο και ομοιόμορφο έδαφος κυμαίνεται από 1-1.5 m ενώ για σκληρότερα και πιο συμπαγή εδάφη αρκούσε μικρότερο βάθος εκσκαφής. Για τη διάνοιξη των θεμελίων χρησιμοποιούνταν διάφορα σκαπτικά εργαλεία όπως τσάπες, κασμάδες, λοστοί, σκαπέτια και το φτυάρι. Στη θεμελίωση χρησιμοποιούνται μεγάλες πέτρες, σκληρές και επίπεδες, πολλές φορές εδραζόμενες πάνω στα βραχώδη υπολείματα του αφαιρούμενου εδάφους. Γενικότερα γίνεται προσπάθεια για εκμετάλλευση της φυσικής δομής του εδάφους, όπου αυτό παρουσιάζει έντονη κλίση, ώστε να αποφεύγονται βαθιές εκσκαφές και να επιτυγχάνεται οικονομία μόχθου. Παλαιότερα, ένα μεγάλο ποσοστό των κτισμάτων ήταν θεμελιωμένο σε απλή λιθοδομή, χωρίς την προσθήκη συνδετικής λάσπης ανάμεσα στις

πέτρες (*"ξηροπέτρι"*). Με τον τρόπο αυτό απέφευγαν τη μετάδοση της υγρασίας στους τοίχους μέσω της θεμελίωσης όμως άρχιζαν να παρουσιάζονται στατικά προβλήματα και καθιζήσεις με την πάροδο του χρόνου και τις καταπονήσεις στις οποίες υποβάλλονταν.

Πριν ξεκινήσει το χτίσιμο των τοίχων, ξεπλένονταν και καθαρίζονταν οι πέτρες ώστε να φύγουν οι σκόνες και τα χώματα που επικάθονταν πάνω σε αυτές. Το πάχος των τοίχων κυμαίνεται από 50 έως 55-60 cm και είναι το ίδιο τόσο στους εξωτερικούς φέροντες, όσο και στους εσωτερικούς διαχωριστικούς τοίχους. Οι τοίχοι αυτοί κτίζονται συγχρόνως από δύο κτίστες, έναν σε κάθε πλευρά του, οι οποίοι εργάζονταν ταυτόχρονα. Ο *"προυγός"* είχε την ευθύνη της ετοιμασίας του συνδετικού κονιάματος, της λάσπης, ενός μείγματος αποτελούμενο από κοσκινισμένο χώμα ή άμμο και ασβέστη. Παράλληλα ήταν επιφορτισμένος με τη συνεχή τροφοδοσία των κτιστών με πέτρες για το χτίσιμο και μικρά χαλίκια (*"λιανοχάλικα"* ή *"σφήνες"*) για την κάλυψη των αρμών. Οι τελευταίοι, επιφορτισμένοι με την κατασκευή της λιθοδομής των τοίχων και την διαμόρφωση των επιφανειών τους, είχαν στην κατοχή τους ένα σακί με τα απαραίτητα εργαλεία που δεν ήταν άλλα από το *μυστρί*, το *ζύγι*, το *σπάγο*, το *σφυρί*, τη *γωνιά*, το *μαλά* και το *αλφάδι*. Όντας ερασιτέχνες χτίστες στην πλειοψηφία τους, δεν ενδιαφέρονταν τόσο για την αισθητική απόδοση και την τεχνική αρτιότητα όσων κατασκεύαζαν αλλά φρόντιζαν μέσω της σωστής τοποθέτησης των δομικών λίθων και της εφαρμογής εμπειρικών και δοκιμασμένων στο χρόνο τεχνικών να παράγουν ανθεκτικά και ασφαλή οικοδομικά δημιουργήματα.

Το συγκολλητικό μείγμα, χάρη στο οποίο δένονταν μεταξύ τους οι πέτρες και καλύπτονταν οι όποιοι αρμοί δημιουργούνταν κατά την τοποθέτησή τους, όφειλε να έχει μία σχετική ρευστότητα και να μην είναι πολύ σκληρό, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η συνοχή και η ανθεκτικότητα της αργολιθοδομής. Κάθε πέτρα εφαπτόταν στις πλευρικές της πέτρες, με τη χρησιμοποιούμενη λάσπη να καλύπτει τα όποια κενά δημιουργούνταν μεταξύ τους. Πριν την τοποθέτηση κάθε πέτρας γινόταν μια μικρή προεργασία με μικρολαξεύσεις των επιφανειών της ώστε να πατά στις υποκείμενες και να μπορεί να υποδεχτεί τις υπερκείμενες πέτρες χωρίς να παρεμβάλλονται ανωμαλίες στις μεταξύ τους διεπιφάνειες. Απαράβατος κανόνας δόμησης ήταν η συρταρωτή τοποθέτηση τους και η αποφυγή όρθιων, κατακόρυφων πλακών, τις επονομαζόμενες *"παναγίες"* που θέτουν σε επικινδυνότητα την ευστάθεια και τη στατικότητα του κτιρίου.

Όσο προχωρούσε η διαδικασία του κτισίματος, το *"χτίρι"*, αφήνονταν κατά διαστήματα ακανόνιστου μικρού μεγέθους διαμπερείς οπές, οι λεγόμενες *"σκαλοθυρίδες"* στις οποίες στηρίζονταν οι σκαλωσιές. Οι σκαλωσιές αποτελούνταν από οριζόντια ξύλα που πατούσαν σε άλλα, αντίθετης με αυτά διάταξης. Όταν η διαδικασία του χτισίματος έφτανε στο τέλος της, καθώς και στις ενδιάμεσες θέσεις στήριξης του μεσοπατώματος, αφήνονταν κενά στην εσωτερική παρειά του τοίχου, οι *"μεσοδοκίες"*. Μέσα σε αυτά τα κενά έμπαιναν τα *"μεσοδόκια"*, τα δοκάρια δηλαδή που στήριζαν το δώμα.

Εικ. 3.40.

Εικ. 3.41.

Ενσωμάτωση βράχων στην τοιχοποιία της κατοικίας.

Η κατασκευή τοίχων από αργολιθοδομή, από ακανόνιστες, ελαφρά κατεργασμένες μικρές και μεγαλύτερες πέτρες, με την ενδιάμεση τοποθέτηση συγκολλητικής λάσπης από ασβεστόχωμα, απαιτεί προσοχή και επιδεξιότητα. Τυχούσες κατασκευαστικές ατασθαλίες και παρατυπίες μπορούν να προκαλέσουν ανεπανόρθωτες αστοχίες και βλάβες σε περιπτώσεις καταπόνησης και έκθεσης του οικοδομούμενου οικήματος σε ιδιαίζουσες καταστάσεις όπως σεισμοί, περιβάλλον με υγρασία, εδαφικές καθιζήσεις κ.α. Για την διασφάλιση της κατασκευαστικής και λειτουργικής ακεραιότητας της οικοδομής θα πρέπει να τηρούνται ρητά ορισμένοι κανόνες που αφορούν τη σωστή και ενδεδειγμένη δόμηση.

- Ως προς τη **θεμελίωση**:

Τοποθετούνται μεγάλες πέτρες στο υπόβαθρο της εκσκαφής, δεμένες μεταξύ τους με ασβεστόχωμα, ώστε να μπορούν να παραλάβουν και να μεταφέρουν στο ασφαλές υπέδαφος τα φορτία της ανωδομής. Το πάχος των θεμελίων είναι λίγο μεγαλύτερο από εκείνο των υπερκείμενων τοίχων, προεξέχοντας κατά 15-20 cm από την εσωτερική και την εξωτερική τους παρειά.

- Ως προς το **κτίσιμο**:

Η τήρηση των οριογραμμών της οικοδομής, τόσο στις ευθυγραμμίες όσο και στις γωνίες, επιτυγχάνεται με τη χρήση σχοινιού ("σπάγος") περασμένου σε δύο κατακόρυφα σίδερα που τοποθετούνται στην κάθε παρειά του οικοδομούμενου τοίχου. Αυτό λειτουργεί ως οδηγός για τους κτίστες που χτίζοντας εντός των ορίων που ορίζουν οι σπάγοι κρατούν σταθερό το πάχος του και διατηρούν τις ευθυγραμμίες των δύο του όψεων. Στις γωνίες, με τη χρήση μιας μετροταινίας μήκους 9 m, τριών πασσάλων και την εφαρμογή του πυθαγορείου θεωρήματος, εξασφαλιζόταν η χάραξη ορθής γωνίας.

Στο "χτίρι", ο βασικότερος και απaráβατος κανόνας ήταν η αποφυγή τοποθέτησης όρθιων πλακών. Όλες οι πέτρες πρέπει να κτίζονται συρταρωτά, χωρίς να κλίνουν δεξιά ή αριστερά. Κάθε πέτρα, αφού διαμορφωθεί η "κάτω" της επιφάνεια, οφείλει να πατάει πάνω στις υποκείμενες της, των οποίων η "πάνω" πλευρά έχει επίσης πελεκηθεί ώστε να την υποδεχθεί. Απαγορεύεται αυστηρά η τοποθέτηση μίας πέτρας ακριβώς πάνω στην άλλη, αντιθέτως θα πρέπει εκείνη να πατάει σταθερά τουλάχιστον σε δύο από τις πέτρες της χαμηλότερης υψομετρικά στρώσης. Στην περίπτωση που χτίζονται πολλές πέτρες κατά τον τρόπο αυτό, χωρίς να εφαρμόζεται η έδρασή της κάθε τοποθετούμενης πέτρας σε δύο

άλλες με την παρεμβολή κονιάματος και των απαιτούμενων μικρότερων λίθων, το κτίριο κινδυνεύει να υποστεί ρωγμές. Η ρωγμάτωση αυτή, που ταυτίζεται με την γραμμή που διαγράφεται κατά μήκος των αρμών των λανθασμένα τοποθετημένων δομικών λίθων, καταστρέφει τη συνοχή και την αντοχή του τοίχου, καθιστώντας τον επικίνδυνο.

Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο στο χτίσιμο ενός πέτρινου τοίχου είναι οι μικρότερες πέτρες που τοποθετούνται ώστε να καλυφθεί το απαιτούμενο πάχος του, τα λεγόμενα *“αναθρέμματα”*. Αφού τοποθετηθεί μία μη περαστή πέτρα στην κατά πλάτος διάσταση του τοίχου απομένει ένα κενό που πρέπει να καλυφθεί από μία ή περισσότερες μικρότερες πέτρες ώστε να επιτευχθεί το επιθυμητό πάχος της τοιχοποιίας. Στο κενό αυτό τοποθετούνται τα αναθρέμματα με τρόπο ώστε να καλυφθεί πλήρως το δημιουργούμενο κενό και να προκύψει μία ευθύγραμμη άνω επιφάνεια που θα δεχτεί με ασφάλεια τις υπερκείμενες πέτρες.

Πολλές φορές για την στήριξη της κάθε πέτρας, την κάλυψη των εσωτερικών κενών και την εξομάλυνση των οριζόντιων επιφανειών της τοιχοποιίας τοποθετούνται και σφηνώνονται με σφυριές στο χτίρι μικρά χαλίκια. Η πιο λεία και ευθυγραμμισμένη από τις πλαϊνές όψεις της οριζόντια τοποθετημένης στον τοίχο πέτρας καλείται *“πρόσωπο”* και μπαίνει στην πλευρά της εμφανούς όψης του τοίχου. Ανά διαστήματα τοποθετούνται διαμπερείς πέτρες, διαμορφωμένες με πλάτος όσο και η τοιχοποιία (50-60 cm), οι λεγόμενες *“περαστές”* πέτρες, που εκτείνονται από τη μία πλευρά του τοίχου ως την άλλη. Ένας ακόμα κίνδυνος αστάθειας του τοίχου ήταν τα κενά που αφήνονταν για να πατούν οι σκαλωσιές. Οι διαμπερείς αυτές οπές έπρεπε μετά το τέλος των εργασιών της τοιχοδομής να σφραγιστούν καλά και να καλυφθούν με προσεχτικό αρμολόγημα. Η βασικότερη αρχή όλων στην κατασκευή κάθε λίθινου οικοδομήματος ήταν όπως προαναφέρθηκε το σωστό χτίσιμο με συρταρωτές, οριζόντιες σταυρωτές και αλληλοστηριζόμενες πέτρες με ρητή απαγόρευση κάθε όρθιας πλάκας και ενδιάμεσων μπαζωμάτων. *Συρταρωτή* θεωρείται η δόμηση κατά την οποία κάθε δομικό στοιχείο (πέτρα) που συμμετέχει στην τοιχοποιία, τοποθετείται με την μεγαλύτερη του διάσταση κατά την οριζόντια διεύθυνση και στη συνέχεια επικαλύπτεται από κάθε επόμενη, τοποθετημένη επίσης με τον τρόπο που προαναφέρθηκε.

- Ως προς τις **γωνίες**:

Η γωνία που σχηματίζεται από δύο, συνήθως κάθετα διασταυρούμενους πέτρινους τοίχους, απαιτεί μεγάλη προσοχή και επιμέλεια καθώς ο δομικός της ρόλος και η σωστή της κατασκευή επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη φέρουσα ικανότητα και την συνοχή ολόκληρου του οικοδομήματος. Ο κτίστης που είναι υπεύθυνος για το χτίσιμο της εξωτερικής πλευράς αφού βρει τις κατάλληλα διαμορφωμένες και λεξευμένες για αυτό το σκοπό πέτρες (*“γωνιές”*), τις τοποθετεί εναλλάξ στις δύο πλευρές της τοιχοποιίας που συναντιούνται στη γωνία. Η γωνία αποτελείται από τρία κύρια μέρη, το *“πρόσωπο”* που είναι η μεγαλύτερή της επιφάνεια, το *“κούτελο”* που είναι η στενότερη και η κάτω επιφάνειά της, η *“πατούρα”* που είναι και η πιο φαρδιά.

Κάθε γωνιά πατάει σε μια μεγάλη ορθογώνια πέτρα (τουλάχιστον 50 cm μήκος) που ταυτόχρονα στηρίζεται εν μέρει στην μακριά άνω επιφάνεια της μαθεπόμενης γωνίας της ίδιας όψης. Η πέτρα αυτή αποκαλείται *“αντιρούκουνο”*, *“φόρτωμα”* ή *“σιμόσκαλο”* και η

σημαντικότητά της έγκειται στο γεγονός ότι πέραν της άμεσης στήριξης που προσφέρει στις γωνιακές πέτρες της τοιχοδομής (“ρουκούνια”), δένει τον τοίχο με την γωνία. Ο επιφορτισμένος με την εσωτερική διαμόρφωση χτίστης οφείλει επίσης να δέσει σωστά και να ασφαλίσει τους δύο διασταυρούμενους τοίχους. Κάθε πέτρα στην εσωτερική πλευρά της γωνίας που συνδέει και κλειδώνει τους δύο τοίχους καλείται “λεζένα” ή “μασχαλίτης”. Η λεζένα τοποθετούμενη κατά μήκος στη μία εσωτερική πλευρά του τοίχου, εγκιβωτίζεται στην άλλη, δημιουργώντας έτσι ένα είδος συρραφής, χάρη στην οποία κλειδώνει η γωνία και αποτρέπονται οι όποιες κατακόρυφες ρηγματώσεις μπορούν να προκύψουν υπό τη δράση δυναμικών και στατικών καταπονήσεων. Όλες οι πέτρες και τα μικρά χαλίκια που στηρίζουν και οριζοντιοποιούν τις μεγάλες πέτρες των γωνιών πρέπει να μπουν εφαρμοστά, με πολλά χτυπήματα και χωρίς να αφήνουν κενά.

Εικ. 3.42.

Εικ. 3.43.

Γωνία λιθόκτιστης τοιχοποιίας.

Εικ. 3.44. Γωνία εξωτερικών τοίχων κατοικίας.

Εικ. 3.45. Κατεστραμμένη τοιχοποιία στη γωνία εξωτερικών διασταυρούμενων τοίχων.

- Ως προς τα **ανοίγματα**:

Στα ανοίγματα, στις θέσεις δηλαδή στις οποίες πρόκειται να τοποθετηθούν οι πόρτες και τα παράθυρα της κατοικίας, είτε διακόπτεται κατακόρυφα η τοιχοποιία ώστε να τοποθετηθεί το κούφωμα, είτε τοποθετείται εξωτερικό περιμετρικό πλαίσιο αποτελούμενο από πέτρινα πελέκια. Για τη στήριξη της υπερκείμενης του ανοίγματος τοιχοποιίας τοποθετείται είτε λίθινο μονοκόμματο ανώφλι, είτε οριζόντιο σκληρό ξύλο μεγάλης αντοχής. Λόγω του βάρους της, ασκούνται έντονες καμπικές και διατμητικές καταπονήσεις, ιδιαίτερα στο μέσο των οριζόντιων ανωφλίων, που εξαντλούν την αντοχή τους και συχνά προκαλούν ρωγμές και παραμορφώσεις. Για το λόγο αυτό, πολλές φορές διαμορφώνεται είτε τοξωτό υπέρθυρο, είτε κατασκευάζεται το λεγόμενο ανακουφιστικό τρίγωνο (τριγωνικό ανώφλι) από τρεις μακρόστενες πέτρες. Πρόκειται για τεχνικές μέσω των οποίων μεταφέρονται τα κατακόρυφα φορτία στις δύο εκατέρωθεν του ανοίγματος πλευρές της τοιχοποιίας. Για κατώφλια συνήθως χρησιμοποιούνται δύο-τρεις μεγάλες πέτρες, εγκιβωτισμένες στο έδαφος.

Εικ. 3.46.

Εικ. 3.47.

Πέτρα, το κυρίαρχο δομικό υλικό της κρητικής παραδοσιακής κατοικίας.

Σχεδόν σε κάθε γωνιά της κρητικής επικράτειας έχουν διασωθεί ως τις μέρες μας σπουδαία δείγματα κατοικιών και κτισμάτων με κύριο δομικό υλικό την πέτρα. Σε πολλά κατοικήσιμα πετρόκτιστα σπίτια αλλά και σε οικοδομήματα εδώ και δεκαετίες εγκαταλελειμένα διακρίνονται ακόμα και σήμερα τοιχοποιίες, που παρά τη φθορά και την ανύπαρκτη συντήρησή τους, στέκουν αγέρωχες, αρνούμενες να υποκύψουν στην καταστροφική μανία του χρόνου. Η δομική και κατασκευαστική αρτιότητα, η απόλυτη προσαρμογή στο φυσικό περιβάλλον και η αυταπόδεικτη αισθητική υπεροχή σε σχέση με τις δομημένες από σύγχρονα δομικά υλικά κατασκευές, προσδίδουν στις λιθόκτιστες κατοικίες της κρητικής υπαίθρου μία μοναδική, ανυπέβλητη αρχιτεκτονική ποιότητα.

3.3 ΘΥΡΙΑΔΕΣ

Κατά τη διάρκεια των εργασιών οικοδόμησης της εσωτερικής πλευράς της τοιχοποιίας, αφήνονταν σε προβλεπόμενες θέσεις κοιλότητες διαφόρων μεγεθών, χωρίς κάποια αυστηρά καθορισμένη χρήση. Η κατασκευή τους είναι όμοια με αυτή των παραθύρων, πολλές μάλιστα προέκυψαν από το κλείσιμο κάποιου από αυτά. Στα κρητικά σπίτια οι εντοιχιζόμενες αυτές κόγχες εμφανίζονται σε διάφορα μεγέθη και σχήματα (τετράγωνες,

ορθογώνιες, τοξωτές, οξυκόρυφες). Συχνά η κατακόρυφη διάσταση της διατομής τους ξεπερνά το 1 m και χωρίζεται σε δύο ή τρία καθ' ύψος τμήματα με ράφια από πακτωμένες στην τοιχοποιία σχιστόπλακες. Συνήθως οι θυρίδες φύλαξης παραμένουν ανοικτές, καλυπτόμενες από κάποιο υφαντό ή άλλο ύφασμα. Σε κάποιες περιπτώσεις κλείνονται πρόχειρα από ξύλινο παραπέτασμα ή σε πιο εύπορα σπιτικά κατασκευάζεται στην εσοχή ξύλινο επιμελημένο ντουλάπι με ράφια και φύλλο. Αν και έχουν χρησιμοποιηθεί και για διαφορετικούς σκοπούς (π.χ. εικονοστάσι), ο ρόλος τους ήταν καθαρά αποθηκευτικός και αντιστάθμιζαν την απουσία κοστοβόρων ξεχωριστών αποθηκευτικών επίπλων, προσφέροντας πρακτικές λύσεις, χωρίς να επιβαρύνουν την οικονομία του εσωτερικού χώρου της κατοικίας.

Εικ. 3.48.

Εικ. 3.49.

Θυρίδες αποθήκευσης εσωτερικών τοίχων.

3.4 ΔΩΜΑ

Ο πιο διαδεδομένος τρόπος στέγασης του λαϊκού κρητικού σπιτιού είναι η οριζόντια στέγη, το χωμάτινο δώμα που στηρίζεται πάνω σε πλέγμα από ξύλινα δοκάρια, μία πανάρχαιη τεχνική που εφαρμόζεται συνεχώς εδώ και χιλιετίες στην Κρήτη, τα νησιά του Ν. Αιγαίου, την Κύπρο και σε όλες τις ξηρές, ανεμώδεις περιοχές της Μεσογειακής λεκάνης μέχρι τις ερήμους της Εγγύς Ανατολής και του Ιράν. Η μορφή του ξύλινου σκελετού εξαρτάται από το σχήμα και τις διαστάσεις της κάτοψης. Αν η μικρή διάσταση του χώρου δεν υπερβαίνει τα 2.5-3 m, τα φέροντα δοκάρια στηρίζονται στους μακρείς τοίχους της κάτοψης ενώ για ανοίγματα έδρασης άνω των 3 m παρεμβάλεται ενδιάμεσα είτε λίθινο τόξο, η λεγόμενη "καμάρα", είτε ενδιάμεσος εσωτερικός τοίχος.

Πολλές φορές η διάταξη των δοκαριών που προαναφέρθηκαν παραλείπεται και αμέσως πάνω από το φέρον σύστημα των μεσοδοκίων τοποθετούνται ξύλινα στοιχεία κατεργασμένου ή ακανόνιστου σχήματος, οι "ντόγκες". Αυτές έχουν μήκος μεγαλύτερο της απόστασης μεταξύ δύο διαδοχικών μεσοδοκίων ώστε να μπορούν να στηρίζονται σε εκείνα και εμφανίζονται σε διάφορες μορφές ανάλογα με την προέλευσή τους (σανίδια, καλάμια, κουμαρόβερρες, αργουλίδες, πριναρόβερρες, κέντροι, σχίζες). Τον φέροντα αυτό σκελετό του δώματος συμπληρώνουν τα "φουντώματα" ή "φιαλώματα" ή "στρωσίδια", που διαστρώνονται σε όλη την επιφάνεια του δώματος, ένα συμπαγές και καλά συμπιεσμένο στρώμα από καλάμια, σχίζες από λεπτά κλαδιά ή αστιβίδες που αφθονούν στην περιοχή. Έτσι δημιουργείται μία πυκνής διάταξης στρώση, πάχους περίπου 2-5 cm, που προστατεύει

το σπίτι από τα χώματα των υπερκείμενων στρώσεων και παράλληλα έχει θερμομωνοτικές ιδιότητες. Κατά περιοχές απαντώνται διάφορα φυτικής προέλευσης υλικά που συμμετέχουν στη σύσταση της στρώσης αυτής όπως βούρλα, φύκια, λινόξυλα, μαζόχορτα, σφάκες και μυρτιές. Σε πιο προσεγγμένες ή μεταγενέστερες κατασκευές οι τοποθετούμενες αυτές σχίζες αντικαθίστανται από πλανισμένες ξύλινες σανίδες ή καμμιά φορά και σχιστόπλακες.

Εικ. 3.50.

Εικ 3.51.

Δώμα παραδοσιακής κρητικής κατοικίας.

Η διαδικασία κατασκευής του δώματος ονομάζεται “στεγή” και αποτελεί μια ιδιαίτερα σύνθετη και κοπιώδη οικοδομική διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, ο φέρων οργανισμός του δώματος διαμορφώνεται από ένα σύστημα ξύλινων δοκαριών, που στηρίζονται στους δύο απέναντι τοίχους, με τη βοήθεια μικρών εσοχών στην τοιχοποιία (“φωλιάστρες” ή “μεσοδοκίες” ή “δοκοφωλιές”), τα οποία τοποθετούνται παράλληλα μεταξύ τους, γεφυρώνοντας τη μικρότερη διάσταση του χώρου. Τα οριζόντια αυτά φέροντα στοιχεία ονομάζονται “μεσοδόκια” και αποτελούνται από ξεκλαδισμένους ακατέργαστους ή ελάχιστα κατεργασμένους κορμούς δέντρων που ευδοκιμούν στην περιοχή (δρυς, πρίνος, κυπαρίσσι, ελιά, λεύκος, βελανιδιά), κομένους στη λίγωση του φεγγαριού όπως χαρακτηριστικά έλεγαν. Τα μεσοδόκια έχουν διάμετρο 20 cm περίπου και τοποθετούνται κατά τη στενότερη διάσταση του χώρου ανά 0.6-1 m, απόσταση που αυξομειώνεται ανάλογα με τις διατομές των ξύλων και το άνοιγμα ανάμεσα στα σημεία έδρασής τους. Πάνω σε αυτά στηρίζονται τα πιο μικρά δοκάρια, οι λεγόμενες “τράβες”, διαμέτρου 5-8 cm, κάθετα στη διεύθυνση των μεσοδοκιών, σε απόσταση 10-30 cm μεταξύ τους, ανάλογα με τη διατομή τους και την απόσταση που γεφυρώνουν. Τα δοκάρια συνήθως τοποθετούνται εναλλάξ από την πιο χονδρή και την πιο λεπτή μεριά, ώστε να έχει το σύστημα των δοκαριών πιο ομοιόμορφη αντοχή ενώ, όπως και τα μεσοδόκια, για να προστατευτούν από τη σήψη καίγονται στις άκρες τους μέχρι να καρβουνιάσουν. Στις περιπτώσεις που δεν σώζεται η κατασκευή του δώματος, οι δοκοθήκες στους τοίχους υποδεικνύουν τη διεύθυνση των κύριων δοκαριών στον χώρο, οριοθετώντας την έκτασή του.

Πάνω από τους θάμνους (“φουντώματα”), η επιφάνεια που δημιουργείται είναι πολύ ανώμαλη. Συνεπώς για την ισοπέδωση της διαστρώνεται ομοιόμορφα το πρώτο χώμα, το λεγόμενο “πηλορόδωμα”, πάχους 5-10 cm. Η εργασία αυτή λέγεται “ρόδωμα” και γίνεται με την διαβροχή κοινού χώματος (κοκκινόχωμα ή κοσκινισμένος άσπρουγας), κοπάνισμα με ειδικό εργαλείο (“κοπανίδα”) και διάστρωση του πηλώδους υλικού με το μυστρί έτσι ώστε

να κλείσουν τα κενά. Με το χώμα αυτό δίδεται μία πρώτη ελαφριά κλίση για την απορροή των υδάτων, το "ρέμα". Πάνω από την επιφάνεια αυτή διατάσσεται η τελική στρώση του δώματος, η "λεπίδα" ή "δωματόχωμα", από ειδικό δυσθερμαγωγό, αργιλικής σύστασης, στεγανό χώμα. Το χώμα αυτό προέρχεται από αργιλικά πετρώματα μεγάλης συνεκτικότητας, εκλαμβάνεται από τον λεγόμενο λεπιδόλακκο, στρώνεται σε πάχος 8-15 cm, απλώνεται, συμπιέζεται με ειδικά κόπανα ("δωματοκόπανα") και με τη χρησιμοποίηση μιας βαριάς κυλινδρικής πέτρας ("κύλινδρας") παίρνει την τελική του μορφή φροντίζοντας μέσω της ήπιας κλίσης του για την ομαλή απορροή των ομβρίων υδάτων.

Όλη η κατασκευή του δώματος εγκιβωτίζεται με μία σειρά από αργούς λίθους στέψης, τα "ματσιπέθια", ύψους 30-40 cm. Έτσι δημιουργείται ένα περιμετρικό στηθαίο στην άνω απόληξη των εξωτερικών τοίχων του σπιτιού που προστατεύει το δώμα από τον άνεμο και συγκρατεί τα νερά της βροχής, οδηγώντας τα στην υδρορροή, την ονομαζόμενη "κουτσουνάρα".

Εικ. 3.52.

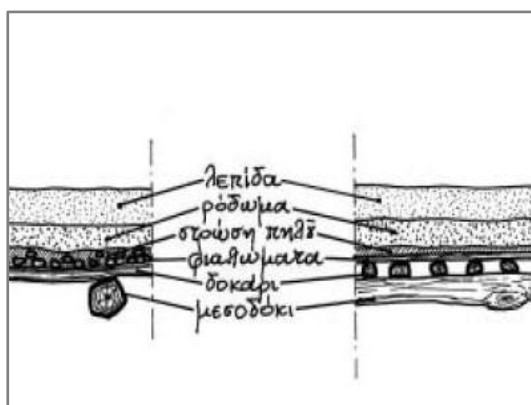

Εικ. 3.53.

Μεσοδόκια στήριξης δώματος.

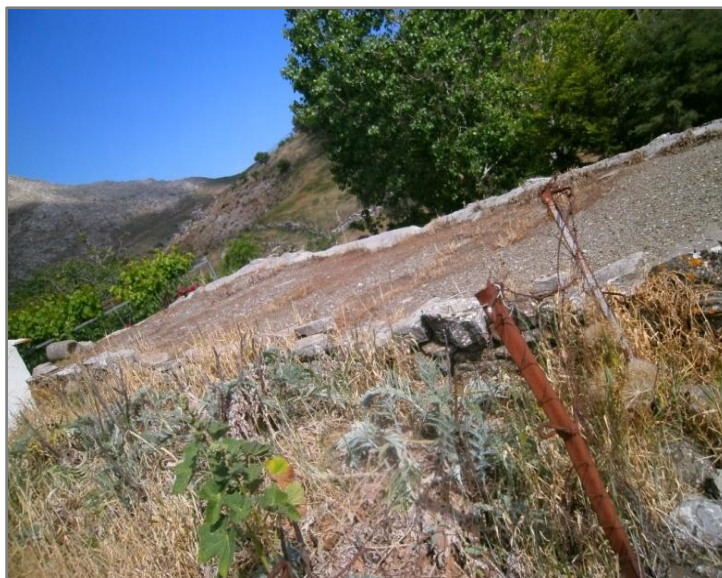
Εικ. 3.54. Εσωτερική όψη δώματος.

Σχήμα 3.1 Κατακόρυφη τομή-όψη παραδοσιακού οριζόντιου δώματος.

Για την διατήρηση της στεγανότητας του δώματος κάθε τέλος καλοκαιριού και πριν τα πρωτοβρόχια γινόταν το "δωμάτισμα", η επιστροφή δηλαδή της τελικής επιφάνειας του δώματος με νέα λεπίδα (3-5 cm), αφού πρώτα καθαριστεί και αφαιρεθούν τα αγριόχορτα που είχαν φυτρώσει σ' αυτήν. Σε κάποιες περιοχές μάλιστα τοποθετούσαν και αλάτι πάνω από τη νέα λεπίδα ώστε να παρεμποδιστεί η ανάπτυξη νέων φυτικών σχηματισμών. Ως αποτέλεσμα των ετήσιων αυτών επανεπιστρώσεων, το πάχος του χώματος αυξάνει και

φτάνει πολλές φορές τα 30-35 cm, γεγονός που εξαντλεί την αντοχή των δοκαριών που υποβαστάζουν το δώμα, που λόγω του μεγάλου βάρους των φορτίων του κάμπτονται προς τα κάτω και κάνουν κοιλιά, δημιουργώντας χώρους μη ασφαλείς για διαμονή. Για την ανακούφιση των δοκαριών από τα φέροντα φορτία του δώματος γίνεται αντικατάσταση μέρους του χώματος με καινούριο ανά 3-4 χρόνια. Η κατασκευή του δώματος έπρεπε να γίνει χωρίς διακοπή και απασχολούσε πλήθος συγγενών και φίλων, η αυθημερόν δηλαδή αποπεράτωσή του απαιτούσε συλλογική εργασία.

Εικ. 3.55. Τελική εξωτερική επιφάνεια δώματος.

Πέραν της στέγασης και της προστασίας του σπιτιού, το δώμα είχε πολλαπλή χρησιμότητα καθώς χρησιμοποιούνταν για την αποξήρανση καρπών (αμύγδαλα, καρύδια, ξινόχοντρος, σιτάρι, κριθάρι, σταφύλια, κρεμμύδια) και τον θερινό ύπνο των μελών της οικογενείας, αποτελώντας παράλληλα έναν ενδοοικοινωνιακό δίαυλο επικοινωνίας των κατοικιών του οικισμού, θεωρούμενο ως πεδίο συνάντησης και κοινωνικών επαφών μεταξύ των ανθρώπων. Ο ίδιος τρόπος κατασκευής με αυτόν του δώματος συναντάται και στα μεσοπατώματα, τα πατώματα των ορόφων, με τη διαφορά ίσως ότι η τελική στρώση του χώματος είναι πιο λεπτή, καθώς δεν υπάρχει ανάγκη για μεγάλη στεγανότητα.

Η σύνθεση των δωματίων αποκλειστικά από ανεπεξέργαστα δομικά υλικά, συλλεγμένα από το κοντινό φυσικό περιβάλλον, προσδίδει στην όλη κατασκευή, πέραν της αδιαμφισβήτητης καλαισθησίας και αρτιότητας, θερμομονωτικές και στεγανωτικές ιδιότητες, διατηρώντας το δωματοσκέπαστο σπίτι δροσερό τους καλοκαρινούς μήνες και ζεστό το χειμώνα. Η δυσκολία επιτυχούς στεγάνωσης, η ευπάθεια στους κλιματικούς παράγοντες, η απαιτητική και τακτικά απαιτούμενη συντήρηση καθώς και η εμφάνιση νέων, εύχρηστων και ελαφρύτερων υλικών συντέλεσαν στη σταδιακή εγκατάλειψη της οικοδομικής αυτής πρακτικής και την στρόφη σε άλλους τρόπους στέγασης όπως οι επικλινείς στέγες και οι ταρατσες από οπλισμένο σκυρόδεμα.

3.5 ΥΔΡΟΡΡΟΕΣ

Κατά την επιχωμάτωση του δώματος, αφού διαστρωθεί και το ανώτερο στρώμα στεγανού χρώματος, διαμορφώνονται στην επιφάνειά του ήπιες κλίσεις ώστε να διευκολύνεται η απορροή των ομβρίων προς ορισμένα σημεία της περιμέτρου του όπου και τοποθετούνται οι λεγόμενες “κουτσουνάρες”. Η απλούστερη μορφή τους είναι ένα αντεστραμμένο βυζαντινό κεραμίδι, το στόμιο κάποιου σπασμένου αγγείου ή ένα πρόχειρο τενεκεδένιο ή ξύλινο λούκι που προεξέχει κατά 20-25 cm από τα “ματσιπέθια”. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των εξωτερικών όψεων του λαϊκού κρητικού σπιτιού είναι οι επιτοίχιες ανάγλυφες υδρορρόες, που εμφανίζονται στον ευρύτερο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου. Κάτω από το σημείο συγκέντρωσης των ομβρίων υδάτων του δώματος διαμορφώνεται στην όψη του τοίχου με σκληρό ασβεστοκονίαμα ένα κατακόρυφο αυλάκι, με τα χείλη ελαφρώς ανάγλυφα, ώστε να ελέγχεται καλύτερα η ροή του νερού που καταλήγει είτε στο δρόμο της πρόσοψης, είτε σε ειδικά διαμορφωμένες στέρνες.

3.6 ΣΤΕΓΗ

Αν και ο κυρίαρχος τύπος στέγασης που επικρατούσε για αιώνες στην Κρήτη ήταν αυτός της στέγασης με οριζόντιο δώμα, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα κι έπειτα οι επικλινείς στέγες με κεραμίδια συναντώνται σε ολοένα και περισσότερα κτίσματα της νεότερης χρονολογικά περιόδου. Η συχνή και επίπονη διαδικασία συντήρησης του δώματος οδήγησε σταδιακά στην απαξίωση του και τη στρόφη σε πιο εύκολες και μόνιμες λύσεις όπως οι κεραμοσκεπές και αργότερα οι πλάκες από οπλισμένο σκυρόδεμα. Ο συνηθέστερος τύπος στέγης είναι η μονόρριχτη ή δίρριχτη στέγη ενώ οι τετράρριχτες συναντώνται μόνο σε νεοκλασικά σπίτια, όπως στον οικισμό των Αρχανών Ηρακλείου, καθώς επίσης και στα σπίτια με σαχνισί στις αστικές περιοχές.

Εικ. 3.56.

Εικ. 3.57.

Εξωτερική και εσωτερική όψη μονόρριχτης στέγης.

Οι μονόρριχτες στέγες παρουσιάζουν παρόμοια κατασκευαστική λογική με το οριζόντιο δώμα, αποτελούνται δηλαδή από ένα πλήθος δοκών παράλληλα τοποθετημένων σε κεκλιμένη διάταξη ώστε να εμφανίζουν κλίση ως προς το οριζόντιο επίπεδο. Τα δοκάρια αυτά είτε προέρχονται από χοντροπελεκημένα, ελαφρώς επεξεργασμένα ξύλα (συνήθως από κυπαρίσσι), είτε συνθέτουν ένα σκελετό από κατεργασμένης ξυλείας στοιχεία,

εγκιβωτίζονται σε οπές που διαμορφώνονται για αυτόν ακριβώς το λόγο σε διαφορετικά ύψη εντός της τοιχοποιίας των δύο απέναντι μακρών τοίχων του κτίσματος ώστε να επιτευχθεί η απαιτούμενη κλίση της στέγης. Όπως και στο δώμα, καλάμια, χόρτα και το σανίδωμα παρεμβάλλονται πριν την τελική επικάλυψη με κεραμίδια, που υποκαθιστούν την αντίστοιχη στρώση χώματος των δωματίων.

Στις μονόριχτες στέγες τα δοκάρια συνήθως φαίνονται στο εσωτερικό ενώ στις δίριχτες κατασκευάζεται οροφή (ταβάνι) από καδρόνια και τάβλες και οι αρμοί καλύπτονται με πηγάκια. Ο φέρων οργανισμός της δικλινούς στέγης είναι κατασκευασμένος από ξύλο και αποτελείται από ζευκτά. Το ζευκτό είναι ένα επίπεδο δικτύωμα τριγωνικής διατομής, κατασκευασμένο από ξύλινα στοιχεία. Η διάταξη των στοιχείων αυτών, με τις κατάλληλες μεταξύ τους συνδέσεις, δημιουργεί τη φέρουσα κατασκευή της στέγης. Η τελική της εξωτερική μορφή συντίθεται από δύο κεκλιμένα επίπεδα που διευκολύνουν τη ροή του βρόχινου νερού και την απομάκρυνση του χιονιού. Τα κεραμίδια της επικαλυπτικής στρώσης της στέγης, είτε μονόριχτης, είτε δίριχτης, είναι κυρίως βυζαντινού τύπου και τοποθετούνται κολυμπητά.

Εικ. 3.58. Διαμόρφωση τοιχοποιίας στα όρια μονοκλινούς στέγης.

Εικ. 3.59. Δοκάρια στήριξης μονοκλινούς στέγης.

Εικ. 3.60.

Εικ. 3.61.

Φέρων οργανισμός μονοκλινούς στέγης.

Εικ. 3.62.

Εικ. 3.63.

Εξωτερική και εσωτερική όψη μονόριχτης στέγης.

3.7 ΔΑΠΕΔΑ-ΠΑΤΩΜΑΤΑ

Το δάπεδο του κρητικού σπιτιού, πέρα από ελάχιστες εξαιρέσεις, ήταν φτιαγμένο από χώμα, ανακατεμένο με “βουτσά” (κοπριά από βόδια) ή άχυρο και εκτεινόταν σε διάφορα υψομετρικά επίπεδα, δημιουργώντας σκαλοπάτια στο εσωτερικό του. Με το παχύρευστο αυτό μείγμα εξομαλύνονταν οι εδαφικές μικροανωμαλίες της κύριας στρώσης του δαπέδου και προσδιδόταν στο επιδαπέδιο υλικό μία σχετική σκληρότητα και ακαμψία. Σε κάποιες περιπτώσεις το χωματένιο δάπεδο του κατωγιού διαστρωνόταν με μείγμα από ασβέστη, άμμο και “παρτσελώννα” (ηφαιστιακή γη με ποζολανικές ιδιότητες), τη λεγόμενη “ασβεστοταράτσα”, υλικό ανθεκτικό και υδατοστεγανές. Πιο εξελιγμένες αλλά σπανιότερες μορφές δαπέδων ήταν τα βοτσαλωτά και τα πλακόστρωτα, κατασκευασμένα με πλατιές σχιστόπλακες, δάπεδα. Πολλές φορές τα ισόγεια δάπεδα και τα χαμηλά ως προς το επίπεδό τους τμήματα των εσωτερικών τοίχων επαλείφονταν με ασβέστη, δημιουργώντας λευκές λαμπερές αποχρώσεις.

Ο ίδιος τρόπος κατασκευής με αυτόν του δώματος που προαναφέρθηκε συναντάται και στα μεσοπατώματα των παλαιότερων χρονολογικά κτισμάτων, τα πατώματα δηλαδή των ορόφων, με τη διαφορά ίσως ότι η τελική στρώση του χώματος είναι πιο λεπτή καθώς δεν απαιτείται στεγάνωση και υδρομόνωση. Στα νεότερα σπίτια, εκείνα που οικοδομήθηκαν στον 20^ο αι., τα μεσοπατώματα, τα δάπεδα δηλαδή των ανωγείων των διώροφων οικημάτων, καθώς και τα δάπεδα των παταριών κατασκευάζονται από κατεργασμένα πλανισμένα ξύλινα σανίδια, κάθετα τοποθετημένα στα δοκάρια στήριξής τους.

Εικ. 3.64.

Εικ. 3.65.

Ξύλινο μεσοπάτωμα.

3.8 ΕΠΙΧΡΙΣΜΑΤΑ-ΧΡΩΜΑ

Οι λιθόκτιστες τοιχοποιίες των παλαιότερων κτισμάτων σοβαντίζονταν συνήθως μόνο εσωτερικά και οι εξωτερικοί τοίχοι, αφού αρμολογούνταν προσεχτικά ώστε να σφραγιστούν με μικρές πέτρες και συνδετικό κονίαμα όλα τα κενά τους, παρέμεναν ανεπίχριστοι. Συχνά το εξωτερικό επίχρισμα μοιάζει με απλή αρμολόγηση ανάμεσα στις πέτρες, με αποτέλεσμα να είναι σχεδόν εμφανής η εξωτερική λίθινη τοιχοδομή, με τους σοβάδες να παρουσιάζονται σαν ένα πλέγμα από μυστριμένους αρμούς, και όχι σαν μία ενιαία επιφάνεια. Οι λεπτές επιτοίχιες στρώσεις επιχρισμάτων στο εσωτερικό των κατοικιών έχουν συνήθως μπεζ απόχρωση, με τις μικρές αυλακώσεις που έχει προκαλέσει το μυστρί να σχηματίζουν ιδιόρρυθμες ανάγλυφες επιφάνειες. Γενικά ο τρόπος με τον οποίον κατασκευάζονται και επιχρίονται οι τοιχοδομές του κρητικού σπιτιού δεν ευνοεί στη δημιουργία λείων και ομαλών επιφανειών. Αντιθέτως, η τραχύτητα και η έντονη πλαστικότητα τους αποτελεί ένα χαρακτηριστικό ιδίωμα της τοπικής αρχιτεκτονικής.

Εικ. 3.66.

Εικ. 3.67.

Επίχρισμα εσωτερικών τοίχων.

Τα επιχρίσματα, όπως και τα συνδεδεμένα κονιάματα που χρησιμοποιούνται στο χτίσιμο των τοίχων, αποτελούνται από χώμα ή άμμο (ποταμίσις ή θαλάσσης) και ασβέστη. Στα συστατικά αυτά προστίθεται άχυρο ή τρίχα κασίκας για να δέσει το επίχρισμα και παρτσελώνα, υλικό που αυξάνει την αντοχή και την ποιότητα του μείγματος. Το παχύρευστο υλικό που παράγεται με τη μίξη των παραπάνω συστατικών απλώνεται και διαστρώνεται προσεχτικά στις επιφάνειες των τοίχων, καλύπτοντας τις λίθινες όψεις τους, προστατεύοντας παράλληλα τις τοιχοποιίες απ' την υγρασία και τη φθορά. Τα ανοίγματα που έχουν πέτρινα πλαίσια παραμένουν σχεδόν πάντα ανεπίχριστα. Το εσωτερικό του σπιτιού χρίεται με "μπαντανά", το γνωστό ασβεστόχρωμα, μια διαδικασία επαναλαμβανόμενη πολύ συχνά καθώς το ασβέστωμα λερώνεται και σκουραίνει από τον καπνό. Έτσι με τον καιρό οι επάλληλες στρώσεις του ασβέστη αποκτούν αξιοσημείωτο πάχος και αποκολλούνται εύκολα.

Εικ. 3.68.

Εικ. 3.69.

Εικ. 3.70.

Εικ. 3.71.

Επιχρίσματα εξωτερικών και εσωτερικών τοίχων.

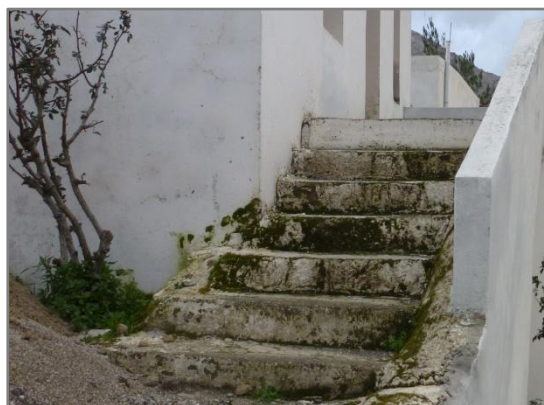
Στους παραδοσιακούς οικισμούς της Κρήτης το χρώμα συνήθως απουσιάζει. Κυριαρχεί το γκρίζο της πέτρας του σπιτιού και του βραχώδους φυσικού περιβάλλοντος της κρητικής γης απ' την οποία προέρχεται. Μεταγενέστερα τα επιχρισμένα πια σπίτια αποκτούν το χρώμα του σοβά, αλλά βιάφονται ανομοιόμορφα σε ξεπλυμένες γήινες κοκκινωπές αποχρώσεις, ενώ με την έλευση λιγότερο ταραχωδών χονολογικών ιστορικών περιόδων το λευκό του ασβέστη χρωματίζει τις εσωτερικές και εξωτερικές τους όψεις. Σήμερα πια συναντάται συχνά και η ώχρα, το γαλάζιο και το τριανταφυλλί σε διάφορα χωριά, όπως στις Μαργαρίτες και στην Αργυρούπολη, και κυρίως σε οικισμούς με νεοκλασικά

χαρακτηριστικά, όπως οι Αρχάνες. Στο εσωτερικό του κρητικού σπιτιού, τα πολύχρωμα υφαντά διακοσμούν και ομορφαίνουν με τα ζωηρά τους χρώματα το χώρο, προσδίδοντας σε αυτόν ένα αίσθημα θαλπωρής και ζεστασιάς.

3.9 ΚΛΙΜΑΚΕΣ

Τα παλαιότερα κρητικά λαϊκά σπίτια (προγενέστερα του 20^{ου} αι.) ήταν στη συντριπτική τους πλειονότητα ισόγεια και όσα διέθεταν εσωτερικό ξύλινο πατάρι εξυπηρετούνταν με μικρές ξύλινες ή λίθινες σκάλες για την άνοδο στο επίπεδο του. Καθώς όμως τα σπίτια άρχισαν να επεκτείνονται καθ' ύψος, εξελισσόμενα από ισόγεια σε δίπατα, έπρεπε να ληφθεί πρόνοια για την πρόσβαση στον όροφο, είτε με εσωτερική, είτε με εξωτερική κλίμακα. Μόνο σε περιπτώσεις κατοικιών εδραζόμενων σε έντονης κλίσης εδαφικό ανάγλυφο δύναται να απουσιάζουν οι σκάλες καθώς στις περιπτώσεις αυτές διανοιγόταν μία δεύτερη άμεση είσοδος στο επίπεδο του ορόφου, συνήθως στην πλαϊνή πλευρά του σπιτιού.

Σπανίως συναντώνται στους κρητικούς οικισμούς εσωτερικές ξύλινες σκάλες ανόδου στο ανώι. Η είσοδος σε αυτό γινόταν σχεδόν πάντα με τη βοήθεια πέτρινης εξωτερικής σκάλας, συνήθως ευθύγραμμης, παράλληλα διατεταγμένης σε κάποιον από τους πλευρικούς τοίχους του σπιτιού. Αφού προηγουμένως σχεδιαστεί και οριοθετηθεί η θέση της, κτιζόταν με βάση το ύψος γεφύρωσης και το διαθέσιμο μήκος ένα επικλινές λίθινο τοίχωμα πάνω στο οποίο πατούν τα σκαλοπάτια που δομούνταν από λαξευμένες μεγάλες γωνιασμένες πέτρες, μονοκόμματες ή μη. Σπάνια κατασκευαζόταν στηθαίο ασφαλείας στην εξωτερική παρεία της σκάλας ενώ κάτω από το αρχικό της πλατύσκαλο συχνά διαμορφωνόταν στεγασμένη είσοδος για το κατώι. Το πλάτος της σκάλας, το μήκος δηλαδή των σκαλοπατιών κυμαινόταν κοντά στο 1 m (0.9-1.2 m) ενώ για εξοικονόμηση χώρου το ύψος συνήθως ξεπερνούσε τα 20 cm (18-25 cm) και το πάτημα ήταν σχετικά στενό, κυμαινόμενο από 25-30 cm.

Εικ. 3.72.

Εικ. 3.73.

Εξωτερικές κλίμακες.

3.10 ΚΑΜΑΡΑ

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία του κρητικού σπιτιού είναι το λίθινο φέρον τόξο, η λεγόμενη καμάρα, μία ιδιαίτερη κατασκευαστική πρακτική που χρησιμοποιείται ευρέως στην Κρήτη. Κύριος σκοπός της κατασκευής της είναι η γεφύρωση μεγάλων αποστάσεων στο εσωτερικό της κατοικίας για την έδραση των δοκών του πατώματος σε διώροφες ή του δώματος σε ισόγειες κατοικίες. Με την παρεμβολή της, υπό τη μορφή ενός προσπελάσιμου ενδιάμεσου τοίχου, πέρα από την εξάλειψη της απαίτησης χρήσης πολύ μεγάλων σε μήκος ξύλινων δοκαριών, επιτυγχάνεται και μία πρακτική διάσπαση του εσωτερικού του σπιτιού σε τέσσερις λειτουργικά αυτόνομους χώρους, οριοθετημένους από τα σκέλη της καμάρας και τους μακρείς τοίχους, στους οποίους εξυπηρετούνται οι διάφορες καθημερινές ανάγκες των μελών της οικογένειας.

Η καμάρα διαιρεί το ορθογώνιο της κάτοψης σε δύο ισομεγέθη τμήματα, το εμπρός και το πίσω, που ονομάζονται *“σπάλες”*. Στα μονόχωρα ορθογωνικά κτίσματα, το πλησιέστερο στην είσοδο καλείται *“πόρτεγο”* και λειτουργεί σαν χώρος διημέρευσης και κουζίνα, ενώ το εσωτερικό ονομάζεται *“κάμερα”* και χρησιμοποιείται σαν υπνοδωμάτιο ή αποθήκη. Παράλληλα διαμορφώνονται στις βάσεις της τέσσερις ορθογωνικές κόγχες που ονομάζονται *“καντούνια”* ή *“κουλτούκια”*, καθεμία από τις οποίες συνήθως φιλοξενεί στην έκταση της μια λειτουργία (ύπνος, μαγείρεμα, αποθήκευση προϊόντων, πατητήρι) διαθέτοντας τον αντίστοιχο εξοπλισμό (πατάρι ύπνου, τζάκι ή παρασιά με τα απαραίτητα σκεύη, πυθάρια και θυρίδες).

Η καμάρα αποτελεί μαζί με τους τοίχους (εσωτερικούς κι εξωτερικούς) του καμαρόσπιτου το φέρον σύστημα των φορτίσεων της ανωδομής και η κατασκευή της επιβάλλει λεπτότητα και προσοχή. Για το λόγο αυτό είναι πάντοτε ιδιαίτερα επιμελημένη, ακόμη και αν το υπόλοιπο σπίτι είναι προχειροφτιαγμένο. Για την κατασκευή της χρησιμοποιούνται ημιλαξευμένοι θολίτες, τοποθετούμενοι με τέτοιο τρόπο ώστε το αρχικό της άνοιγμα στο επίπεδο του εδάφους να μειώνεται καθ’ ύψος μέχρι το σημείο που κλείνει στην κορυφή της με την τοποθέτηση της *σφήνας*.

Αρχικά σχεδιάζεται το *“αχνάρι”* ή *“φυλλάδιο”*, το ίχνος δηλαδή της καμπύλης, επάνω στο οποίο σημαδεύονται και αριθμούνται τα πελέκια (*“θολίτες”*), ώστε να προσδιοριστεί η ακριβής τους θέση. Κατόπιν αυτά πελεκούνται και γωνιάζονται με επιμελή λάξευση σε κάθε τους όψη, εκτός από εκείνο που αντιστοιχεί στο εξωρράχιο του τόξου και παραμένει ακατέργαστο. Απ’ το επίπεδο της γένεσης της καμπύλης κι έπειτα κατασκευάζεται ξυλότυπος που οδηγεί και στηρίζει την κατασκευή μέχρις ότου να τοποθετηθεί το κορυφαίο πελέκι και χτυπηθεί καλά ώστε να σφίξει με τα υπόλοιπα. Το κεντρικό πελέκι λέγεται *“σφήνα”*, λόγω του ιδιόμορφου σφηνοειδούς σχήματός της (πλατιά στην πάνω και στενή στην κάτω της μεριά) ή *“κλειδί”*, εξ αιτίας του καθοριστικού του ρόλου στο κλείδωμα και τη στερέωση της όλης κατασκευής. Η καμάρα έχει μεγάλη διάρκεια ζωής. Ακόμα και στα ερειπωμένα σπίτια είναι συνήθως το μόνο στοιχείο που διατηρείται ακέραιο και το τελευταίο που καταρρέει καθώς η ευστάθεια και η ανθεκτικότητά της οφείλεται στην ίδια την κατασκευή της και την αλληλοκάλυψη των λίθινων στοιχείων που συνθέτουν τη δομή της.

Εικ. 3.74.

Εικ. 3.75.

Εικ. 3.76.

Εικ. 3.77.

Χαρακτηριστικά καμαρόσπιτα οικισμού.

Στα κρητικά καμαρόσπιτα, η συνηθέστερη μορφή καμάρας που εμφανίζεται είναι η ομαλή ημικυκλική καμπύλη χωρίς να απουσιάζουν και οι τεθλασμένες (οξύκορφες) με ανοιχτά σκέλη. Στις ημικυκλικές καμάρες, η γένεση του τόξου είτε ξεκινά αμέσως πάνω απ' την επιφάνεια του εδάφους, όπως συμβαίνει στις τεθλασμένες, είτε μεσολαβούν κατακόρυφες πλευρικές παραστάδες οπότε η καμπύλη της σχηματιζόμενης καμάρας αρχίζει από ένα μικρό ύψος και πάνω (0.8-1 m).

Το καμαρόσπιτο χαρακτηρίζεται από μια λειτουργική ρευστότητα που συμβαδίζει απόλυτα με τη δομική απλότητα και τον απέριπτο χαρακτήρα του. Αυτό οφείλεται εν πολλοίς στη χρήση του τόξου, που έχει την ιδιότητα να διαχωρίζει οπτικά το χώρο χωρίς να τον διασπά και να διακόπτει την ενότητα και τη συνέχειά του. Συγχρόνως προσδίδει στο λιτό εσωτερικό του σπιτιού μία ιδιαίτερη πλαστικότητα, ημερώνοντας με την καμπυλόσχημη μορφή του τον τραχύ και αυστηρό ορθογωνικό χώρο με τους γυμνούς τοίχους.

3.11 ΣΟΦΑΣ-ΠΑΤΑΡΙ

Στα περισσότερα κρητικά σπίτια ο χώρος του ύπνου είναι ένα πρωτόγονο κρεβάτι από τάβλες με σκληρό αχυρόστρωμα, καλυμμένο με βαριά χειροποίητα υφαντά. Σε παλαιότερες εποχές, οι χωρικοί της υπαίθρου έστρωναν για ύπνο καταγής, βάζοντας τα λιτά στρωσίδια τους πάνω σε πρόχειρα στρώματα από κλαδιά και φύλλα. Το πατάρι για τον ύπνο, ο λεγόμενος “σοφάς”, ως ένα ξεχωριστό λειτουργικά και χωρικά στοιχείο του σπιτιού, ενώ αρχικά λογίζεται σαν μία περιττή πολυτέλεια που απαντάται σπανίως στις κατοικίες της κρητικής υπαίθρου, σταδιακά καθιερώνεται και αποτελεί βασικό αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό σχεδόν σε κάθε σπίτι, εμφανιζόμενο σε διάφορες μορφές και παραλλαγές. Είτε τοποθετημένος σε μία στενή πλευρά στο πόρτεγο, είτε καταλαμβάνοντας ένα ολόκληρο κουλουόκι, εντοιχισμένος σε μία απ’ τις τέσσερις εσοχές που δημιουργεί το λίθινο εσωτερικό τόξο των κρητικών καμαρόσπιτων, ο σοφάς συστήνεται με την ίδια κατασκευαστική και λειτουργική φιλοσοφία. Είναι ένα υπερυψωμένο ξύλινο πατάρι με οριζόντια επιφάνεια από σανίδες πλάτους 10-15 cm και εκτείνεται σε χαμηλό (περίπου 1 m) ή σε μεγαλύτερο (1.6-2.2 m) ύψος απ’ την επιφάνεια του εδάφους, το δε πλάτος του κυμαίνεται στα 3 m περίπου και εξαρτάται από τις διαστάσεις του σπιτιού και τη διαθέσιμη ξυλεία που απαιτείται για την κατασκευή των δοκαριών στήριξής του.

Αν και υπήρχαν σοφάδες εξ ολοκλήρου κατασκευασμένοι από ξύλο, οι περισσότεροι ήταν πετρόχτιστοι σε ολόκληρο τον μπροστινό διαχωριστικό τους τοίχο μέχρι το σανίδωμα. Τα δοκάρια στήριξης του σοφά εγκιβωτίζονταν είτε σε προβλεπόμενες θέσεις των εσωτερικών τοίχων όπου και διανοίγονταν εσοχές, είτε σε ειδικά κατασκευασμένες για το σκοπό αυτό προεξοχές της τοιχοποιίας. Πολλές φορές, ιδίως σε μακρόστενα πατάρια, οι τοποθετούμενες κατά τη διεύθυνση της μικρής διάστασης ξύλινες σανίδες στηρίζονταν στο πίσω μέρος τους στο πάτημα της προεξοχής ενώ μπροστά, στην πρόσοψη του παταριού, πατούσαν σε οριζόντιο δοκάρι που με τη σειρά του ακουμπά σε δύο ξύλινους, στερεωμένους στο πάτωμα, στύλους και στους πλευρικούς εσωτερικούς τοίχους.

Μικρή πρόχειρη κλίμακα, ξύλινη ή πετρόκτιστη με απότομες βαθμίδες, οδηγούσε στην επιφάνεια του ύπνου. Στο χείλος του σανιδώματος τοποθετούνταν χαμηλό κιγκλίδωμα από λιτά ξύλινα κάγκελα, τα “*παρμακλίκια*”, που έδιναν ένα αίσθημα ασφάλειας και προστάτευαν από πτώσεις τα παιδιά. Σε αντίθεση με την περίτεχνη εμφάνιση των ξυλόγλυπτων στοιχείων του σοφά που απαντάται σε άλλες περιοχές, στα κρητικά σπίτια σπανίως παρατηρείται κάποια διακοσμητική προσπάθεια στην όλη του κατασκευή, πέραν ίσως κάποιων λιτών ανάγλυφων σκαλιστών σχεδίων στα κάγκελα της σκάλας και του σανιδώματος.

Όπως και κάθε άλλο στοιχείο του παραδοσιακού λαϊκού κρητικού σπιτιού, ο σοφάς έχει κατασκευαστεί για να εξυπηρετήσει αποκλειστικά μία ζωτικής σημασίας καθημερινή ανάγκη, στην προκειμένη περίπτωση την ανάγκη του ύπνου και της διανυκτέρευσης των μελών της οικογενείας. Παρ’ όλα αυτά, ο λιτός και καθαρά χρηστικός του χαρακτήρας μεταλλάσσεται με τα πολύχρωμα υφαντά και πανιά που είναι απλωμένα στο εσωτερικό του παραδοσιακού σπιτιού. Στα περισσότερα σπίτια ο σοφάς φωτιζόταν και αεριζόταν από ένα μικρό παραθυράκι, άνοιγμα που επέτρεπε την έξοδο στο δώμα. Στους εσωτερικούς τοίχους που περικλείουν το πατάρι συχνά έχουν αφεθεί κοιλότητες και θυρίδες φύλαξης

αντικειμένων, άλλοτε ανοιχτές και άλλοτε καλυμμένες από ένα πανί ή πρόχειρο ξύλινο φύλλο.

Εικ.3.78.

Εικ. 3.79.

Εικ. 3.80.

Εικ. 3.81.

Ξύλινα πατάρια.

Το πατάρι, πέραν της προφανούς του λειτουργικής χρησιμότητας που προαναφέρθηκε (ύπνος), διαιρεί καθ' ύψος την έκταση που καταλαμβάνει, διαχωρίζοντας τον εσωτερικό χώρο σε δύο λειτουργικά και χωρικά αυτόνομα δωμάτια. Ο χώρος που δημιουργείται κάτω απ' το πατάρι είναι χαμηλωμένος ως προς το επίπεδο του εδάφους και χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο για την αποθήκευση της αγροτικής σοδιάς, εργαλείων και αντικειμένων της οικοσκευής.

3.12 ΤΖΑΚΙ

Στα παλαιότερα κρητικά σπίτια, όπως επίσης και στα περιστασιακής κατοίκησης ορεινά μιτάτα, δεν υπάρχει τζάκι στη μορφή που μεταγενέστερα καθιερώθηκε παρά μόνο η "παρασιτιά", σε μία γωνία του χώρου. Στη αντίστοιχη θέση στην οροφή ανοίγεται μία κυκλική τρύπα στο δώμα που χρησιμεύει τόσο για την έξοδο του καπνού, όσο και για τον εξαερισμό-φωτισμό της κατοικίας. Η οπή αυτή καλύπτεται με μισό σπασμένο λαήνι, μπηγμένο στο χώμα του δωματός, ώστε να εμποδίζεται η εισροή βρόχινων υδάτων. Η παρασιτιά, στη στοιχειώδη της μορφή, σχηματίζεται από δύο χονδροπελεκημένες ορθογωνικές πέτρες, τους "παραστάτες", στην κατάλληλη μεταξύ τους απόσταση ώστε να μπορεί να στηθεί απάνω τους το τσικάλι για το μαγείρεμα. Συνήθως μία τρίτη πέτρα

διαμορφώνει την κάτοψή της σε σχήμα “Π”. Δεξιά και αριστερά της παρασιτιάς οι “*πυρόμαχοι*” διαμόρφωναν τον παράπλευρο χώρο ενώ μπροστά στην παρασιτιά το “*γυρί*” περιόριζε το χώρο της εστίας, διαχωρίζοντάς την από το δάπεδο του σπιτιού.

Στην εξέλιξή της η παρασιτιά καλύπτεται από πέτρινο “*καμαρικό*”, σε ύψος 0.8-1.0 m από το δάπεδο, που απολήγει στον “*ανηφορά*”, διασφαλίζοντας την καλή επαγωγή του καπνού και τον εξαερισμό του χώρου. Η διάταξη αυτή αποτελεί μία πρωτόλεια μορφή ολοκληρωμένου τζακιού που με την πάροδο του χρόνου και εμφανιζόμενη ανά τόπους σε διάφορες παραλλαγές, εξελίχθηκε στη μεταγενέστερη μορφή του. Ανάλογα με τη μορφή του καμαρικού τους τα τζάκια διακρίνονται σε γωνιακά και χωνευτά.

Τα γωνιακά τζάκια, η απλούστερη και προγενέστερη εξελικτικά μορφή, διαθέτουν καμαρικό υποβασταζόμενο από κορμό ή χονδρό κλαδί δέντρου, αποφλοιωμένο και ελαφρά κυρτό προς τα επάνω. Τα άκρα τους είναι στερεωμένα στους δύο παρακείμενους τοίχους που σχηματίζουν τη γωνία του τζακιού, σε απόσταση 80-90 cm από το δάπεδο. Η λιθοδομή του καμαρικού στηρίζεται πάνω σε αυτό το κούτσουρο και συνεχίζεται προς τα επάνω κατακόρυφα ή με μικρή κλίση προς τα μέσα, μέχρι το δώμα. Σε νεότερες μορφές γωνιακού τζακιού, το μακρόστενο συμπαγές ξύλινο στοιχείο που στηρίζει την πετρόχτιστη “*κούρμπα*” ως την οροφή, αντικαθίσταται από λίθινο χαμηλωμένο τόξο. Σε κάποιες περιπτώσεις η κυρτή όψη του διακόπτεται από την “*τζακόταβλα*”, μια οριζόντια στρώση σε ύψος 1.50 m περίπου, πάνω στην οποία τοποθετούνταν μαγειρικά σκεύη και άλλα οικιακά είδη.

Στα πλατυμέτωπα κρητικά καμαρόσπιτα κυριαρχεί ο τύπος του χωνευτού τζακιού, που καταλαμβάνει ένα ολόκληρο κουλουίκι του πόρτεγου. Οι πλάγιες παρειές του σχηματίζονται από δύο πελεκητούς ορθοστάτες, επάνω στους οποίους στηρίζονται εξέχοντας ελαφρά προς τα εμπρός δύο οριζόντια επίσης πελεκητά στοιχεία, οι “*κάνοι*”, με τα πίσω τους άκρα πακτωμένα στον τοίχο. Στο προεξέχον άκρο κάθε κάνου στηρίζεται το αντίστοιχο άκρο του τοξωτού καμαρικού. Στη συνηθέστερη πάντως μορφή χωνευτού τζακιού δεν εμφανίζονται αυτά τα προεξέχοντα στοιχεία παρά μόνο μια απλή χαμηλωμένη καμάρα χωρίς κάνους. Σε σπάνιες περιπτώσεις το τόξο του καμαρικού αποτελείται από ολόσωμο λαξευμένο πελέκι που διαμορφώνεται συνήθως από δύο ή και περισσότερα πελέκια αντιστηριγμένα στο μέσον του.

Εικ. 3.82.

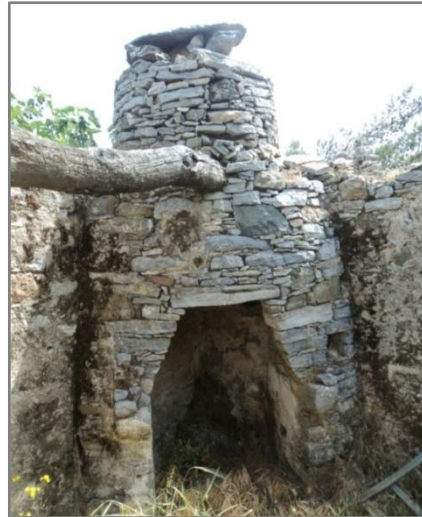

Εικ. 3.83.

Τζάκια εγκαταλελειμένων κατοικιών οικισμού.

Εικ. 3.84.

Εικ. 3.85.

Γωνιακά τζάκια.

Τα τζάκια και των δύο προαναφερθέντων τύπων πλαισιώνονταν από ξύλινα ράφια, θυρίδες φύλαξης, εσωτερικές κοιλότητες στην τοιχοποιία και διάφορες εσοχές τοποθέτησης αντικειμένων που σχετίζονται με τη λειτουργία και τη χρήση τους. Γύρω απ' το τζάκι χτίζονται πεζούλες που εξυπηρετούν τα μέλη της οικογενείας ώστε να ξεκουράζονται δίπλα στη φωτιά. Έτσι το τζάκι μετατρέπεται από μία πρόχειρη πηγή θέρμανσης σε ένα λειτουργικά υπερπλήρες στοιχείο της παραδοσιακής κατοικίας.

Κατά τη διαμόρφωση του δώματος έπρεπε να αφεθεί ακάλυπτη η θέση από όπου θα περνούσε η καπνοδόχος. Αυτό γινόταν με την τοποθέτηση ενός καλουπιού στα όρια της οπής. Ο "αηγοράς", η λιθόκτιστη καπνοδόχος δηλαδή του τζακιού, εξέχει σε μικρό ύψος (1-1.5 m) πάνω από το δώμα και η απόληξή της εμφανίζεται σε διάφορες μορφές. Άλλοτε σαν μία λεπτή οριζόντια σχιστόπλακα στηριζόμενη σε τέσσερα λίθινα πόδια πακτωμένα στο στόμιό της, άλλοτε με τριγωνική μορφή από δύο αντιστηριγμένες σχιστόπλακες ή γαλλικά κεραμίδια και συνηθέστερα καλυπτόμενη από ένα σπασμένο κεραμικό (πυθαρι, κουρούπι ή σταμνί) με ανοιγμένες στο επάνω μέρος του τρύπες για να φεύγει ο καπνός. Όλες οι μορφές καπνοδόχων έχουν τη δική τους πλαστικότητα και αποτελούν μία λυρική παρέμβαση στις λιτές όψεις των φτωχικών σπιτιών της υπαίθρου, όντας ένα απ' τα ελάχιστα εξωτερικά διακοσμητικά τους στοιχεία.

Εικ. 3.86.

Εικ. 3.87.

Γωνιακό τζάκι και εσωτερική διαμόρφωση καπνοδόχου.

Εκτός της προφανούς τους χρησιμότητας (παροχή θέρμανσης και παρασκευή φαγητού), τα τζάκια λειτουργούσαν και σαν χώρος συνεύρεσης των μελών της οικογένειας, εξυπηρετώντας έτσι, πέραν των βιοτικών, και τις ανάγκες για κοινωνικοποίηση και επικοινωνία. Για τους λόγους αυτούς, το τζάκι, είτε στην απλή, είτε στις πιο εξελιγμένες του μορφές, δε λείπει από κανένα κρητικό σπίτι, αποτελώντας ένα από τα κυρίαρχα δομικά και μορφολογικά του στοιχεία.

3.13 ΦΟΥΡΝΟΣ

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα και πολύπλοκα οικοδομικά στοιχεία του κρητικού σπιτιού ήταν ο φούρνος, συνήθως κτισμένος στον προαύλιο χώρο της κατοικίας, είτε σαν αυτόνομο κτίσμα, είτε στην προέκταση κάποιου εκ των πλευρικών τοίχων. Σε μεμονωμένες μόνο περιπτώσεις τον συναντάμε πίσω απ' το τζάκι ώστε να εξυπηρετείται από την ίδια καμινάδα ή στο εσωτερικό του σπιτιού στη μία πλευρά του πόρτεγου.

Εικ. 3.88.

Εικ. 3.89.

Εσωτερικοί φούρνοι κατοικιών οικισμού.

Οι εσωτερικοί φούρνοι, χρησιμοποιούμενοι περισσότερο για το μαγείρεμα και λιγότερο για την παροχή θέρμανσης, κατασκευάζονται σε εσοχή συνήθως του τοίχου, είτε με εκφορικό σύστημα, είτε με τοξωτή διαμόρφωση. Για την επαγωγή του καπνού οι φούρνοι αυτοί διαθέτουν καμινάδες παρόμοιας μορφής και κατασκευαστικής λογικής με εκείνες των τζακιών. Δίπλα τους διακρίνονταν θυρίδες και προεξέχουσες πλάκες για την εναπόθεση των μαγειρικών σκευών.

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι φούρνοι κτίζονταν εξωτερικά της κατοικίας, πολλές φορές μάλιστα σε δικό τους αυτόνομο χώρο, το λεγόμενο "φουρνόσπιτο". Το δάπεδο του φούρνου βρίσκεται συνήθως σε στάθμη 0.8-0.9 m από το έδαφος και ο χώρος κάτω από αυτό είτε είναι συμπαγής, είτε παραμένει κενός με ένα μικρό μπροστινό άνοιγμα και χρησιμεύει για τη συγκέντρωση του άθου, για αποθήκευση της καύσιμης ξυλείας ή για την στέγαση μικρών οικόσιτων ζώων ("κούμος"). Χρησιμοποιώντας το "κομπάσο", ένα είδος αυτοσχέδιου διαβήτη, χαραζόταν η κυκλική βάση του φούρνου στο δάπεδο αυτό. Έπειτα ξεκινούσε το χτίσιμο του φούρνου με βαθμιαία σύγκλιση στη δόμηση ώστε να δημιουργηθεί ο τρούλος του, ο επονομαζόμενος "κουμπές". Ο θόλος αυτός κτίζεται εκφορικά, με ομοιόμορφες πλακοειδείς πέτρες σφηνοειδούς σχήματος σε περιμετρικές

στρώσεις με εναλλάξ αντίθετη κλίση, κάτι που δίνει στην τοιχοποιία του φούρνου μια ιδιόμορφη ψαθωτή εμφάνιση. Ο τεχνίτης, στέκοντας όρθιος στο κέντρο του φούρνου κτίζει σε στρώσεις τους θολίτες, συγκολλώντας τους με συνδετικό κονίαμα. Παλαιότερα, το συνδετικό αυτό κονίαμα ήταν απλή λάσπη, από χώμα και νερό.

Εικ. 3.90. Εξωτερικός φούρνος.

Αν και πολλοί φούρνοι έχουν κατασκευαστεί με απλούς λίθους ελαφρά κατεργασμένους, οι δομικές πέτρες του θόλου είναι συνήθως τα λεγόμενα “βίσαλα”, σπασμένα δηλαδή κεραμικά, ψαλιδωτά τοποθετημένα, με την ιδιότητα να συγκρατούν τη θερμότητα του χώρου. Ως συγκολλητική ύλη των λίθων αυτών χρησιμοποιείται η γνωστή “λεπίδα” που τοποθετείται στην εξωτερική επιφάνεια του δώματος ή οποιοδήποτε άλλο μη αμμώδες, αργλικής σύστασης κοσκινισμένο χώμα (ασπρόχωμα, κοκκινόχωμα, μαύρο χώμα ή κουμουλιάς). Ιδιαίτερη σημασία δινόταν στις αναλογίες του θόλου, με συνηθέστερη περίπτωση το ύψος του να προσεγγίζει το ήμισι της διαμέτρου του, ώστε να έχει τελικά σχήμα και μορφή κανονικού ημισφαιρίου.

Στην ολοκλήρωση του θολωτού τμήματος του φούρνου αφηνόταν ένα μικρό άνοιγμα στο μεσαίο και ψηλότερο ταυτόχρονα σημείο του, το λεγόμενο “αρθούνη” ή “κουτσούλα”. Για να πετύχουν την κυκλικότητά και να συγκρατούν τα τοιχώματα του στο χτίσιμο, ενσωμάτωναν σ’ αυτό ένα διαμπερές πήλινο τσουκάλι χωρίς πάτο ή ένα κατάλληλα κομμένο κουρούπι. Η οπή αυτή κατά τη διάρκεια του ψησίματος πωματιζόταν με σχιστόπλακα, επαλειφόμενη με λάσπη ή βουτσά για το αεροστεγές κλείσιμο των κενών. Εξωτερικά οι πλευρικοί τοίχοι έφταναν μέχρι το ύψος του θόλου που για λόγους θερμομόνωσης δεν ήταν εμφανής αλλά καλυπτόταν με πέτρες και χώμα. Στην όψη του φούρνου υπήρχε πάντα ο “πόρος”, ένα ημικυκλικό άνοιγμα με διαστάσεις ώστε να χωράει ένα μικρό παιδί, που πάντα βοήθαγε στο ξεφούρνισμα.

Οι φούρνοι με ανηφορά διαθέτουν καμαρικό όμοιας μορφής, μικρότερων όμως διαστάσεων από εκείνο του τζακιού, στηριγμένο κατά τον ίδιο τρόπο πάνω στους κόνους. Αριστερά, δεξιά από τον πόρο του φούρνου, προεξέχουν δύο μακριά κατακόρυφα

ρουκούνια πάνω στα οποία στηρίζεται επίσης ένα μακρόστενο πελέκι, σε αντιστοιχία με τα ολόσωμα ανώφλια των ανοιγμάτων, το “χατήλι” του φούρνου. Στην πρόσοψη των φούρνων χωρίς ανηφορά επιβιώνουν συνήθως οι κάνοι και οι ορθοστάτες του καμαρικού, χωρίς ωστόσο να έχουν κάποια λειτουργική σκοπιμότητα.

Εικ. 3.91.

Εικ. 3.92.

Εσωτερική διαμόρφωση φούρνου.

Αφού ολοκληρώνονταν οι εργασίες κατασκευής του φούρνου ήταν απαραίτητο να δοκιμαστεί στην λειτουργία του, να “ξεκαυτεί” όπως χαρακτηριστικά έλεγαν. Για το σκοπό αυτό έφερναν χοντρά ξύλα και άναβαν φωτιά, την οποία τροφοδοτούσαν συνεχώς για δύο ολόκληρες μέρες. Σαν ένδειξη επιτυχίας της κατασκευής και της καταλληλότητας του φούρνου χρησιμοποιούσαν ένα κομμάτι γυαλί, που αφού το έριχναν στη φωτιά, εκείνο έπρεπε να παραμορφωθεί λόγω της υψηλής θερμοκρασίας και να υγροποιηθεί.

Το μέγεθος του φούρνου, πέρα από τις διαστάσεις του, συνήθως εκφραζόταν με το βάρος του ψωμιού που δύναται να ψήσει σε μία φουρνιά. Φούρνος με διάμετρο 1.5 m μπορούσε να χωρέσει περίπου 40 οκάδες (51.2 κιλά) κριθαρένιο ψωμί. Σε προέκταση του φούρνου προς την όψη του έφτιαχναν τη λεγόμενη “παραντάνα”, έναν στεγασμένο χώρο όπου γινόταν η προεργασία για το άναμα του φούρνου. Το υποτυπώδες αυτό υπόστεγο προστασίας από τις καιρικές συνθήκες στηριζόταν από οριζόντιο μεσοδόκι που υποβασταζόταν συνήθως σε έναν ή δύο διχαλωτούς στύλους από κορμούς δέντρων.

Στους οικισμούς της κρητικής υπαίθρου δεν διέθεταν όλα τα σπίτια ιδιόκτητο φούρνο. Έτσι κάποια νοικοκυριά καλύπτονταν από φούρνους συγχωριανών τους, πολλές φορές δε στο άναμα ενός φούρνου εξυπηρετούνταν κοινοχρηστικά ολόκληρες γειτονιές. Αν και οι φούρνοι δεν προορίζονταν για καθημερινή χρήση, η σημασία και η αναγκαιότητά τους στην ζωή των ανθρώπων είναι αυταπόδεικτη, αρκεί να αναλογιστεί κανείς τη συνεισφορά τους στη διατροφή και την αξιοποίηση των διαθέσιμων βρώσιμων υλών.

3.14 ΠΑΤΗΤΗΡΙ

Τα οινοπνευματώδη παράγωγα της επεξεργασίας των σταφυλιών θεωρούνταν από τα βασικότερα αγαθά καθώς συνόδευαν και εξακολουθούν να συνοδεύουν τον Κρητικό σε πλήθος περιστάσεων της καθημερινής του ζωής, ευχάριστων ή δυσάρεστων, κοσμικών ή ιδιωτικών. Για την παραγωγή του μούστου και των στραφύλων, που στη συνέχεια μέσω

ζυμώσεων και αποστάξεων θα παράξουν το κρασί και τη ρακή, προηγείται η πολτοποίηση των φρεσκοκομμένων σταφυλιών σε ειδικά διαμορφωμένο στεγανό χώρο, το *πατητήρι*. Το πατητήρι είτε κατασκευαζόταν μέσα στο σπίτι σε ένα από τα κουλτούκια του κρητικού καμαρόσπιτου ή σε μία γωνία του σπιτιού, είτε σε ξεχωριστό χώρο στην αυλή. Το πατητήρι στο εσωτερικό του σπιτιού όσο δε χρησιμοποιείται σκεπάζεται με σανίδες και μετατρέπεται σε χώρο ύπνου, αντίστοιχο με εκείνο του παταριού.

Ως προς την κατασκευή του, είναι λιθόκτιστο και επιχρειαίεται με σκληρό στεγανό κονίαμα από λεπτή ποταμίσια άμμο και ασβέστη. Πριν διαδοθεί η χρήση του τσιμέντου, συμπληρωνόταν το παραπάνω μείγμα και με *“κουρασάνι”* (θρυμματισμένο κεραμεικό). Το παραγόμενο κονίαμα καλείται *“αστρακάσβεστος”* και χρησιμοποιούνταν ευρέως από αρχαιότατων χρόνων σε υδατοστεγανείς κατασκευές όπως υδραγωγεία, στέρνες και υπόγειες τοιχοποιίες σε περιβάλλον με υψηλή υγρασία. Εφόσον το μείγμα αυτό απλωθεί σωστά και στερεοποιηθεί, αναπτύσσει πολύ μεγάλες μόνιμες αντοχές, σε σημείο να απαιτείται κομπρεσέρ για τη διάσπασή του. Ο πάτος του πατητηριού καλυπτόταν από μεγάλες πλάκες συγκολλούμενες μεταξύ τους με λάσπη από αστρακάσβεστο ώστε να επιτυγχάνεται η επιθυμητή στεγανότητα της όλης κατασκευής. Σε κάποιο σημείο του πυθμένα ανοίγεται η οπή για την εκροή του μούστου, η οποία προς τα έξω απολήγει σε λαξευτό πέτρινο στόμιο, το *“μουσουλούκι”*. Συνήθως στο δάπεδο του χώρου κάτω από το στόμιο του πατητηριού διαμορφώνεται λακκοειδές υπολήνιο στο οποίο τοποθετείται το δοχείο για τη συλλογή του μούστου.

Εικ. 3.93.

Εικ. 3.94.

Πατητήρια κατοικιών οικισμού.

Κεφάλαιο 4: Βιοκλιματική παραδοσιακή αρχιτεκτονική

4.1 ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Αν και ο όρος “βιοκλιματικός σχεδιασμός”, σαν ορισμός της ιδιότητας ενός κτιρίου να προσαρμόζεται στις κλιματικές συνθήκες του άμεσου περιβάλλοντός του προσφέροντας παράλληλα στους χρήστες-ενοίκους του τις βέλτιστες δυνατές συνθήκες διαβίωσης, αποτελεί πρόσφατο σχετικά λήμμα στο λεξιλόγιο της αρχιτεκτονικής ορολογίας, εξετάζοντας τα δομικά και αρχιτεκτονικά οικοδομήματα του παρελθόντος διαπιστώνεται μία διαχρονική, εμπειρική αλλά ουσιαστική και λειτουργική ενσωμάτωση των βιοκλιματικών αρχών σχεδιασμού στην παραδοσιακή δόμηση. Με βάση παρατηρήσεις, γνώσεις, εμπειρικές πρακτικές και μεθοδολογίες που χάνονται στα βάθη των αιώνων, οι κατά τόπους μάστορες και τεχνίτες όχι μόνο κατόρθωναν να ενσωματώνουν αρμονικά τα οικοδομήματά τους στο φυσικό τους περιβάλλον, αλλά με γνώμονα τις εφαρμοζόμενες κατασκευαστικές τεχνικές, την αντιληπτικότητα και τις δεξιότητές τους μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν στο έπακρο τις υπάρχουσες εδαφικές-κλιματολογικές συνθήκες και τα διαθέσιμα φυσικά δομικά υλικά.

Σε γενικές γραμμές, χρησιμοποιώντας τον όρο “**βιοκλιματικός σχεδιασμός**” νοείται ο *σχεδιασμός εκείνος που αποσκοπεί στην προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων* (Γιακουμακάτος Α., 2006), ενώ με τον όρο “**βιοκλιματικό κτίριο**” ορίζεται το *κτίριο που ανταποκρίνεται στις κλιματικές συνθήκες του περιβάλλοντός του, τροποποιώντας τις με κατάλληλο σχεδιασμό, έχοντας ως απώτερο στόχο τη δημιουργία εσωκλίματος που να παρέχει θερμική και οπτική άνεση στο χρήστη, με τη μικρότερη δυνατή ενεργειακή κατανάλωση* (Αξαρή et al., 2001). Κατ’ επέκταση των παραπάνω, η “**βιοκλιματική αρχιτεκτονική**” αφορά στον σχεδιασμό των κτιρίων βάσει των τοπικών κλιματολογικών συνθηκών και του φυσικού περιβάλλοντος, με σκοπό την εξασφάλιση συνθηκών θερμικής και οπτικής άνεσης, αξιοποιώντας παράλληλα την ηλιακή ενέργεια, τον άνεμο και όλες τις άλλες περιβαλλοντικές ενεργειακές πηγές αλλά και τα διάφορα φυσικά φαινόμενα που στο σύνολο τους ορίζουν τον παράγοντα “κλίμα”.

Στις προγενέστερες προβιομηχανικές κοινωνίες η αξιοποίηση των υπάρχοντων παραμέτρων, η προσαρμογή στους περιορισμούς και η εξεύρεση λύσεων και προτάσεων βασιζόμενων στις παροχές και τις δυνατότητες που η ίδια η φύση διέθετε, αποτελούσε τη μοναδική επιλογή που είχε ο άνθρωπος για να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσής του. Η ομαλότερη επιτέλεση των καθημερινών λειτουργιών-αναγκών του και η μεγιστοποίηση της αίσθησης της “εν οίκω” ασφάλειας και θαλπωρής ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τον τρόπο δόμησης και τις κατασκευαστικές αρχές της κατοικίας του. Μόνο όντας προστατευμένος από τις ακραίες κλιματολογικές συνθήκες και έχοντας προβλέψει λύσεις και πρακτικές αντιμετώπισης των φυσικών παραμέτρων και συνιστωσών που σχετίζονταν με τις επικρατούσες στην περιοχή του κλιματικές συνθήκες, μπορούσε να είναι παραγωγικός, να διατηρεί μια σχετική ποιότητα ζωής και να διευκολύνει τη δύσκολη καθημερινότητα του.

Στη σημερινή εποχή, ο σύγχρονος άνθρωπος αποτιμά με διαφορετικούς όρους την αναγκαιότητα της εφαρμογής των βιοκλιματικών αρχών στις κατασκευές του, υπολογίζοντας ποιοτικά και ποσοτικά τα οφέλη του βιοκλιματικού σχεδιασμού βάσει ενεργειακών-οικονομικών-θεσμικών-περιβαλλοντικών και κοινωνικών κριτηρίων. Η βιοκλιματική λογική πάντως, μέσα από τη διαδικασία του σχεδιασμού του δομημένου χώρου, είτε στην παραδοσιακή, είτε στη σύγχρονη αρχιτεκτονική, έχει πάντα τους ίδιους άξονες, στοχεύοντας άμεσα ή έμμεσα στην εξοικονόμηση ενέργειας, στην εξασφάλιση βιώσιμων αποδεκτών εσωκλιματικών συνθηκών, στη σωστή θερμική συμπεριφορά των κτιρίων και την προσαρμογή τους στο φυσικό περιβάλλον.

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων πρέπει να περιορίζονται κατά τη χειμερινή περίοδο οι θερμικές απώλειες του κτιρίου με ταυτόχρονη τη μεγιστοποίηση των θερμικών ηλιακών κερδών, ενώ τους θερινούς μήνες θα πρέπει να επιδιώκεται ο φυσικός δροσισμός του κτιρίου με την ελαχιστοποίηση των θερμικών κερδών και τη θερμική αποφόρτιση του κτιρίου μέσω αερισμού, σκίασης και άλλων σχετικών μέτρων. Η εξασφάλιση της επιθυμητής βιοκλιματικής συμπεριφοράς επιτυγχάνεται τόσο με σχεδιαστικούς χειρισμούς όσο και με την εφαρμογή διάφορων κατασκευαστικών τεχνικών κατά τη διάρκεια των εργασιών δόμησης.

4.2 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

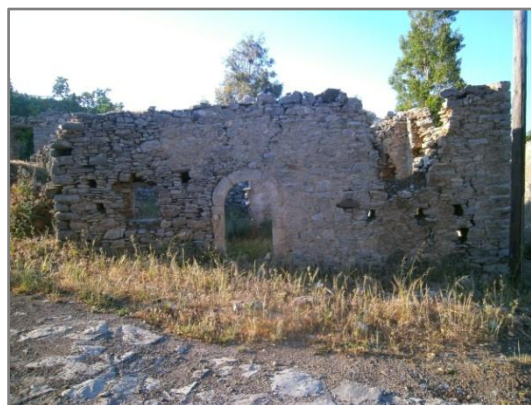
Ο όρος της **παραδοσιακής αρχιτεκτονικής** (vernacular architecture) χρησιμοποιείται παγκοσμίως για να αποδώσει την κατασκευαστική πρακτική βάσει της οποίας οι διαθέσιμες πρώτες ύλες (τοπικά φυσικά δομικά υλικά) αναμειγνύονται με άυλες συνιστώσες όπως ανάγκες και κοινωνικές δομές (παράδοση, ήθη, έθιμα), με τελικό εξαγώμενο προϊόν κτίσματα και οικοδομήματα ιδιαίτερης ιστορικής-πολιτιστικής σημαντικότητας και απaráμιλλης ομορφιάς. Όλες οι μορφές και τα δημιουργήματα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής έχουν άμεση σχέση με το φυσικό τους περιβάλλον, ικανοποιούν συγκεκριμένες ανάγκες, κατασκευάζονται από απλούς λαϊκούς ανθρώπους και αντικατοπτρίζουν τις αξίες, την οικονομία και τον τρόπο ζωής του πολιτισμού που τις παράγει. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική δεν είναι σταθερή στο χρόνο αλλά εξελίσσεται διαρκώς με πολύ αργούς ρυθμούς (με τη μέθοδο της δοκιμής και του λάθους), αντικατοπτρίζοντας έτσι τη φυσική, ιστορική και πολιτιστική πραγματικότητα που την περιβάλλει.

Οι δύο βασικές παράμετροι που επηρεάζουν το σχεδιασμό στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική είναι το κλίμα και ο πολιτισμός. Στον όρο “κλίμα” εμπεριέχονται όλοι εκείνοι οι παράγοντες που στο σύνολό τους συνθέτουν το γενικότερο φυσικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ενσωματώνεται ένα κτίριο. Οι κλιματικές συνθήκες (βροχοπτώσεις, επίπεδα υγρασίας, άνεμοι, θερμοκρασία, ηλιασμός), το τοπογραφικό και μορφολογικό εδαφικό ανάγλυφο (κλίσεις εδάφους, υψομετρικές γραμμές, φυσικό τοπίο) και τα διαθέσιμα φυσικά δομικά υλικά διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τη δομή και τη λειτουργία των παραδοσιακών οικημάτων. Σε ότι αφορά τον πολιτιστικό παράγοντα, διακρίνεται ένας άρρηκτος συσχετισμός της τυπολογίας-μορφολογίας των κτιρίων με ένα πλήθος πολιτισμικών και κοινωνικών στοιχείων όπως ο τρόπος ζωής και οι παραγωγικές

δραστηριότητες των χρηστών τους, η σύνθεση και το μέγεθος των νοικοκυριών, τα τοπικά ήθη και έθιμα, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, το βιοτικό και μορφωτικό επίπεδο και τέλος οι γενικότερες κοινωνικές και ιστορικές συγκυρίες της εκάστοτε εποχής.

Εικ. 4.1.

Εικ. 4.2.

Δείγματα παραδοσιακής λαϊκής αρχιτεκτονικής.

Εικ. 4.3.

Εικ. 4.4.

Εναρμόνιση κατοικίας-οικισμού στο φυσικό τους περιβάλλον.

Στην έννοια της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς περιλαμβάνονται παραδοσιακά κτίρια, οικιστικά σύνολα, παραδοσιακοί οικισμοί, ιστορικά κέντρα πόλεων και γενικότερα τα στοιχεία του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος με ιδιαίτερη ιστορική, πολεοδομική, αρχιτεκτονική, λαογραφική, κοινωνική, αισθητική φυσιογνωμία και αξία.

Για να γίνει κατανοητή η δομική λογική των παραδοσιακών κτισμάτων που καθορίζει τις μορφολογικές και κατασκευαστικές τους ιδιαιτερότητες, πρέπει να επισημανθεί ότι πρόκειται κατά κανόνα για εμπειρικές κατασκευές, που εξελίσσονταν αργά, με διαδοχικές βελτιώσεις, επαναλαμβάνοντας ορισμένα αρχέτυπα, των οποίων η προέλευση παραμένει ακόμα ανοικτή προς διερεύνηση. Διαφέρουν λοιπόν σε μεγάλο βαθμό από τα σύγχρονα κτίσματα, που συνήθως σχεδιάζονται από κάποιον ειδικό και βασίζονται στην εξελιγμένη τεχνολογία και σε περίπλοκους τεχνικούς υπολογισμούς. Οι όποιες αστοχίες-κακοτεχνίες παρατηρούνται στα κτίσματα αυτά, δεν οφείλονται συνήθως σε άγνοια των μαστόρων της εποχής, αλλά στις δυσκολίες και αδυναμίες που αντιμετώπιζαν, σε πρωτοβουλίες των ιδιοκτητών τους για μείωση του κόστους, σε μεταγενέστερες επεμβάσεις και σε τυχαία γεγονότα.

Στην Ελλάδα η λαϊκή εμπειρία και γνώση ενσωματώθηκαν στα κτίρια με απλούς και ίσως μη συνειδητούς τρόπους. Η παραδοσιακή κατοικία ήταν αποτέλεσμα της αυτοδίδακτης γνώσης του πρωτομάστορα και του τεχνίτη αλλά και της αρχιτεκτονικής παράδοσης που μεταφερόταν από γενιά σε γενιά, πατώντας πολλές φορές σε ξένα πρότυπα και επιρροές. Οι παραδοσιακοί χτίστες ήταν αναγκασμένοι, ελλείψει τεχνολογικών μέσων και αφθονίας υλικών, να προσαρμόσουν τις κατοικίες και τους οικισμούς στα κλιματικά, τοπογραφικά και τα γενικότερα περιβαλλοντικά δεδομένα του τόπου τους με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Διαθέτοντας βαθιά εμπειρική γνώση των κλιματικών δεδομένων στην περιοχή τους, της κίνησης του ήλιου και των επικρατέστερων τοπικών συνθηκών, εξασφάλιζαν στα οικοδομήματα τους τη βέλτιστη δυνατή προστασία από τις κλιματικές συνθήκες και τις διάφορες φυσικές-δυναμικές καταπονήσεις, με τη μέγιστη οικονομία δυνάμεων και πόρων. Η εμπειρική αυτή γνώση, μαζί με τη στατική διαίσθηση και την ευαισθησία των μαστόρων, οδήγησαν σε ευρηματικές κατασκευαστικές λύσεις για την βέλτιστη εξυπηρέτηση των καθημερινών βασικών-δευτερευόντων λειτουργιών των μελών της οικογένειας, υπό τις υπάρχουσες συνθήκες και τους δεδομένους περιορισμούς, εντός των πλαισίων που τα αποδεκτά και παγιωμένα πρότυπα της παραδοσιακής κοινωνίας είχαν αυστηρά καθορίσει.

Στα παραδοσιακά κτίσματα τα κύρια, φέροντα ή δευτερεύοντα, δομικά μέλη δεν μπορούν να διαχωριστούν με σαφήνεια, αποτελώντας ένα οργανικό σύνολο με ιδιαίτερη στατική λειτουργία και συμπεριφορά. Σπάνια είναι τα περιττά στοιχεία και τα όποια διακοσμητικά στοιχεία συναντώνται στα κτίσματα αυτά είναι περισσότερο ένας εκφραστικός και λειτουργικός διάκοσμος των κατασκευαστικών μελών τους, παρά κάποια ηθελημένη καλλιτεχνική απόπειρα του κατασκευαστή.

Ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει τα παραδοσιακά κτίρια είναι η χρησιμοποίηση φυσικών δομικών υλικών της περιοχής. Η τοπική αρχιτεκτονική κάθε τόπου καθορίζεται εν πολλοίς από τα φυσικά διαθέσιμα που παρέχονται. Στην ελληνική επικράτεια, η εξαιρετική ποικιλομορφία του τοπίου με τις συνεχείς γεωμορφολογικές και κλιματικές εναλλαγές, ευθύνεται για την αντίστοιχη μορφολογική διαφοροποίηση της αρχιτεκτονικής κάθε περιοχής. Η εξυπηρέτηση κοινών διατοπικά και διαχρονικά αναγκών (στέγαση, προφύλαξη από τις καιρικές συνθήκες, εργασία, παραγωγικές δραστηριότητες) και η χρησιμοποίηση όμοιων κατασκευαστικών υλικών δικαιολογούν τις όποιες ομοιότητες εμφανίζονται, ακόμα και σε γεωγραφικά απομακρυσμένους μεταξύ τους τόπους.

Εικ. 4.5. Τοιχοποιία κατοικίας αποτελούμενη από φυσικούς δομικούς λίθους.

Εικ. 4.6. Δώμα κατοικίας από φυσικά δομικά υλικά..

Η αξιοποίηση και ενσωμάτωση στην κατασκευή των οικισμών και των κτιρίων των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος (μορφολογία εδάφους, κλιματικές συνθήκες, κίνηση του ήλιου, βλάστηση κ.λ.π.) αποτελεί ένα από τα πιο βασικά και αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στον ελληνικό χώρο. Με τον τρόπο αυτό, ο παραδοσιακός τεχνίτης κατάφερε να εξασφαλίσει τις βέλτιστες συνθήκες διαβίωσης στο εσωτερικό τόσο των κτιρίων μικροσκοπικά, όσο και των οικισμών στην ευρύτερη πολεοδομική τους διάσταση. Οι συνθήκες αυτές, άμεσα αντιληπτές από τους χρήστες των οικημάτων-οικιστικών συνόλων, εκφραζόμενες με όρους όπως ηλιασμός, αερισμός, θερμομόνωση, δροσισμός και φωτισμός, διαμόρφωναν σε μεγάλο βαθμό τα επίπεδα άνεσης και λειτουργικότητας του χώρου.

Δεδομένης της έλλειψης των σημερινών μέσων τεχνολογίας, της αδυναμίας μεταφοράς δομικών υλικών και εφαρμογής εναλλακτικών κατασκευαστικών τεχνικών, η αξιοποίηση των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος κατά τον παραδοσιακό σχεδιασμό ήταν αυτονόητη και επιβεβλημένη. Εκτός των υπολοίπων φανερώνει και μία βαθιά γνώση των περιορισμών και των δυνατοτήτων του φυσικού περιβάλλοντος, αποτέλεσμα της μακραινής συμβίωσης των τοπικών κοινωνιών με τη φύση και της ζωτικής τους εξάρτησης από εκείνη. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, με πειστήρια τους λειτουργικά και αισθητικά άρτιους, απόλυτα ενσωματωμένους στο φυσικό τους περιβάλλον οικισμούς που δομήθηκαν κατά τα πρότυπα και τις υποδείξεις που η ίδια όρισε, αποτελεί πολύτιμη πηγή γνώσεων και βάση αναφοράς για τη σύγχρονη βιοκλιματική δόμηση.

4.3 ΒΙΟΚΛΙΜΑΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

4.3.1 Εισαγωγικά στοιχεία-Ιστορικές αναφορές

Η προσπάθεια του ανθρώπου να κατασκευάσει κτίρια που θα εξυπηρετούν τις ανάγκες του, σύμφωνα με τα σταθερά και μεταβλητά δεδομένα του φυσικού περιβάλλοντος, ξεκίνησε απ' τα προϊστορικά χρόνια. Η συστηματική παρατήρηση των κλιματικών μεταβολών στη φύση κατά τον ετήσιο κύκλο, η μελέτη των επιπτώσεών τους στα έμβια όντα και η συλλογή πολυετών εμπειρικών παρατηρήσεων, οδήγησε τους πρωτόγονους λαούς σε εκτεταμένη αξιοποίηση των δυνατοτήτων που η ίδια η φύση προσέφερε στον αγώνα της επιβίωσης. Η κατασκευή ενός κτιρίου αποτελούσε τη δημιουργία ενός συστήματος που συνδεόταν στενά με το γύρω περιβάλλον και υπόκειται σε μία σειρά από επιδράσεις που σχετίζονται τόσο με τις εποχιακές και ημερήσιες αλλαγές των φυσικών συνθηκών, όσο και με τις απαιτήσεις των ενοίκων του.

Οι κλιματικές συνθήκες που επικρατούν σε έναν τόπο αποτιμούνται είτε ως θετικές, είτε ως αρνητικές, ανάλογα με την επιρροή τους στη στατικότητα, την αντοχή και τη λειτουργικότητα του κτίσματος. Κύριος στόχος της βασιζόμενης σε βιοκλιματικές αρχές αρχιτεκτονικής είναι η προστασία από τους αρνητικούς περιβαλλοντικούς παράγοντες και η μέγιστη αξιοποίηση των θετικών, με τρόπο ώστε να εξασφαλίζονται τόσο οι απαιτήσεις της άνεσης, όσο και η ασφάλεια των ενοίκων. Ο ανώνυμος κατασκευαστής σύμφωνα με τον Rapoport, *“Σε θερμά και υγρά κλίματα κατασκεύασε υπερυψωμένα από το έδαφος σπίτια,*

με ελαφρύ και διαπνέον κέλυφος για να εκμεταλλευτεί όσο περισσότερο γινόταν τον άνεμο. Σε κλίματα θερμά και ξηρά όπου είχε να αντιμετωπίσει μεγάλες θερμοκρασιακές μεταβολές μεταξύ ημέρας και νύχτας, κατασκεύασε βαριά σπίτια, με μάζα στο κέλυφός τους, ώστε να τις εξομαλύνει και να προστατευτεί από τις ακραίες τιμές. Τέλος, σε κλίματα ψυχρά, χρησιμοποίησε ξύλο και άλλα οργανικά μονωτικά υλικά και περιόρισε τις εκτιθέμενες επιφάνειες”.

Στην Ελλάδα, από την αρχαιότητα ακόμη, οι άνθρωποι ενδιαφέρονταν για τον σωστό σχεδιασμό των οικημάτων τους με πολλές από τις βασικές αρχές της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής να ενσωματώνονται στα σπίτια των αρχαίων Ελλήνων. Τα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν τα σπίτια αυτά ήταν όμοια με εκείνα των σύγχρονων σπιτιών στον ελλαδικό χώρο, με βασικότερα τη ζέστη και το κρύο. Κύριος στόχος ήταν τα σπίτια να εξασφαλίζουν μια αρμονική σχέση του ανθρώπου με το άμεσο περιβάλλον της κατοικίας του. Ο αρχιτέκτονας Μ. Σουβατζίδης, αναφερόμενος στην αρχαία βιοκλιματική αρχιτεκτονική υποστηρίζει, “Ο Σωκράτης στην αγορά της πόλης συζητούσε με τους συμπολίτες του για ένα σπίτι ηλιακό, που του υπαγορεύει το κλίμα της πόλης που ζει. Ο ίδιος θεωρούσε πως τα κατοικήσιμα δωμάτια πρέπει να είναι μεσημβρινά. (...) Το αρχαίο σπίτι είχε για θεμέλια και βάσεις τοίχων την πέτρα, όπου πάνω τοποθετούσαν πλίνθους με ξηροδεσιές για να υψώσουν τους τοίχους. Οι στέγες είχαν κεραμίδια, αν και πολλές φορές αναφέρεται η ύπαρξη ταράτσας. Το σχέδιο που δίνουν αρχαίοι συγγραφείς για τα σπίτια της εποχής καταγράφει μια στενόμακρη είσοδο που οδηγεί σε μια τετράπλευρη αυλή, όπου στο κέντρο της βρισκόταν ένα πηγάδι. Στην αυλή υπήρχε και ένας βωμός, όπου πραγματοποιούνταν όλες οι θρησκευτικές τελετές”.

Χαρακτηριστική περίπτωση βιοκλιματικού σχεδιασμού αποτελεί το επονομαζόμενο “ηλιακό σπίτι του Σωκράτη” το 470 π.Χ. Ο Ιπποκράτης στο έργο του “Περί αέρων, υδάτων και τόπων” και ο ρωμαίος αρχιτέκτονας Βιτρούβιος στο πονημά του “Φυσική και ιατρική του κτιρίου” διατύπωσαν θέσεις και πρακτικές ταυτόσημες με τις θεμελιώδεις αρχές της σύγχρονης βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής. Στο παρακάτω απόσπασμα που ανήκει στον ιστορικό Ξενοφώντα χαρακτηριστικά αναφέρεται, “Στα σπίτια με μεσημβρινή όψη οι ακτίνες του ήλιου φτάνουν μέσα στις στοές τον χειμώνα, αλλά το καλοκαίρι ο ήλιος βρίσκεται ακριβώς πάνω απ’ τα κεφάλια μας απ’ τη στέγη και έτσι στις στοές υπάρχει σκιά. Εάν αυτή είναι η καλύτερη διάταξη, θα πρέπει να κατασκευάσουμε την μεσημβρινή πλευρά πιο υψηλή για να έχουμε ήλιο τον χειμώνα και την βόρινη όψη χαμηλότερη για να αποφύγουμε τους κρύους ανέμους”.

Στις Μυκίνες, η δόμηση γινόταν βάσει εμπειρικών αρχών βιοκλιματικού σχεδιασμού. Το εσωτερικό οδικό δίκτυο της πόλης ήταν έτσι σχεδιασμένο ώστε να γίνεται εκμεταλλεύσιμη η κατεύθυνση και η ένταση του ανέμου, με τις στενές οδούς να λειτουργούν σαν δίοδοι αερισμού και να δημιουργούν στο σύνολό τους ένα πρωτότυπο σύστημα φυσικού κλιματισμού. Η περίπτωση της Ολύνθου στην Χαλκιδική, που έχει χαρακτηριστεί ως το τελειότερο “ηλιακό άστυ”, τα καμπυλόμορφα και ευθύγραμμα οικήματα της Δήλου και της Ιωνίας στη Μ. Ασία και οι μινωικές πολιτείες αποτελούν επίσης δείγματα πολεοδομικού σχεδιασμού και χάραξης δρόμων υπό την καθοδήγηση βιοκλιματικών προτύπων.

Η ενεργειακή απόδοση των κτιρίων, άμεσα συσχετιζόμενη με τα φυσικά δεδομένα της περιοχής, ήταν ανέκαθεν ένα σοβαρό ζήτημα και η επιδίωξη της μέγιστης ωφέλειας για τον χρήστη βασική προϋπόθεση, τόσο στο στάδιο του σχεδιασμού, όσο και σε αυτό της κατασκευής. Τα σπίτια και οι εσωτερικοί χώροι προσανατολίζονταν έτσι, ώστε να είναι δροσερά το καλοκαίρι και ζεστά το χειμώνα, εφαρμόζοντας δηλαδή αυτό που σήμερα ονομάζουμε *“παθητικά ηλιακά συστήματα θέρμανσης και δροσισμού”*. Παρατηρώντας σε διαφορετικές περιοχές τα εφαρμοζόμενα συστήματα περιορισμού του έντονου καλοκαιρινού φωτός προκύπτει το γεγονός ότι και τα επίπεδα φωτισμού ήταν επίσης μελετημένα.

Τα χρησιμοποιούμενα δομικά υλικά ήταν κατά κανόνα τοπικά υλικά, χαμηλής εμπειεχομένης ενέργειας και υψηλής θερμικής μάζας. Τα υλικά αυτά παραμένουν ανακυκλώσιμα και είναι αποικοδομήσιμα από τη φύση. Έτσι τα σπίτια είχαν χαμηλές ενεργειακές ανάγκες και διασφάλιζαν στους χρήστες τους εξαιρετικές συνθήκες θερμικής και οπτικής άνεσης για μεγάλα διαστήματα του έτους. Η αναζήτηση των υλικών στο άμεσο φυσικό περιβάλλον, αναγκαστική σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της έλλειψης μέσων εξόρυξης και μεταφοράς, συνέβαλε στην ελαχιστοποίηση του κόστους παραγωγής και την μείωση της κατανάλωσης ενέργειας, καθώς επίσης και στην απόλυτη ενσωμάτωση των κτιρίων στο φυσικό τοπίο. Παράλληλα, η υιοθέτηση ενός τρόπου δόμησης που δεν εξαρτάται από τη βιομηχανική μεταποίηση της πρώτης ύλης και τη μεταφορά της από άλλες περιοχές έχει ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει υπερκατανάλωση ενεργειακών πόρων και η συνεπακόλουθη ρύπανση του περιβάλλοντος.

Αξιοσημείωτη είναι η αυτάρκεια των ανθρώπων της προβιομηχανικής περιόδου σε ότι αφορά τους γηγενείς φυσικούς πόρους, η οποία συμβαδίζει με την εκτίμηση της αξίας και της σημασίας που αναγνωρίζουν σε αυτούς για την ζωή τους. Η αξιοποίηση κάθε μορφής και η εκλογικευμένη εξοικονόμηση κάθε διαθέσιμου αποθέματός τους, όχι μόνο στη δόμηση αλλά γενικότερα στην καθημερινή τους ζωή, αποτελεί υπόδειγμα διαχείρισης αγαθών και πόρων για τον ασυνείδητα υπερκαταναλωτή, αλαζόνα, σύγχρονο άνθρωπο.

Η βαθιά και ουσιαστική γνώση των κλιματικών συνθηκών και των ιδιοτήτων του ευρύτερου φυσικού περιβάλλοντος, ως απαραίτητη προϋπόθεση εφαρμογής των αυτοσχέδιων εμπειρικών βιοκλιματικών παρεμβάσεων, διαφαίνεται τόσο μελετώντας κείμενα-θέσεις αρχαίων και νεότερων φιλοσόφων και επιστημόνων, αλλά κυρίως παρατηρώντας τη δομή και τη χωροθέτηση των διασωζόμενων κτισμάτων και οικισμών. Ο Μ. Σουβατζίδης, εξυμνώντας τις παραδοσιακές βιοκλιματικές λαϊκές κατασκευές, έχει πει, *“Το σπίτι είναι η αρτιότερη εικόνα του εαυτού μας. Η αξιοποίηση των συμπερασμάτων του παρελθόντος και του παρόντος οδηγεί σ' έναν σύγχρονο ανθρωποκεντρικό και τοποκεντρικό σχεδιασμό, όπου μαζί με την οικολογική μέριμνα και τη φροντίδα για το ωραίο αποτελούν αξιοπρόσεκτα σημεία. Το λαϊκό δαιμόνιο είχε την ευρηματικότητα να φτιάχνει κατοικίες πρωτότυπες και οικισμούς σαν τους αιγαιοπελαγίτικους και τα Ζαγοροχώρια, συνδέοντας τις ανθρώπινες λειτουργίες με τις ιδιαιτερότητες των τοπικών κλιματικών συνθηκών”*.

Οι σύγχρονες ανάγκες υπαγορεύουν πιο ευρύχωρες κατοικίες, με μεγάλες όψεις και ανοίγματα, οι οποίες βρίσκονται σε αντιδιαστολή με τις λιτές και ταπεινές κατασκευές του παρελθόντος. Φυσικά, η τεχνολογία και μορφολογία του παρελθόντος δεν θα μπορούσε να

αντιγραφεί αυτούσια σήμερα, όμως παρόλα αυτά, στην αναζήτηση του ιδανικού βιοκλιματικού κτιρίου ως κατασκευαστικό πρότυπο, η παραδοσιακή κατοικία μπορεί να προσφέρει σημαντικές πληροφορίες στο σύγχρονο σχεδιασμό και οι διαχρονικές αρχές της οικολογικής-βιοκλιματικής δόμησης που εντοπίζονται ενσωματωμένες σε παρελθοντικές κατασκευές μπορούν κάλλιστα να προσαρμοστούν στις σύγχρονες δομικές ανάγκες.

4.3.2 Αρχές βιοκλιματικού σχεδιασμού στην παραδοσιακή κρητική κατοικία

Ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής και την κλίμακά τους, οι σημαντικότερες πρακτικές αντιμετώπισης-ενσωμάτωσης-αξιοποίησης κλιματικών παραμέτρων και εφαρμογής βιοκλιματικών σχεδιαστικών και κατασκευαστικών αρχών στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική του νησιώτικου ελλαδικού χώρου διαχωρίζονται στις εξής κατηγορίες:

4.3.2.1 Σε κάθε κτίριο ξεχωριστά:

Στη μικροκλίμακα της κατοικίας η οργάνωση της κάτοψης έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ενός ευχάριστου μικροκλίματος. Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι χτίζεται κατά κανόνα με νότιο-νοτιοανατολικό προσανατολισμό, προκειμένου να αξιοποιεί τον ήλιο, εξασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό δροσιά τους καλοκαιρινούς μήνες και φυσική θέρμανση το χειμώνα που ο ήλιος κινείται χαμηλότερα, ενώ η διάταξη των επιμέρους όγκων είναι τέτοια ώστε να δημιουργούνται σκιερές γωνιές, ιδιαίτερα χρήσιμες στις θερινές περιόδους. Στη βόρεια πλευρά τοποθετούνται χρήσεις όπως ο στάβλος, η αποθήκη ή κάποιο βοηθητικό κτίσμα που λειτουργεί σαν ανάχωμα προστασίας από τον άνεμο και το κρύο των κυρίων χώρων διημέρευσης, χωροθετημένων συνήθως στη ΝΑ ή ΝΔ πλευρά. Κάποιες φορές, κυρίως σε οικισμούς της ηπειρωτικής Ελλάδας, για την καλύτερη αντιμετώπιση των κλιματικών συνθηκών διαχωρίζονται χωρικά οι χειμερινοί από τους θερινούς τόπους διαμονής.

Το μεγάλο πάχος της λιθοδομής των τοίχων (0.5-0.8 m), πέραν της ευστάθιας και της ασφαλούς ανάληψης των φορτίσεων της ανωδομής, εξασφαλίζει και τη θερμομόνωση του κτιρίου. Με τη σωστή επιμέλεια, τη χρήση του κατάλληλου συνδετικού κονιάματος και το προσεχτικό αρμολόγημα, η έκθεση του χρήστη στο κρύο, τον άνεμο, την υγρασία και τις θερμοκρασιακές μεταβολές σχεδόν εκμηδενίζεται. Για την προστασία της εξωτερικής τοιχοποιίας από τα όμβρια ύδατα και την απομάκρυνση της έντονης ηλιακής ακτινοβολίας τοποθετούνται σε μελετημένες θέσεις (σε εισόδους, πάνω από ανοίγματα, περιμετρικά της στέγης) γείσα και υπόστεγα. Η στέγαση των κτιρίων είτε με επικλινείς στέγες, είτε με επίπεδα δώματα αποσκοπεί στην προστασία των εσωτερικών τους χώρων από τον ήλιο, τις κατακρημνίσεις και γενικά τα καιρικά φαινόμενα που επικρατούν στο φυσικό τους περιβάλλον. Στα νησιά της ελληνικής επικράτειας, η επικρατούσα επίπεδη επίστεψη (δώμα) μονώνεται θερμικά με πυκνές στρώσεις αποξηραμένων φυκιών, άχυρων και βούρλων που δημιουργούν ένα σύμπλεγμα ελαφρού υλικού και μικροχώρων αέρα που εξουδετερώνει με φυσικό και αποτελεσματικό τρόπο την υπερθέρμανση. Πέραν αυτού, τα επίπεδα δώματα χρησιμοποιούνται επίσης σε περιοχές με υψηλή λειψυδρία για τη συλλογή βρόχινου νερού, το οποίο καθοδηγούμενο από ειδικά λούκια αποθηκεύεται σε στέρνες και χρησιμοποιείται μελλοντικά κατά τις παρουσιαζόμενες ανάγκες.

Τα ίδια τα χρησιμοποιούμενα δομικά υλικά του σπιτιού, προερχόμενα από τον φυσικό του περίγυρο, συμβάλλουν με τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά τους στην βιοκλιματική λειτουργία των κτιρίων, καθιστώντας τα ενεργειακά αποδοτικά και λειτουργικά αποδεκτά. Η πέτρα στις τοιχοποιίες, έχοντας υψηλό συντελεστή θερμικής αδράνειας, λειτουργεί σαν μία φυσική επιδερμίδα που προστατεύει θερμοκρασιακά τον εσωτερικό χώρο του κτιρίου και συμβάλλει στην καλή ποιότητα του αέρα, επιτρέποντας τη διαπνοή του κτιρίου. Το χύμα, χρησιμοποιούμενο είτε σαν υλικό του συνδετικού κονιάματος-επιχρίσματος των εσωτερικών και εξωτερικών τοίχων, είτε σαν επιδαπέδια στρώση, είτε σαν συστατικό διάφορων οικοδομικών μειγμάτων, παρέχει υψηλή μονωτική ισχύ και σε συνδυασμό με άλλα υλικά (θηραϊκή γη, ποζολάνες, κουρασάνι, ασβέστη) μεγάλη αντοχή και διάρκεια. Το ξύλο, χρησιμοποιούμενο κυρίως για την κατασκευή των κουφωμάτων αλλά και οικοδομικών στοιχείων όπως πατάρια και ταβάνια, πέραν της δεδομένης του μονωτικής ισχύος, αποτελεί ένα οικοφιλικό υλικό, χωρίς τοξικούς και χημικούς ρύπους, με υψηλές αντοχές και χαμηλό κόστος συντήρησης. Τέλος, σε περιοχές με μεγάλες κλίσεις και κατάλληλο έδαφος, η ενσωμάτωση της κατοικίας ή ενός τμήματός της σε ανοιγόμενη με εκσκαφή εδαφική κοιλότητα (υπόσκαφες κατοικίες), προσφέρει πέρα από οικονομικής και λειτουργικής φύσεως πλεονεκτήματα, σταθερές θερμοκρασιακές συνθήκες στο εσωτερικό της καθ' όλη τη διάρκεια του έτους στα επίπεδα των 18° C.

Συνοψίζοντας, τα μέσα και οι τεχνικές με τις οποίες ενσωματώνεται ο παράγοντας του βιοκλιματικού σχεδιασμού στην ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική ως προς την τυπολογία και τη δομή του κτιρίου είναι:

- Προσανατολισμός της κύριας όψης και των μεγαλύτερων ανοιγμάτων του κτιρίου προς τον νότο.
- Κατασκευή συμπαγών τοιχοδομών, με μικρά ή ανύπαρκτα (τυφλοί τοίχοι) ανοίγματα και χωροθέτηση βοηθητικών χώρων-προκτισμάτων στο βορρά, για την προστασία απ' τους ψυχρούς βόρειους ανέμους.
- Εκμετάλλευση της θερμικής μάζας του κτιρίου για εξισορρόπηση των θερμοκρασιακών μεταβολών. Η υψηλή θερμοχωρητικότητα-θερμική μάζα των συμπαγών ογκοδών πέτρινων τοίχων του σπιτιού εξασφαλίζει θερμοκρασιακή σταθερότητα στο εσωτερικό της κατοικίας.
- Εκμετάλλευση της θερμικής αδράνειας του εδάφους, σε υπόσκαφα κτίρια ή σε κτίρια τοποθετημένα σε πλαγιές με μεγάλη κλίση.
- Ορθολογική χρήση της βλάστησης για λόγους ηλιοπροστασίας, σκιασμού και προστασίας από τους ανέμους.

Εικ. 4.7. ΝΑ πρόσοψη κατοικίας.

Εικ. 4.8. Τυφλοί εξωτερικοί τοίχοι κατοικίας.

Εικ. 4.9. Ν πρόσοψη κατοικίας.

Εικ. 4.10. Τυφλοί εξωτερικοί βόρειοι τοίχοι.

Εικ. 4.11.

Εικ. 4.12.

Βόρειοι εξωτερικοί τοίχοι χωρίς ανοίγματα.

Εικ. 4.13.

Εικ. 4.14.

Βλάστηση στις αυλές παραδοσιακών κατοικιών.

Εικ. 4.15. Μικρό πρόκτισμα στη βόρεια πλευρά κατοικίας.

Εικ. 4.16.

Εικ. 4.17.

Συμπαγής τοιχοποιία από φυσικούς ή ημιλαξευτούς δομικούς λίθους.

4.3.2.2 Σε ολόκληρο το οικιστικό σύνολο:

Η επιλογή της κατάλληλης τοποθεσίας με κριτήριο τη γεωμορφολογία, τις κλιματικές συνθήκες, τους υπάρχοντες διαθέσιμους φυσικούς πόρους και τη θέση ως προς τον ήλιο, τον άνεμο και τις υδάτινες παροχές αποτελεί διαχρονικά τη βασική προϋπόθεση για τη οικοδόμηση μεμονωμένων κατοικιών και οικιστικών συνόλων σε μια περιοχή. Το σύνολο των οικημάτων ενός οικισμού χτίζεται με γνώμονα την όσο το δυνατόν πιο ισορροπημένη κατανομή των πηγών του νερού στο χώρο και την ευκολότερη δυνατή πρόσβαση στους χώρους που συγκεντρώνονται οι διάφορες δημόσιες λειτουργίες (πλατεία, καφεενία, σχολείο, αγορά, εκκλησία κ.τ.λ.) προς εξυπηρέτηση όλων των κατοίκων του. Η προστασία από τους βόρειους ανέμους, η αξιοποίηση του νότιου προσανατολισμού όπου παρατηρείται η μεγαλύτερης διάρκειας ηλιοφάνεια κατά τους χειμερινούς μήνες, τα φυσικά δροσερά αέρια ρεύματα, το σταθερό και συνεκτικό έδαφος, η βλάστηση και οι φυσικές πηγές νερού θεωρούνται τα βασικότερα πλεονεκτήματα μίας καλής τοποθεσίας για την εγκατάσταση ενός οικιστικού συνόλου.

Στους παραδοσιακούς οικισμούς, η διάταξη των κτιρίων, των δρόμων και των μονοπατιών ακολουθεί τις φυσικές κλίσεις του εδάφους. Με τον τρόπο αυτό αφενός τα κτίσματα και οι χαράξεις εντάσσονται ομαλά στο φυσικό τοπίο, αφετέρου επιτυγχάνεται η βέλτιστη αξιοποίηση του χώρου με την αντίστοιχη οικονομία κινήσεων. Τα κτίσματα είναι διατεταγμένα στο χώρο έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η ανεμπόδιση είσοδος του αέρα και του φυσικού φωτός σε καθένα από αυτά και να μη διακόπτεται η οπτική τους θέα προς τις ζωτικές κατευθύνσεις.

Οι περισσότεροι οικισμοί στα ηπειρωτικά τμήματα αναπτύσσονται στις νότιες πλαγιές των βουνών, ώστε ο ορεινός όγκος πίσω τους να λειτουργεί αναχαιτιστικά ως προς τους βόρειους ανέμους, με τα κύρια ανοίγματα των σπιτιών να είναι στραμμένα στις άλλες κατευθύνσεις, κυρίως στο νότο. Στα νησιά, η χωροθέτηση και ο τρόπος ανάπτυξης των οικισμών, έγινε με κριτήριο και την προστασία τους από τις υψηλές θερμοκρασίες κατά το θέρος, πέραν της επιδίωξης για προφύλαξη από τους ισχυρούς ανέμους. Για να αντιμετωπιστεί η αφόρητη καλοκαιρινή ζέση στους περισσότερους νησιωτικούς οικισμούς υιοθετήθηκε η πυκνή-συνεχής δόμηση ώστε μέσω της διαπλοκής και της αλληλουχίας των κτιριακών όγκων να εξασφαλίζεται ο θερινός σκιασμός του ενός κτιρίου από το άλλο. Έτσι, ενώ ο κύριος προσανατολισμός τους παραμένει νότιος, μέσω της πολύπλοκης αυτής οικοδομικής μορφολογίας δημιουργείται ένα ευχάριστο μικροκλίμα δροσιάς στο εσωτερικό των κτισμάτων τους. Το ευνοϊκό αυτό μικροκλίμα ενισχύεται από τα ρεύματα αέρα που διαχέονται μέσω των στενών δρόμων των πυκνοδομημένων οικισμών στο εσωτερικό τους και τις διάφορες ηλιοπροστατευτικές κατασκευές που εμποδίζουν την έντονη ζέση να εισχωρήσει (στοές, ημιυπαίθριοι χώροι, στεγασμένα περάσματα, υπόστεγα). Όπως προαναφέρθηκε, σε περιοχές που διέθεταν το κατάλληλο για το σκοπό αυτό έδαφος όπως η Κέα και η Σαντορίνη, η υποσκαφή αποτέλεσε μια ιδιαίτερη λύση για την προστασία των κατοίκων από τον άνεμο και τη ζέση.

Ως προς την πολεοδομία και τη χωροταξική δομή ενός οικισμού, ο σχεδιασμός βασιλεύει βιοκλιματικών κριτηρίων και παραδοχών σχετίζεται με τις παρακάτω θέσεις:

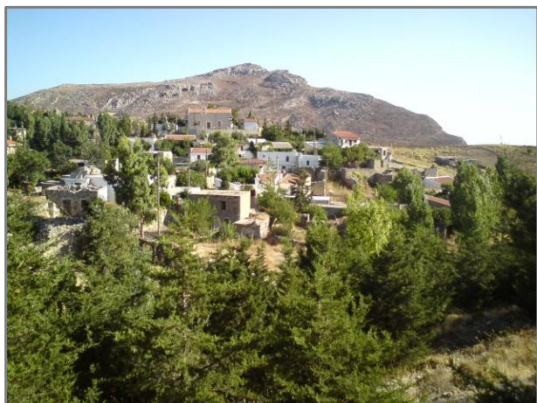
- Επιλογή θέσεων-πρανών με μεσημβρινό προσανατολισμό έτσι ώστε ο οικισμός να δέχεται ηλιασμό κατά την μεγαλύτερη διάρκεια της ημέρας.
- Εγκατάσταση στις υπώριες ορεινού όγκου στη βόρεια πλευρά τους για την αναχαίτηση των βόρειων ανέμων.
- Υιοθέτηση πυκνής δόμησης που δημιουργεί δροσερό μικροκλίμα στο επίπεδο του δρόμου, λόγω του σκιασμού του ενός κτιρίου από το άλλο, εμποδίζοντας έτσι την εισροή θερμότητας στο εσωτερικό τους.
- Η ογκοπλαστική σύνθεση των κτισμάτων δημιουργεί προστατευμένα μικροκλίματα στους ενδιάμεσους χώρους (ημιυπαίθριοι, στεγασμένα περάσματα και στοές), συμβάλλοντας στην ισορροπία ανάμεσα στο σκοτεινό και δροσερό εσωτερικό και το εκτυφλωτικά φωτεινό και θερμό εξωτερικό περιβάλλον των κτιρίων.
- Δίκτυο εσωτερικών δρόμων που δρουν ως αεραγωγοί, παρέχοντας δροσιά και αερισμό στα ενδότερα των πυκνοδομημένων οικισμών.

Εικ. 4.18. Εσωτερικός πλακόστρωτος δρόμος οικισμού.

Εικ. 4.19. Κοινοτικές εγκαταστάσεις υδροδότησης στην κεντρική πλατεία του οικισμού .

Εικ. 4.20. Χωροθέτηση οικισμού στις υπώριες βόρειου ορεινού όγκου.

Εικ. 4.21. Πυκνοδομημένη συνοικία στη νότια πλευρά του οικισμού.

4.3.2.3 Κύριες βιοκλιματικές λειτουργίες της παραδοσιακής κατοικίας:

Πέραν της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής σχεδίασης στα ευρύτερα πλαίσια ολόκληρων οικιστικών συγκροτημάτων και μεμονωμένων κατοικιών, ένα τυπικό παραδοσιακό σπίτι συντίθεται και οικοδομείται από πλήθος επιμέρους κατασκευαστικών στοιχείων, με κατά

τόπους διαφορετικές μορφολογικές εκφράσεις, τα οποία συμβάλλουν σε συγκεκριμένες βιοκλιματικές λειτουργίες, όπως ο αερισμός, ο δροσισμός, ο σκιασμός κ.τ.λ.

α) **Αερισμός:**

Ο επαρκής αερισμός ενός κτιρίου θεωρείται μία πολύ σημαντική παράμετρος που οφείλει να ληφθεί υπ' όψιν κατά το σχεδιασμό και την ανέγερση του. Πέραν της συμβολής του στη διατήρηση άνετων και βιώσιμων εσωτερικών θερμοκρασιακών συνθηκών μέσω της απομάκρυνσης συσσωρευμένων απορροφόμενων θερμικών φορτίων, συνεισφέρει στον καθαρισμό της ατμόσφαιρας στο εσωτερικό του σπιτιού από θετικά ιόντα και υγρασία, παράγοντες που επηρεάζουν την υγεία και την αποδοτικότητα των ενοίκων του. Ο απαραίτητος αερισμός μιας τυπικής κατοικίας επιτυγχάνεται μέσω του ανοίγματος των κουφωμάτων που καλύπτουν τα ποικίλων διαστάσεων και σχημάτων ανοίγματα των όψεων της.

Για την επαγωγή του θερμού αέρα που συγκεντρώνεται στο επίπεδο της οροφής χρησιμοποιείται ένα μικρό παραθυράκι, ανοιγόμενο σε ψηλή υψομετρικά στάθμη στο εσωτερικό του σπιτιού, ο επονομαζόμενος "φεγγίτης". Οι καμινάδες επίσης, ως ανοίγματα οροφής δημιουργούν κατακόρυφα ρεύματα αέρα, που μαζί με τα κύρια ανοίγματα του σπιτιού (πόρτες και παράθυρα) βοηθούν στον εξαερισμό των εσωτερικών του χώρων. Ειδικότερα σε πυκνοδομημένους ιστούς, υπόσκαφα κτίσματα και οικισμούς κτισμένους σε απότομες επικλινείς πλαγιές, τέτοιου είδους κατακόρυφοι αεραγωγοί είναι πολύ χρήσιμοι. Τα διαμπερή και σταυροειδή ρεύματα αέρος που δημιουργούνται στο εσωτερικό της κατοικίας με την είσοδό του από τα παράθυρα, τον φεγγίτη και την καμινάδα, εξασφαλίζουν τον απαιτούμενο αερισμό και δροσισμό του κτιρίου. Είναι γεγονός ότι λόγω εγγενών δυσχεριών και πενιχρών διαθέσιμων μέσων και δυνατοτήτων, το θέμα του αερισμού υποβαθμίζεται με αποτέλεσμα να εμφανίζονται υψηλά ποσοστά υγρασίας, ιδιαίτερα σε κτίρια που βρίσκονται σε πυκνοδομημένους οικισμούς ή είναι υπόσκαφα.

Εικ. 4.22. Μικρό παράθυρο στην πρόσοψη κατοικίας.

Εικ. 4.23. Ανοίγματα πρόσοψης κατοικίας.

β) **Δροσισμός:**

Ο δροσισμός σε ένα κτίσμα επιτυγχάνεται όταν στην πορεία του ο αέρας συναντά μάζες με χαμηλότερη θερμοκρασία, οι οποίες κατακρατούν μέρος του θερμικού φορτίου του, ψύχοντάς τον. Έτσι, αν με κάποιο τρόπο επιτευχθεί κυκλική κίνηση του αέρα από έναν

χώρο προς έναν υπέργειο με μεγαλύτερα θερμικά φορτία, επιτυγχάνεται ο επιδιωκόμενος δροσισμός του κινούμενου αέρα. Το ίδιο συμβαίνει όταν ο αέρας διαπερνά πυκνά φυλλώματα ή σκιερούς εξωτερικούς χώρους πριν μπει στο κτίριο από τα ανοίγματα. Η μεγάλη θερμική μάζα των παραδοσιακών κτιρίων από πέτρα ή του ίδιου του εδάφους στο οποίο εδράζονται και ενσωματώνονται, έχει σαν αποτέλεσμα την διατήρηση της θερμοκρασίας στους εσωτερικούς χώρους σε σχετικά σταθερά ενδιάμεσα επίπεδα. Ιδιαίτερα στους υπόγειους χώρους, ο αέρας παραμένει σταθερά στους 18° C, προσφέροντας έτσι ιδανικές εσωτερικές θερμοκρασιακές συνθήκες.

Εικ. 4.24. Κληματαριά σκίασης κεντρικής εισόδου.

Εικ. 4.25. Μεγάλο πάχος εξωτερικής τοιχοποιίας.

γ) Υπόσκαφη κατοικία:

Η γνώση ότι ο υπόγειος χώρος προσφέρει προστασία είναι μια ιδέα τόσο παλιά όσο η ίδια η ύπαρξη του ανθρώπου. Κάνοντας μια αναδρομή, για τη χρήση του ως κατάλυμα διαμονής από τις απαρχές της ανθρώπινης ιστορίας, παρατηρούμε ότι οι εκάστοτε κοινωνίες χρησιμοποίησαν τον υπόγειο χώρο για αμυντικούς σκοπούς, για την αντιμετώπιση του περιορισμένου διατιθέμενου χώρου, για προστασία έναντι σε ακραίες κλιματολογικές συνθήκες, για εκμετάλλευση των περιβαλλοντικών του πλεονεκτημάτων ή εξαιτίας άλλων εξωτερικών ή εσωτερικών αναγκών όπως η φτώχεια, οι πολεμικές συγκρούσεις κ.τ.λ. Τα υπόσκαφα και ημι-υπόσκαφα κτίρια αποτελούν έναν ιδιόμορφο τύπο κτιρίου που αναπτύχθηκε σε όλο τον κόσμο σε διάφορες περιοχές με παρόμοιο κλίμα (στη Μεσογειακή λεκάνη αλλά και την Κίνα, την Ινδία, την κεντρική Αμερική), όπου φυσικά το επέτρεπε το έδαφος (μαλακό και χωρίς-υγρασία).

Στην Ελλάδα οι πιο ανεπτυγμένοι και γνωστοί υπόσκαφοι οικισμοί είναι αυτοί της Σαντορίνης και αποτελούν ένα αξιοθαύμαστο παράδειγμα προσαρμογής στην τοπογραφία της περιοχής και εκμετάλλευσης των τοπικών δεδομένων για βέλτιστη προστασία από τις κλιματικές συνθήκες. Υπόγεια-ημιυπόγεια κτίσματα παρ' όλα αυτά, είτε σαν αυτόνομες οικιστικές οντότητες, είτε ως χαμηλότερα τμήματα ευρύτερων οικιστικών συνόλων, έχουν παρατηρηθεί σε όλη την έκταση της ελληνικής επικράτειας, καθώς επίσης και την Κρήτη. Βασικό τους πλεονέκτημα είναι η εκμετάλλευση του εδάφους, που λόγω της μεγάλης θερμικής του αδράνειας, διατηρεί σχεδόν ανεπηρέαστους τους εσωτερικούς χώρους από τις εξωτερικές μεταβολές της θερμοκρασίας. Υπάρχει λοιπόν μία άρρηκτη σύνδεση της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής και των υπόγειων κατασκευών οι οποίες εκμεταλλεύονται στο

έπακρο τη γεωμορφολογία του περιβάλλοντος, εξυπηρετώντας στο μέγιστο δυνατό βαθμό τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των ενοίκων τους.

Ουσιαστικά ένα βιοκλιματικό υπόγειο κτίριο έχει σχεδιαστεί ώστε να καταναλώνει όσο το δυνατόν λιγότερη ενέργεια για τη διατήρηση βιώσιμων συνθηκών θερμοκρασίας, υγρασίας, αερισμού και φωτισμού. Σ' αυτούς τους χώρους, το αίσθημα δροσιάς οφείλεται στην απορρόφηση θερμότητας από τον εσωτερικό αέρα προς τα εντοιχισμένα στο εσκαμμένο υπέδαφος τοιχώματα του σπιτιού. Η είσοδος της ηλιακής ακτινοβολίας ρυθμίζεται σε τέτοια επίπεδα ώστε να επιτυγχάνεται ο απαραίτητος φυσικός φωτισμός χωρίς να καθίσταται ο χώρος αφόρητα ζεστός. Το εδαφικό στρώμα, μέσα στο οποίο οικοδομείται μία υπόσκαφη κατοικία προσφέρει δύο βασικές λειτουργίες, λειτουργώντας τόσο ως θερμομονωτική επικάλυψη γύρω από το σπίτι, όσο και ως θερμικός συντηρητής. Η θερμοχωρητικότητα των υπόσκαφων σπιτιών ταυτίζεται με αυτήν του εδάφους θεμελίωσής τους οπότε είναι θεωρητικά άπειρη, με την θερμοκρασία των τοιχωμάτων να διατηρείται σταθερή γύρω στους 18° C. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να διατηρείται χαμηλή και σχεδόν σταθερή η θερμοκρασία στο εσωτερικό τους, παρέχοντας ιδανικές συνθήκες διαμονής ανεξάρτητα από τις εξωτερικές καιρικές συνθήκες και τις μεταβολές τους. Το βασικότερο μειονέκτημα των υπογείων υπόσκαφων κτισμάτων είναι ο ελλιπής φωτισμός-αερισμός και η υγρασία.

Εικ. 4.26. Ημιυπόσκαφη κατοικία προσαρμοσμένη στις κλίσεις και το ανάγλυφο του εδάφους.

δ) Υλικά, χρώμα, ανάγλυφο:

Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική τα χρησιμοποιούμενα φυσικά δομικά υλικά και ο κατασκευαστικός συνδυασμός τους προσδίδουν στα κτίσματα θερμομονωτικές ιδιότητες όπως για παράδειγμα στα δώματα των κατοικιών σε ξηροθερμικά κλίματα όπου οι στρώσεις από ξερά φύκια ή βούρλα (υλικά με μικρή θερμική διαπερατότητα) λειτουργούν θερμομονωτικά, εμποδίζοντας την εισχώρηση υψηλών θερμοκρασιακών φορτίων στο εσωτερικό τους. Τα χρησιμοποιούμενα δομικά υλικά συλλέγονται από τον φυσικό περίγυρο του σπιτιού, αξιοποιούνται τοποθετούμενα είτε αυτούσια, είτε μετά από μικρή επεξεργασία, ενώ οι θερμομονωτικές τους ιδιότητες καθορίζουν εν πολλοίς τις θερμοκρασιακές συνθήκες στο εσωτερικό των κτισμάτων. Ως προς την επεξεργασία των εξωτερικών επιφανειών, αυτές βάφονται συνήθως λευκές για να περιορίζεται η απορροφώμενη από τους τοίχους θερμότητα και συχνά γίνονται ανάγλυφες, με τα κονιάματα, για να την αντανακλούν. Ο υψηλός βαθμός ανακλαστικότητας του

χρησιμοποιούμενου σε θερμά κλίματα, λευκού χρώματος (νησιά νοτιοανατολικού Αιγαίου, Κυκλάδες), συμβάλλει στην απομάκρυνση σημαντικού μέρους της ηλιακής ακτινοβολίας, μειώνοντας την υπερθέρμανση του κελύφους του κτιρίου. Αντιθέτως, στα βόρεια τμήματα της ηπειρωτικής Ελλάδας, συναντά κανείς πιο ζεστά, θερμοαπορροφητικά χρώματα στις προσόψεις των κτισμάτων, όπως η ώχρα και η τερακότα.

Εικ. 4.27. Φυσικά δομικά υλικά κατασκευής στέγης.

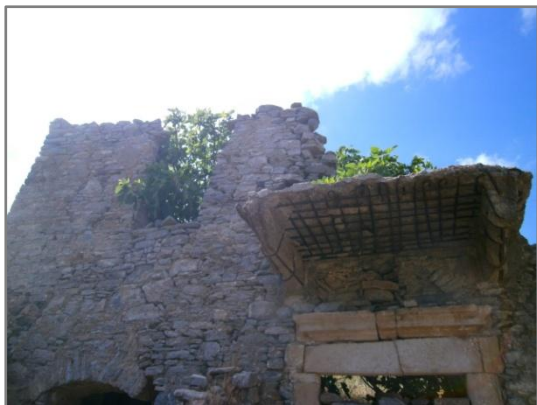

Εικ. 4.28. Ασβεστωμένη εξωτερική επιφάνεια βόρειου τυφλού τοίχου.

ε) **Ηλιοπροστασία και σκιασμός:**

Οι τρόποι προστασίας του κελύφους ενός κτιρίου από την έντονη ηλιακή ακτινοβολία αλλά και η δημιουργία προστατευμένων εξωτερικών υπαίθριων ή ημι-υπαίθριων χώρων μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες.

- Ενσωμάτωση στη μάζα του κτιρίου :
Σημαντικό ρόλο παίζει η κατανομή των όγκων του κτιρίου, σε σχέση πάντα με τον προσανατολισμό και τη διεύθυνση των ανέμων. Η διαμόρφωση εσωτερικής αυλής-αίθριου, οι εσοχές και οι προεξοχές, η ανάπτυξη σε διαφορετικά ύψη, οι διάφοροι ημιυπαίθριοι χώροι (βεράντα, λότζια, στοά, ημιυπαίθριος εισόδου κλπ.) αποτελούν κατασκευαστικές πρακτικές και οικοδομικά στοιχεία του σπιτιού που εξυπηρετούν την ανάγκη της προστασίας των ενοίκων του από τον έντονο ηλιασμό. Ειδικότερα η περιτοιχισμένη αυλή είναι ένα επαναλαμβανόμενο στοιχείο στην περιοχή της Μεσογείου από τους αρχαίους χρόνους, ενώ η στοά εμφανίζεται με διάφορες μορφές σε διαφορετικές αρχιτεκτονικές παραδόσεις της Ελλάδας.
- Με πρόσθετα στοιχεία:
Εφήμερες-κινητές κατασκευές όπως τα στέγαστρα από ξύλο ή καλάμια, βλάστηση (πέργκολες, αναρριχόμενα, δέντρα), παντζούρια, προεξοχές στοιχείων πάνω από τα παράθυρα, εξώστες-μπαλκόνια, τέντες-υφάσματα, αποτελούν επιπρόσθετα στοιχεία, ανσωματωμένα στο εξωτερικό περίγραμμα και τις όψεις του σπιτιού, με τρόπο ώστε να εμποδίζουν την υπερθέρμανση των τοίχων και να βοηθούν στη δημιουργία σκιασμένων επιφανειών.

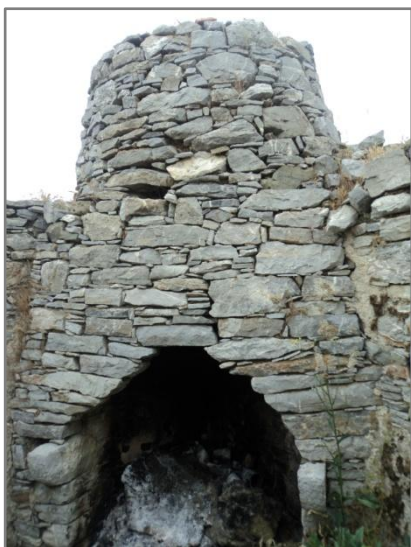
Εικ. 4.29. Εξώστης ορόφου πάνω απ' την κεντρική είσοδο.

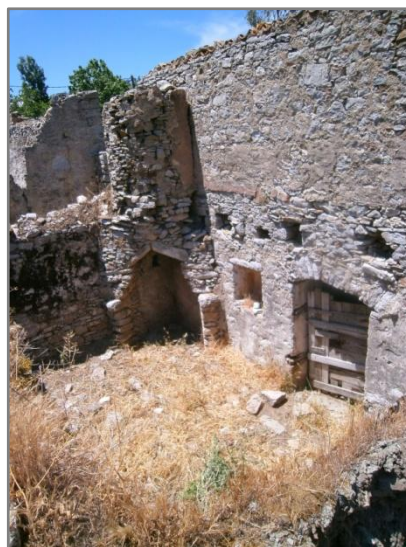
Εικ. 4.30. Γείσο προστασίας εξωτερικής θύρας απ' τα όμβρια ύδατα.

στ) **Θέρμανση:**

Στα νησιά του ευρύτερου αιγιακού χώρου και την Κρήτη, το τζάκι αποτελεί την κύρια πηγή θέρμανσης και εμφανίζεται σε διάφορες μορφές, είτε τοποθετημένο σε μια γωνία στο εσωτερικό του σπιτιού, είτε σε έναν από τους τέσσερις χώρους που διαμορφώνονται από το λίθινο τόξο, είτε σπανιότερα στην παρειά ενός εσωτερικού τοίχου. Πολλές φορές δε, μικρές εστίες θέρμανσης, ακόμα και εσωτερικοί φούρνοι εντός της κατοικίας, εξυπηρετούν τον ίδιο σκοπό.

Εικ. 4.31.

Εικ. 4.32.

Γωνιακά τζάκια θέρμανσης.

ζ) **Βλάστηση:**

Η βλάστηση στην παραδοσιακή κατοικία αποτελεί σημαντικό μέρος της και κατέχει ένα ρυθμιστικό ρόλο σε ό,τι αφορά τη σκίαση-ηλιοπροστασία αλλά και τη θερμομόνωση-δροσισμό της. Τα αναρριχητικά φυτά και τα φυλλοβόλα δέντρα είναι ο συνηθέστερος και πιο αποτελεσματικός τρόπος σκιασμού. Το φύλλωμά τους, σε αντίθεση με τις περισσότερες επιφάνειες της εξωτερικής τοιχοποιίας, δεν υπερθερμαίνεται και δεν παγιδεύει τον διερχόμενο αέρα που δροσίζεται μέσω της εξάτμισης. Τα φυλλοβόλα δέντρα συνήθως τοποθετούνται στη νότια πλευρά του σπιτιού, προσφέροντας τη σκιά τους κατά το θέρος

και αφήνοντας ανεμπόδιση την είσοδο της ηλιακής ακτινοβολίας τους χειμερινούς μήνες. Τα αναρριχητικά φυτά (κληματαριές, κισσοί, βουκαμβίλιες) δημιουργούν την απαιτούμενη σκίαση στους ανοιχτούς χώρους τους σπιτιού ενώ αναπτυσσόμενα κατακόρυφα στους δυτικούς και ανατολικούς τοίχους αποτρέπουν τη συσσώρευση θερμότητας σε αυτούς, λειτουργώντας ως μονωτικό υλικό. Στη βόρεια πλευρά της κατοικίας ή στην κατεύθυνση των κύριων ανέμων, τοποθετούνται κατακόρυφα τα αειθαλή δέντρα (κυπαρίσσια, κωνοφόρα), σε πυκνή φύτευση, δημιουργώντας ένα φυσικό ανεμοφράχτη προστασίας από αυτούς.

Εικ. 4.33. Αναρριχητικά φυτά στην πρόσοψη κτίσματος.

Εικ. 4.34. Φυλλοβόλο δέντρο στη νότια πρόσοψη κατοικίας.

Εικ. 4.35.

Εικ. 4.36.

Βλάστηση στις προσόψεις παραδοσιακών κατοικιών.

η) Διαχείριση νερού:

Η διαχείριση του νερού, ιδιαίτερα σε περιοχές με λειψυδρία, όπως είναι Κυκλάδες και η Κρήτη, που γίνεται με την συλλογή και αποθήκευση του βρόχινου νερού μέσω των δωμάτων και των δρόμων των οικισμών. Η συλλογή των επιφανειακών και ομβρίων υδάτων επιτυγχάνεται μέσω ενός ιδιότυπου δικτύου απορροής από λούκια και ανάγλυφους ή μη αγωγούς, τοποθετημένους σε κατάλληλες διατάξεις και κλίσεις. Οι συλλεγόμενες ποσότητες ύδατος οδηγούνται σε ειδικές υδατοστεγανές στέρνες, συνήθως υπόγειες, για

μελλοντική χρήση σε περιόδους ξηρασίας. Η πρακτική αυτή αναδεικνύει άλλη μία πτυχή της οικολογικής σχέσης της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής με τους φυσικούς πόρους, όπως είναι το νερό.

Κεφάλαιο 5: Παραδοσιακός οικισμός Εθιάς

5.1 ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

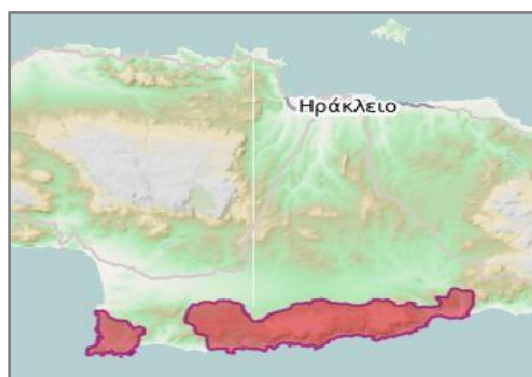
5.1.1 Αστερούσια Όρη-Γενική περιγραφή περιοχής μελέτης

Τα Αστερούσια όρη αποτελούν την νοτιότερη οροσειρά της Ελλάδας. Εκτείνονται από Δ προς Α, κατά μήκος της νότιας ακτής του νομού Ηρακλείου, ανάμεσα στην πεδιάδα της Μεσσαράς και το Λιβυκό Πέλαγος. Η στενόμακρη αυτή οροσειρά ξεκινάει ανατολικά από τον παραθαλάσσιο οικισμό Τσούτσουρα και καταλήγει στην μύτη της Μεσσαράς, στο ακρωτήριο Λίθινο. Η υψηλότερη κορυφή έχει υψόμετρο 1.231 m και ονομάζεται Κόφινας, όνομα που χρησιμοποιείται και για ολόκληρη την οροσειρά.

Τα Αστερούσια όρη θεωρούνται γενικά μια ορεινή-ημιορεινή περιοχή, συγκαταλέγονται όμως και πεδινές εκτάσεις-οικισμοί εντός της ευρύτερης έκτασης που καταλαμβάνουν, κυρίως στις βόρειες και νοτιοδυτικές υπώρειες του διαμήκους ορεινού τους όγκου. Παρότι το υψόμετρο των Αστερουσίων δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλο, η πρόσβαση είναι αρκετά δύσκολη λόγω του έντονου εδαφικού τους αναγλύφου. Γυμνά βουνά, κοφτερά βράχια και απότομοι γκρεμοί εκατοντάδων μέτρων που καταλήγουν στην θάλασσα δίνουν έναν απόκοσμο χαρακτήρα σε όλη την περιοχή, που όμοια της δεν υπάρχει πουθενά αλλού στην Ευρώπη.

Εικ. 5.1. Αστερούσια Όρη.

Εικ. 5.2. Προστατευόμενη περιοχή Natura στην οροσειρά των Αστερουσίων.

Από άποψη μορφολογίας, το βόρειο τμήμα τους χαρακτηρίζεται από απότομες βραχώδεις πλαγιές δυναμικού αναγλύφου και γρήγορης μεταβολής υψομέτρου, ενώ τα νότια από εξαιρετικά δύσβατες πλαγιές, με υψόμετρο που μεταβάλλεται δραματικά καταλήγοντας στο επίπεδο της θάλασσας, σε μερικές θέσεις μάλιστα χωρίς καν να σχηματίζονται ζώνες ακτών. Τα δυτικά και ανατολικά περιθώρια της οροσειράς είναι περισσότερο ομαλά με ηπιότερες κλίσεις.

Κύριο χαρακτηριστικό των Αστερουσίων είναι οι υψηλές θερμοκρασίες, η ξηρασία και η πολύ χαμηλή βλάστηση, κυρίως από φρύγανα. Ανθρωπογενείς και μη παράγοντες όπως η έντονη υπερβόσκηση, οι πυρκαγιές και η διάβρωση του εδάφους έχουν συντελέσει στη δημιουργία ενός επιβλητικού, άδενδρου, ιδιαίτερου φυσικού κάλλους τοπίου που

συνδυάζει εξαιρετικής αισθητικής αξίας φυσικούς σχηματισμούς, αρχαιολογικούς χώρους, παραδοσιακούς οικισμούς, ιστορικά και θρησκευτικά μνημεία.

5.1.2 Γεωμορφολογία

Η περιοχή του ανατολικού τμήματος της οροσειράς των Αστερουσίων νοτίως της λεκάνης που καταλαμβάνει η πεδιάδα της Μεσσαράς είναι μια κατεξοχήν ορεινή περιοχή, χωρίς όμως ιδιαίτερα μεγάλα υψόμετρα. Τα βόρεια περιθώρια της οροσειράς χαρακτηρίζονται από απότομες βουνοπλαγιές, γρήγορη μεταβολή του υψομέτρου και έντονα μεταβαλλόμενο εδαφικό ανάγλυφο. Οι νότιες κλιτύες είναι εξαιρετικά δυσπρόσιτες, με το υψόμετρο να μεταβάλλεται απότομα καταλήγοντας στο επίπεδο της θάλασσας του Λυβικού. Τα δυτικά και ανατολικά περιθώρια της οροσειράς είναι περισσότερο ομαλά, με πιο ήπιες κλίσεις.

Είναι χαρακτηριστικό ότι όλο το βόρειο τμήμα της οροσειράς των Αστερουσίων οριοθετείται από την ύπαρξη πολλών μεγάλων ρηγμάτων, τα οποία αναπτύσσονται σε διάφορες διευθύνσεις, καθορίζοντας εν πολλοίς τη μορφή και την όψη των πρανών. Η εναλλαγή των γεωλογικών σχηματισμών δημιουργεί σε όλη την έκταση της περιοχής απότομες και εντυπωσιακές μεταβολές της μορφολογίας και του εδαφικού αναγλύφου, με υψηλές εξάρσεις, απότομες χαραδρώσεις και ομαλές κοιλάδες. Μικρές ρεματιές σχηματίζονται στο εσωτερικό της οροσειράς και συνδεδεμένες μεταξύ τους αναπτύσσουν μικρά υδρογραφικά δίκτυα. Στις περιοχές όπου κυριαρχούν τα ανθρακικά πετρώματα το ανάγλυφο είναι τραχύ και απότομο, μεταβαλλόμενο σε σχετικά πιο ομαλό και ήπιο στις περιοχές όπου εμφανίζονται άλλου είδους γεωλογικοί σχηματισμοί.

Εικ. 5.3. Βόρεια περιθώρια Αστερουσίων ορέων.

Εικ. 5.4. Νότιες απότομες πλαγιές οροσειράς.

5.1.3 Υδρογραφία-υδρολογία

Η περιοχή των Αστερουσίων θεωρείται από τις πιο ξηρές της Κρήτης. Οι μικρές βροχοπτώσεις που δέχεται δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη ενός μεγάλου υδρογραφικού δικτύου. Τα ρέματα που υπάρχουν στην περιοχή είναι μικρής έκτασης και έχουν τα χαρακτηριστικά χειμάρρων ενώ η επιφανειακή τους απορροή εξαρτάται από τον τύπο των πετρωμάτων και την ένταση των χειμερινών βροχοπτώσεων. Τα περισσότερα από αυτά εμφανίζουν απορροή μόνο σε ελάχιστες μέρες του έτους και αναπτύσσονται σε μια κύρια διεύθυνση Β-Ν, με απορροή προς το βορρά και το νότο. Όλα σχεδόν ξεκινούν από τις πιο

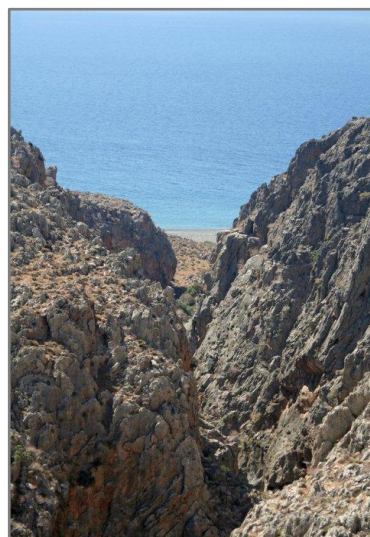
ορεινές περιοχές και μέσα σε μικρή απόσταση καταλήγουν, είτε στα νότια παράλια, είτε στα μεγαλύτερης τάξης υδάτινα συστήματα των ποταμών Γεροπόταμου και Αναποδάρη της λεκάνης της Μεσσαράς. Στην περιοχή μελέτης δεν υπάρχουν επιφανειακά ύδατα με τη μορφή μόνιμων εμφανίσεων (λίμνες, έλη ή τέλματα) εκτός από μικρά ρέματα τα οποία όπως αναφέρθηκε απορρέουν μόνο κατά τους χειμερινούς μήνες μετά από έντονες βροχοπτώσεις, αποστραγγίζοντας τα νερά προς την περιοχή της Μεσσαράς και τα νότια παράλια.

Τα πιο σημαντικά επιφανειακά ύδατα για την περιοχή είναι οι μικρές πηγές που εμφανίζονται σημειακά σε όλη την έκταση των ανατολικών Αστερουσίων. Οι πηγές αυτές αναπτύσσονται είτε στις επαφές των μικρών σε έκταση υδροπερατών πετρωμάτων (ασβεστόλιθοι ή κροκαλοπαγή) με αδιαπέρατα πετρώματα (φλύσχης, σχιστόλιθοι), είτε κατά μήκος τεκτονικών ασυνχειών στα αδιαπέρατα πετρώματα (οφειόλιθοι, φλύσχης, σχιστόλιθοι) και αποτελούν τις μοναδικές εστίες νερού κατά την περίοδο της άνοιξης και του καλοκαιριού σε ένα περιβάλλον σχεδόν ερημικό. Λόγω της γενικής αυτής έλλειψης νερού, υδρομαστεύονται πρόχειρα με ελαστικούς σωλήνες από τους κατοίκους της περιοχής ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες για άρδευση των καλλιεργειών ή της κτηνοτροφίας, με αποτέλεσμα ελάχιστες ποσότητες να είναι διαθέσιμες για το περιβάλλον.

Η γεωλογία της περιοχής είναι αρκετά πολύπλοκη και σύνθετη με αποτέλεσμα η ανάπτυξη των υπόγειων υδροφορέων να είναι αρκετά δύσκολη έως αδύνατη. Ως εκ τούτου οι υπόγειοι υδροφορείς έχουν μικρή και περιορισμένη έκταση και εμφανίζονται κυρίως με τη μορφή μικρών υπόγειων, αποκομμένων μεταξύ τους υδρολογικών δεξαμενών.

Εικ. 5.5. Ο καταρράκτης του Αμπά.

Εικ. 5.6. Φαράγγι κοντά στην παραλία του Τράφουλα στο Λυβικό πέλαγος.

5.1.4 Γεωλογία

Η περιοχή μελέτης χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση των ανώτερων καλυμμάτων της Κρήτης, των πετρωμάτων και των τεκτονικών ενοτήτων δηλαδή που βρίσκονται στις ανώτερες στρωματογραφικές θέσεις της Κρήτης. Τα πετρώματα αυτά διακρίνονται σε δύο μεγάλες ενότητες, τα Νεογενή που σχηματίστηκαν τα τελευταία 15 εκατομμύρια χρόνια και

τα παλαιότερα Αλπικά πετρώματα που αποτελούν και το υπόβαθρο της περιοχής. Ειδικότερα στο νοτιοανατολικό τμήμα της οροσειράς των Αστερουσίων απαντώνται κατά κύριο λόγο οι δύο παρακατω βασικοί γεωλογικοί σχηματισμοί:

α) Ενότητα της Πίνδου

Χαρακτηρίζεται από δύο κυρίως σχηματισμούς, τον ανώτερο φλύσχη και την κατώτερη ανθρακική σειρά. Ο φλύσχος της Πίνδου καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος των βορειοανατολικών παρυφών των Αστερουσίων, ενώ εμφανίζεται λόγω πτυχώσεων και λεπιώσεων και σε αρκετά σημεία στο εσωτερικό της οροσειράς, όπως στην περιοχή δυτικά του οικισμού της Εθιάς μέχρι τους Παρανύμφους. Ο φλύσχος περιέχει κυρίως ψαμμιτικά και πηλιτικά ιζήματα Παλαιοκαινικής-Ηωκαινικής ηλικίας. Ένα από τα χαρακτηριστικά του φλύσχη της Πίνδου είναι ότι μέσα σε αυτόν παρατηρούνται απομονωμένα τεμάχια ασβεστολιθών αγνώστου προελεύσεως. Η ανθρακική σειρά της Πίνδου εμφανίζεται σε πάρα πολλές θέσεις στο ανατολικό τμήμα της περιοχής, από το χωριό Αχεντριάς μέχρι και τον Τσούτσουρα. Στη βάση της περιλαμβάνει Τριαδικής έως Ιουρασικής ηλικίας ασβεστόλιθους με ίασπη και πλήθος απολιθωμάτων, ακολούθως Μέσω με Άνω Ιουρασικής ηλικίας ραδιολαρίτες και κερατολίθους και τέλος, Κρητιδικούς λεπτο-πλακώδεις ασβεστόλιθους με Νουμουλίτες και τρηματοφόρα.

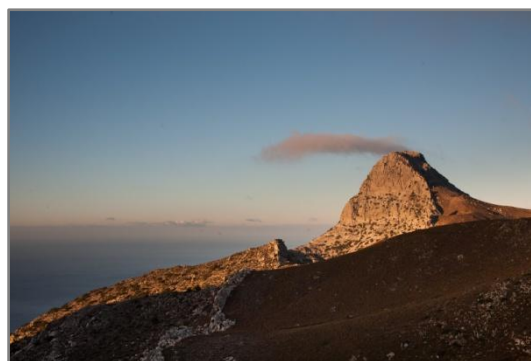
β) Ενότητα Τρίπολης

Η ενότητα αυτή καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής μελέτης και εμφανίζεται ιδιαίτερα στο δυτικό και κεντρικό της τμήμα, όπως επίσης και στα νοτιοανατολικά παράλια των Αστερουσίων. Η σειρά αποτελεί τη συνέχεια της ομώνυμης ενότητας της ηπειρωτικής Ελλάδας και αποτελείται από δύο κύριους σχηματισμούς, τον ανώτερο με φλύσχη και τον κατώτερο, αποτελούμενο από ανθρακικά πετρώματα. Ο φλύσχος της Τρίπολης καλύπτει μεγάλα τμήματα στο κεντρικό και δυτικό τμήμα της περιοχής και αποτελείται κυρίως από ψαμμίτες, κροκαλοπαγή, λεπτοπλακώδεις ασβεστόλιθους και πηλίτες, Ηωκαινικής-Ολιγοκαινικής ηλικίας. Η ανθρακική σειρά της Τρίπολης αποτελείται στη βάση της από ασβεστόλιθους και δολομίτες Τριαδικής έως και Ιουρασικής ηλικίας, από μαύρους ασβεστόλιθους με ρουδιστές του ανώτερου Κρητιδικού, και τέλος από επίσης μαύρους ασβεστόλιθους, Παλαιοκαινικής-Ηωκαινικής ηλικίας που είναι πλούσιοι σε Νουμουλίτες και άλλα μικροαπολιθώματα.

Από την περιγραφή της γεωλογικής δομής στην ευρύτερη περιοχή παρατηρούμε ότι κυριαρχούν τα ανθρακικά πετρώματα. Η περιοχή όπως και όλη σχεδόν η Κρήτη είναι έντονα τεκτονισμένη εξαιτίας της πολύπλοκης γεωλογικής της εξέλιξης. Πτυχώσεις των πετρωμάτων παρατηρούνται κυρίως στις δύο προαναφερθείσες ενότητες, στο φλύσχη της Τρίπολης και στο σύνολο της ενότητας της Πίνδου. Όλες οι εμφανιζόμενες πτυχώσεις σχετίζονται με την Αλπική ορογένεση και τη δημιουργία της πρώτης ξηράς στο χώρο της Κρήτης. Οι πτυχές που έχουν σχηματιστεί και στις δύο ενότητες είναι κλειστές έως υποίσοκλινείς με άξονα κάθετο στη διεύθυνση ανατολής-δύσης, ενώ η φορά τους είναι κυρίως προς νότο. Τα εδάφη που παρατηρούνται στην περιοχή είναι διαφόρων κατηγοριών και σχετίζονται με το γεωλογικό σχηματισμό πάνω στον οποίο αναπτύσσονται.

Εικ. 5.7.

Εικ. 5.8.

Βουνοκορφές οροσειράς Αστερουσίων.

5.1.5 Βλάστηση

Η βλάστηση της περιοχής μελέτης χαρακτηρίζεται από την καθολική σχεδόν επικράτηση φρυγανικών και ποωδών διαπλάσεων, με πολύ περιορισμένη τη συμμετοχή υψηλών θάμνων και δένδρων, που εμφανίζονται κατά τόπους διάσπαρτα και μεμονωμένα. Πιο αναλυτικά, η χλωρίδα της περιοχής αποτελείται από θαμνώδη φυτά (σκίνοι, κατσοπρίνια, πουρνάρια, φραγκοσυκιές, ασπάλαθοι), ποικιλίες ακανθωδών φρυγάνων (αστιβίδες, αχινόποδια, ανωνίδες, θυμάρι), ολιγαρκή φυτά προσαρμοσμένα στο άνυδρο, ξερό κλίμα (ασφεντηλιές, ασκελοτούρες, αγριοκρεμμυδιές) και λιγοστά δέντρα (πρίνοι, κυπαρίσσια, πεύκα, αγριαχλαδιές, χαρουπιές, καρές, συκιές, αγριελιές, αμυγδαλιές).

Η σημερινή μορφή της βλάστησης της περιοχής είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού του ξηρού κλίματος και των μακρόχρονων ανθρωπογενών επιδράσεων (κυρίως της υπερβόσκησης), που έχουν οδηγήσει στην έντονη υποβάθμιση του εδαφικού ορίζοντα και την επικράτηση φυτικών διαπλάσεων προσαρμοσμένων στη βόσκηση και τη φωτιά. Τα μόνα σημεία στα οποία έχει διασωθεί δενδροθαμνώδης βλάστηση είναι είτε οι πιο δυσπρόσιτες θέσεις της περιοχής, είτε οι θέσεις οι οποίες βρέθηκαν σε κάποιο καθεστώς προστασίας ή χρήσης το οποίο απέτρεψε την υπερβόσκηση (μονές, ιδιοκτησίες). Στις θέσεις αυτές, υπάρχουν σήμερα κάποιες συστάδες πεύκης και κυπαρισσιού, σε θαμνώδη μορφή, ως αποτέλεσμα της ανεμομόρφωσης. Ιδιαίτερης αισθητικής και οικολογικής αξίας θεωρούνται οι δασικές εκτάσεις τραχείας πεύκης της Μονής Κουδουμά (1000 στρέμματα) και το φοινικόδασος Αχεντριά στη Μονή Αγίου Αντωνίου, έκτασης 20-30 στρεμμάτων.

5.1.6 Πανίδα

Ο δύσβατος ορεινός όγκος των Αστερουσίων αποτελεί τόπο προσωρινής ή μόνιμης διαμονής πλήθους ασπόνδυλων-σπονδυλωτών ζωικών ειδών. Στο άγριο, σχεδόν ερημικό αυτό οικοσύστημα φιλοξενούνται υπό καθεστώς πίεσης και περιορισμών (κυρίως λόγω ανθρωπογενών παρεμβάσεων-δραστηριοτήτων) πολλά θηλαστικά και επρετά (λαγός, άρκαλος, αγριόγατα, όφεις, ζουρίδα), οι πληθυσμοί των οποίων βρίσκονται σε μόνιμη απειλή. Εντυπωσιακός αριθμός και μεγάλη ποικιλία ειδών ορνιθοπανίδας έχει καταγραφεί μέχρι σήμερα στην περιοχή της οροσειράς, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην ετερογένεια των οικοσυστημάτων και τη γεωγραφική της θέση. Σημαντικοί πληθυσμοί απειλούμενων

υπό εξαφάνιση αυτόχθονων ειδών (γυπαετός, όρνια, καλιακούδα, πετρίτης, χρυσογέρακο) καθώς και πληθώρα ενδημικών πτηνών απαντώνται στην περιοχή των Αστερουσίων.

Εικ. 5.9. Άγρια βλάστηση κοντά στην κορυφή Κόφινας.

Εικ. 5.10. Αρπαχτικά πουλιά, χαρακτηριστικό δείγμα της άγριας ορνιθοπανίδας της περιοχής.

5.1.7 Κλιματολογικά στοιχεία

Η περιοχή των Αστερουσίων, αν και παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τη μορφολογία της, αποτελεί έναν εκτεταμένο και επιμήκη ορεινό όγκο, με κλίμα σχεδόν ομοιόμορφο. Γενικά το κλίμα της περιοχής χαρακτηρίζεται ως μεσογειακό, θαλάσσιο μεταβατικό. Η περιοχή επηρεάζεται κυρίως από το Λυβικό πέλαγος, ιδιαίτερα κατά τη χειμερινή περίοδο οπότε και πνέουν ισχυροί νότιοι-νοτιοδυτικοί άνεμοι. Τα νότια παράλια και οι βόρειες κλιτύες των Αστερουσίων παρουσιάζουν θερμο-μεσογειακό κλίμα, ενώ το κεντρικό τμήμα της οροσειράς παρουσιάζει κλίμα μεσογειακό εύκρατο.

Η υψηλή γενικά θερμοκρασία που επικρατεί σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους ακόμα και στις υψηλότερες περιοχές, σε συνδυασμό με τις ελάχιστες βροχοπτώσεις, προσδιορίζουν κλιματολογικά την περιοχή ως ξηροθερμική. Στα νότια παράλια μάλιστα οι χαμηλές θερμοκρασίες έχουν τόσο μικρή χρονική διάρκεια που ο χειμώνας θεωρείται σχεδόν άγνωστος. Η ξηρή περίοδος έχει πολύ μεγάλη διάρκεια (από τα μέσα Μαρτίου έως τα μέσα Σεπτεμβρίου) και σχετικά μεγάλη ένταση. Η μέση ετήσια θερμοκρασία κυμαίνεται από 15 °C μέχρι 19 °C και σύμφωνα με τις παρατηρήσεις από τους εγκατεστημένους στην περιοχή σταθμούς, είναι γενικά αυξημένη κατά 1 °C σε σχέση με τα βόρεια παράλια, ενώ το ετήσιο θερμομετρικό εύρος κυμαίνεται μεταξύ 13.7 °C και 17.3 °C.

Ο υετός της περιοχής που αφορά κυρίως την βροχόπτωση, καθώς δεν παρατηρούνται έντονες χιονοπτώσεις, είναι σχετικά μικρότερος από αυτόν της δυτικής Κρήτης και των βόρειων παραλίων, καθιστώντας την ως μία από τις ξηρότερες περιοχές στο νησί. Σύμφωνα με το βροχομετρικό χάρτη της Κρήτης, τα νότια παράλια και οι βόρειες παρυφές των Αστερουσίων δέχονται βροχοπτώσεις κάτω των 600 mm, ενώ η οροσειρά των Αστερουσίων από 600-800 mm. Η ηλιοφάνεια είναι γενικά από τις μεγαλύτερες που παρατηρούνται στην Κρήτη ενώ η εξάτμιση είναι πολύ σημαντική λόγω της μεγάλης διάρκειας και της έντασης της ξηρής περιόδου (σχεδόν τριπλάσια από το ύψος των βροχοπτώσεων που πέφτουν ανά έτος).

Οι άνεμοι στην περιοχή εξαρτώνται από τη χρονική περίοδο του έτους και είναι ποικίλων διευθύνσεων. Οι βόρειοι, όσο και οι δυτικοί άνεμοι έχουν μεγάλη συχνότητα και ένταση

στην περιοχή μελέτης. Ειδικότερα, οι βόρειοι άνεμοι που πνέουν κατά την περίοδο του θέρους (“μελτέμια”) ενισχύονται κατά την κάθοδο τους από τις οροσειρές που βρίσκονται βορειότερα αποκτώντας μεγάλες ταχύτητες. Κατά τους χειμερινούς μήνες, ιδιαίτερα τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο, σε όλη την νοτιοανατολική Κρήτη επικρατούν νότιοι-νοτιοδυτικοί άνεμοι με μέση έως ισχυρή ένταση.

5.1.8 Ανθρωπογενές περιβάλλον

Το τραχύ ανάγλυφο και το άγονο έδαφος των Αστερουσίων δεν ευνοούν τις ανθρώπινες δραστηριότητες και μετακινήσεις, μοιραία λοιπόν θεωρούνται μία από τις πιο αραιοκατοικημένες περιοχές στην Κρήτη, καθόλου περίεργο αν αναλογιστεί κανείς ότι λίγο πιο πέρα βρίσκεται ο εύφορος κάμπος της Μεσσαράς που προσφέρεται πολύ περισσότερο για κατοίκηση. Ωστόσο, παρά τις αντίξοες συνθήκες, τα Αστερούσια είχαν κατοικηθεί από την Νεολιθική εποχή, όπως μαρτυρούν ευρήματα από σπήλαιο στο χωριό Μιαμού στο δυτικό τμήμα της οροσειράς. Στο Λέντα εξάλλου υπήρχε το διάσημο Ασκληπιείο, όπου προσέρχονταν ασθενείς από ολόκληρη την Κρήτη αναζητώντας θεραπεία. Γνωρίζουμε επίσης ότι στον Κόφινα υπήρχε ιερό κορυφής στα χρόνια των Μινωιτών. Συστηματικές ανασκαφές έχουν γίνει σε ελάχιστα σημεία στην περιοχή και είναι σίγουρο ότι το μέλλον επιφυλάσσει πολλές εκπλήξεις και ανακαλύψεις. Κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο, ισχυροποιούνται στο νότο των Αστερουσίων σημαντικές ναυτικές βάσεις, που αποτελούν υπολογίσιμα για την εποχή αστικά κέντρα. Κατά την Βυζαντινή περίοδο, η διάδοση του μοναχισμού ακολούθησε τη σταδιακή μερική απομόνωση των Αστερουσίων από τον κοινωνικό και οικονομικό κορμό της υπόλοιπης Κρήτης.

Τα Αστερούσια Ορη δεν σταμάτησαν ποτέ να κατοικούνται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Αυτό που έχει αλλάξει είναι ότι πλέον αναπτύσσονται περισσότερο οι πεδινόι, παράπλευροι της οροσειράς, οικισμοί εξαιτίας της υποβάθμισης-παρακμής των κοινοτήτων στον ορεινό όγκο της περιοχής και της ευκολότερης πρόσβασης-μετακίνησης από και προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της βόρειας Κρήτης. Σημαντική πληθυσμιακή μείωση έχουν υποστεί κυρίως οι αγροτικές και κτηνοτροφικές κοινότητες, από όπου ο πληθυσμός έχει μετακινηθεί προς τα τουριστικά και εμπορικά κέντρα της περιοχής. Τα ορεινά χωριά ωστόσο παραμένουν κατοικήσιμα και σε κάποια από αυτά έχουμε αξιοπρόσεκτα δείγματα ανάπτυξης, όπως στα Καπετανιανά με την πανοραμική θέα προς το Λιβυκό Πέλαγος, και την Εθιά, όπου πολλά από τα παλιά σπίτια του χωριού αποκαταστάθηκαν και συνθέτουν ένα αξιοθαύμαστο παράδειγμα διατήρησης της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της ορεινής Κρήτης.

Η ευρύτερη περιοχή μελέτης (ανατολικό τμήμα της οροσειράς των Αστερουσίων) περιλαμβάνει δεκατρείς κοινότητες που ανήκουν στο νομό Ηρακλείου και σε τρεις εδαφικές περιφέρειες. Στο δήμο Αρκαλοχωρίου υπάγεται η κοινότητα Καστελλιανών, στο δήμο Αστερουσίων οι κοινότητες Αχεντριά, Εθιάς, Μεσοχωρίου, Παρανύμφων, Πύργου και Χάρακος, στο δήμο Γορτύνης οι κοινότητες Αγ. Κυρίλλου, Απεσωκαρίου, Βασ. Ανωγείων, Πλώρας, Βαγονιάς, Βασιλικής και Μιαμούς, ενώ στο δήμο Κόφινα οι κοινότητες Διονυσίου, Σταβίων και Στερνών. Με την εφαρμογή του διοικητικού σχεδίου “Καλλικράτης” οι οικισμοί πλέον που εδράζονται στην ευρύτερη περιοχή της οροσειράς των Αστερουσίων υπάγονται

στους παλαιότερους δήμους Γόρτυνας, Αρχανών-Αστερουσίων και Αρκαλοχωρίου (σχέδιο "Καποδίστριας"). Ανάλογα με τη θέση τους, διακρίνονται σε:

α) παραθαλάσσιους, οι οποίοι βρίσκονται κατά μήκος της ακτογραμμής του Λυβικού πελάγους και ως επί τω πλείστον συγκροτούνται από παραθεριστικές κατοικίες και κατοικούνται περιστασιακά κατά τους θερινούς μήνες, β) πεδινούς, που αναπτύσσονται στους πρόποδες των Αστερουσίων ορέων στα όρια τους με την πεδιάδα της Μεσσαράς και συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού της περιοχής καθώς επίσης και το σύνολο σχεδόν των εμπορικών-ψυχαγωγικών-διοικητικών και λοιπών δραστηριοτήτων και γ) ορεινούς-ημιορεινούς, που είναι κτισμένοι στις κορυφές και τις δυσπρόσιτες πλαγιές του επιβλητικού ορεινού όγκου και αποτελούν αξιοθαύμαστα δείγματα παραδοσιακής Κρητικής αρχιτεκτονικής καθώς η φυσική τους προστασία απ' το αφιλόξενο και τραχύ ανάγλυφο των βουνών, η δυσκολία πρόσβασης σε αυτούς και οι τάσεις εγκατάλειψής τους τις τελευταίες δεκαετίες έχουν συντελέσει στην σχεδόν αναλλοίωτη διατήρηση των ιδιαίτερων αρχιτεκτονικών τους χαρακτηριστικών.

Εικ. 5.11. Καπετανιανά, οικισμός εδραζόμενος στις νότιες παρειές της οροσειράς.

Εικ. 5.12. Μαριδάκι, παραθαλάσσιος οικισμός στη νότια ακτογραμμή του νησιού.

Εικ. 5.13. Μεσοχωριό, οικισμός εδραζόμενος στους πρόποδες των Αστερουσίων.

Κατά τις δεκαετίες του '60 και '70, οι αγροτικές και κτηνοτροφικές κοινότητες της περιοχής άρχισαν να παρουσιάζουν εμφανείς τάσεις ερήμωσης και πληθυσμιακής συρρίκνωσης καθώς μεγάλες μάζες πληθυσμών μετακινήθηκαν στα μεγάλα αστικά, τουριστικά και εμπορικά κέντρα του νομού. Η εσωτερική αυτή μετανάστευση σε συνδυασμό με τον ορεινό δυσπρόσιτο χαρακτήρα της περιοχής την καθιστούν σχετικά αραιοκατοικημένη, με

πυκνότητα πληθυσμού 34,4 κατοίκους/km², υποδιπλάσια αυτής του Ν. Ηρακλείου που φθάνει τους 78 κατοίκους/km². Το ποσοστό ενεργού πληθυσμού ανέρχεται σε 46,2%, αρκετά μεγαλύτερο από αυτό του Ν. Ηρακλείου (37,3%) και της χώρας (36,4%). Η συντριπτική πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού (περίπου το 84%) απασχολείται στον πρωτογενή τομέα (γεωργία-κτηνοτροφία-αλιεία). Αξιόλογο ποσοστό απασχολείται στον τριτογενή τομέα, στις υπηρεσίες (5%) και στο εμπόριο-τουρισμό (5,2%). Η καλλιέργεια της ελιάς (που φτάνει στα επίπεδα της μονοκαλλιέργειας), των αμπελιών και διάφορων οπωροκηπευτικών στις πεδινές-χαμηλότερου υψομέτρου εκτάσεις καθώς επίσης και η εκτροφή αιγοπροβάτων (ημιοικόσιτη ή ποιμενική) στα ορεινά υψίπεδα της οροσειράς των Αστερουσίων αποτελούν τις κυριότερες εκμεταλλεύσεις του πρωτογενούς τομέα παραγωγής στην περιοχή αυτή.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα της οροσειράς, εκείνο που ορίζεται από τα όρια του πρώην Καποδιστριακού δήμου Αστερουσίων, ο οικισμός Πύργος συγκεντρώνει το επίκεντρο των ανθρωπογενών δραστηριοτήτων των κατοίκων της περιοχής. Υποδομές υποστήριξης-κρατικές υπηρεσίες (Α.Τ.Ε., Ο.Τ.Ε., Ε.Λ.Τ.Α., Δ.Ε.Η., αστυνομικό τμήμα, αγροτικά ιατρεία-κέντρο υγείας Χάρακα, υποθηκοφυλάκειο, κλιμάκειο πυροσβεστικής, αγρονομείο, γραφείο παροχής κοινωνικών υποστηρικτικών υπηρεσιών, γραφείο εύρεσης εργασίας, Κ.Α.Π.Η.), υποδομές παροχής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (νηπιαγωγείο, δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο) και πλήθος ιδιωτικών επιχειρήσεων και πρωτοβουλιών (καταστήματα, κέντρα αναψυχής, μικρές εμπορικές μονάδες, επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών), παρά τις σοβαρές ελλείψεις και την αδιαφορία των κρατικών αρχών, συγκροτούν ένα στοιχειώδες πλέγμα κοινωνικών παροχών προς τους κατοίκους της περιοχής, διευκολύνοντας κάπως την ούτως ή άλλως δύσκολη και επίπονη διαβίωση στην κρητική ορεινή-ημιορεινή ύπαιθρο. Με εξαίρεση κάποιες μικρές βιοτεχνίες επεξεργασίας κτηνοτροφικών προϊόντων και εγκαταστάσεις επεξεργασίας του καρπού της ελιάς (ελαιοτριβεία) δεν υπάρχουν βιομηχανικές υποδομές στην περιοχή.

Η οδική σύνδεση της περιοχής με τον βόρειο άξονα του νησιού και πιο συγκεκριμένα με το Ηράκλειο γίνεται είτε μέσω της εθνικής οδού Ηρακλείου-Μοιρών και των επαρχιακών δρόμων που διασχίζουν κάθετα την πεδιάδα της Μεσσαράς, είτε μέσω της επαρχιακής οδού Κνωσσού-Χάρακα που καταλήγει στο νοτιοανατολικό τμήμα της οροσειράς. Ο ορεινός όγκος των Αστερουσίων διασχίζεται από πυκνό δίκτυο χωματόδρομων (κυρίως για εξυπηρέτηση της κτηνοτροφίας) συνολικού μήκους 132 km, έχοντας μέση πυκνότητα 1,35 km χωματόδρομου/km², από τις υψηλότερες στην Κρήτη. Το οδικό δίκτυο που συνδέει τους οικισμούς της περιοχής είναι ικανοποιητικό σε γενικές γραμμές, παρά τις δυσκολίες και τις αλλοπρόσαλλες φιδωτές χαράξεις λόγω του ιδιαίτερα “ταραχώδους” αναγλύφου.

Βάσει των στοιχείων της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας που προέκυψαν απ’ τις αναλυτικές κατά κοινότητα απογραφές, το μεγαλύτερο τμήμα των χρήσεων γης καταλαμβάνουν οι βοσκοτόποι (κοινοτικοί και ιδιωτικοί) με ποσοστό 50.1% και ακολουθούν οι καλλιέργειες με 43%, εκτάσεις οικισμών (κτίρια, δρόμοι κλπ) με 3.4%, εκτάσεις καλυπτόμενες από νερά 2.4%, οι δασικές εκτάσεις με 1.1%. Ειδικότερα στις ορεινές-ημιορεινές περιοχές, το ποσοστό της έκτασης των ανά κοινότητα βοσκοτόπων πολλές φορές ξεπερνά το 60-70% (Αχεντριάς, Εθιά, Μουρνιά, Παρανύμφοι) ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους πεδινούς

οικισμούς (Χάρακας, Πύργος, Ροτάσι, Μεσοχωριό) είναι αισθητά πιο μειωμένο με αυξημένα αντίστοιχα τα ποσοστά των καλλιεργήσιμων στις περιοχές αυτές εκτάσεων.

Εικ. 5.14. Οδικό δίκτυο πρόσβασης στον οικισμό Τρεις Εκκλησιές στο Λυβικό πέλαγος.

Εικ. 5.15. Κτηνοτροφία, η κύρια ενασχόληση των κατοίκων της περιοχής.

5.2 ΕΘΙΑ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ

5.2.1 Γενικές πληροφορίες

Η Εθιά είναι ένας μικρός οικισμός στην επαρχία Μονοφατίου, κτισμένος στη νότια πλευρά του Ν. Ηρακλείου πάνω στην οροσειρά των Αστερουσίων ορέων προς το Λυβικό πέλαγος, σε υψόμετρο 740 m. Υπάγεται διοικητικά στο Δημοτικό διαμέρισμα Εθιάς του νεοσύστατου Καλλικρατικού δήμου Αρχανών-Αστερουσίων. Απέχει από το Ηράκλειο 55.5 km και συνδέεται με αυτό μέσω των επαρχιακών οδών Κνωσσού-Χάρακα, Πραιτωρίων-Πύργου και Ροτασίου-Εθιάς. Το Δημοτικό διαμέρισμα αυτό έχει συνολικά 365 κατοίκους και απαρτίζεται εκτός από την Εθιά, από: α) το Ροτάσι, με 329 κατοίκους και β) την Αγία Άννα, με 4 κατοίκους, οικισμοί οι οποίοι βρίσκονται στους πρόποδες της οροσειράς .

Εικ. 5.16. Εθιά Μονοφατίου. (πηγή: google earth)

Η κατοίκηση του οικισμού φαίνεται να είναι συνεχής απ' την ίδρυσή του μέχρι και σήμερα. Η ονομασία του χωριού είναι φυτωνύμιο, από το δέντρο "ιτέα-ιτιά" που μετά από παραφράσεις μετατράπηκε σε "εθιά" και αναφέρεται για πρώτη φορά σε ιστορικές πηγές

στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με το θρύλο ένα μεγάλο δέντρο με πελώρια κλαδιά προσέφερε τη σκιά και τη δροσιά του στους περαστικούς και τους κτηνοτρόφους της περιοχής, οι οποίοι με τον καιρό εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη φυλλωσιά του, ιδρύοντας τον οικισμό. Η καταγωγή των Εθιανών απλώνεται σε όλο το νησί, από τη Μεσσαρά ως τα Ανώγεια, από τους Κομιτάδες Σφακίων ως το Ψυχρό Λασιθίου κι από το Φουρνοφάραγγο ως τους Λάκκους Χανίων. Άλλοι ήρθαν για να ξεχειμωνιάσουν τα πρόβατα τους, άλλοι κυνηγημένοι για να γλιτώσουν από τα χέρια των Τούρκων, άλλοι μετά από κάποιο φονικό για να χαθούν τα ίχνη τους και να αποφευχθεί η βεντέτα και άλλοι ως δάσκαλοι και γυρολόγοι.

Στις σπουδαιότερες απογραφές επί Ενετοκρατίας ο μικρός αυτός οικισμός αναφέρεται από τον Fr. Barozzi το 1577 ως "Etea", από τον Καστροφύλακα ως "Ettea" με 46 κατοίκους το 1583 και στην τουρκική απογραφή του 1671 ως "Atya". Το 1834, σύμφωνα με αιγυπτιακή απογραφή, κατοικούνταν από 10 οικογένειες Χριστιανών και 5 Τούρκων ενώ το 1881 οι Χριστιανοί ήταν 127. Στο χωριό υπήρχε μάλιστα και τόπος θρησκευτικής λατρείας για τους μουσουλμάνους (τζαμί), που μετά την φυγή τους στις αρχές του περασμένου αιώνα μετατράπηκε σε κατοικία στην οποία εγκαταστάθηκε ελληνική οικογένεια, κάτι που συνέβη και με όλες τις υπόλοιπες κατοικίες των τουρκικής καταγωγής κατοίκων του οικισμού. Η νεότερη περίοδος ακμής του ορίζεται ανάμεσα στα 1870-1960. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο μόνιμος πληθυσμός του οικισμού αριθμούσε 300 περίπου κατοίκους ενώ μέχρι και τα μέσα του ίδιου αιώνα κατοικούνταν από 100 περίπου οικογένειες στα ισάριθμα κατοικήσιμα σπίτια του. Ακολουθεί μία φθίνουσα πορεία με αποτέλεσμα το 1971 το χωριό να αριθμεί 120 κατοίκους. Τα επόμενα χρόνια η μετανάστευση του πληθυσμού στον πεδινό οικισμό της ίδιας κοινότητας που προαναφέρθηκε (Ροτάσι) καθώς και στον ευρύτερο κρητικό-ελλαδικό χώρο και το εξωτερικό, επιδείνωσε δραματικά την κατάσταση με αποτέλεσμα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η πληθυσμιακή αυτή συρρίκνωση να απειλήσει τον οικισμό με αφανισμό. Με βάση την απογραφή του 2001, σήμερα η Εθιά αριθμεί μόλις 32 μόνιμους κατοίκους.

5.2.2 Πολεοδομία-Χωροταξική δομή

Ο οικισμός είναι χτισμένος στις νοτιοδυτικές υπώρειες του υψώματος "Ασφεντιλιάς" (970m) και περιτριγυρίζεται περιμετρικά από πέντε κορυφές με υψόμετρο μεγαλύτερο των 900m (Τσίβη, Κεφάλες, Αγγινάρα, Ανάληψη και Ασφεντιλιάς) που σε συνδυασμό με το σκληρό και δυσπρόσιτο περιβάλλον της περιοχής, προσδίδουν σε αυτόν μια φυσική κάλυψη και προστασία. Αναπτύσσεται αμφιθεατρικά, με σχετικά ήπιες κλίσεις, δεδομένης της τραχύτητας και της αγριότητας του φυσικού τοπίου και αναγλύφου της ευρύτερης περιοχής, σε πλάτωμα ανάμεσα σε βουνοκορφές που εξασφαλίζουν φυσική και οπτική απομόνωση. Ο επαρχιακός δρόμος Βασιλικής-Αχεντριά διασχίζει τον οικισμό με κατεύθυνση από δυτικά προς ανατολικά, ο οποίος όμως δεν διατάσσεται γραμμικά γύρω από τον οδικό αυτό άξονα αλλά έχει κυκλικό σχήμα, με κέντρο την μεγάλη πλατεία του χωριού ("Πηγάϊδα"). Η κεντρική θέση της πλατείας παραπλεύρως του δρόμου, το καφενείο και οι βρύσες-γούρνες που χρησιμοποιούνταν καθημερινά για την ύδρευση ανθρώπων και ζώων, την καθιστούν επίκεντρο των ανθρωπογενών δραστηριοτήτων των κατοίκων της Εθιάς. Λίγα μέτρα νοτιότερα υπάρχει μία δεύτερη πλατεία, με πανύψηλα δέντρα και

λιθόστρωτα πεζούλια. Κατά τη διεύθυνση βορράς-νότος ο οικισμός οριοθετείται από τους ιερούς ναούς της Παναγίας και του Προφήτη Ηλία. Ο πρώτος οικοδομήθηκε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα και εγκαινιάστηκε το 1909 μετά από έντεκα χρόνια εργασιών ανοικοδόμησης ενώ ο δεύτερος, που θεωρείται και προστάτης του χωριού και τιμάται με μεγαλοπρέπεια στις 20 Ιουλίου, είναι προγενέστερος χρονολογικά και ανεγέρθη το 1874.

Εικ. 5.17. Εθιά Μονοφατσίου.

Εικ. 5.18. Πανοραμική άποψη του οικισμού από την περιοχή "Ανάληψη".

Εικ. 5.19. Παραδοσιακός οικισμός Εθιάς.

Εικ. 5.20. Εγκαταλελειμένα σπίτια στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικισμού.

Πλήθος μικρών δρόμων και πλακόστρωτων στενών μεταβαλλόμενου πλάτους, δημιουργούν καλαίσθητα, ακανόνιστα οικοδομικά τετράγωνα και προσδίδουν μια ιδιαίτερη πολεοδομική μορφή στον οικισμό, που παρά τον πυκνό της ιστό δεν χαρακτηρίζεται σε καμία περίπτωση ως ασφυκτική. Οι δρόμοι αυτοί είτε ακολουθούν τις υψομετρικές καμπύλες του εδάφους είτε διατάσσονται κάθετα σε αυτές σχηματίζοντας σκαλοπάτια σε περιπτώσεις μεγάλων κλίσεων, έχουν στην πλειοψηφία τους λιθόστρωθεί και παρουσιάζουν μικρή κλίση παραπλεύρως ή προς το εσωτερικό τους για την απορροή των ομβρίων υδάτων. Απ'τις παρυφές του οικισμού ξεκινούν αρκετοί χωματόδρομοι που καταλήγουν στα ποιμνιοστάσια των κτηνοτρόφων της περιοχής και σε ξωκκλήσια. Στο δυτικότερο σημείο του χωριού βρίσκεται το παλιό σχολείο, που σήμερα λειτουργεί ως μουσείο-εκθεσιακός χώρος.

Πολεοδομικά ο οικισμός εντάσσεται στο χώρο με τον χαρακτηριστικό τρόπο οργάνωσης του κρητικού παραδοσιακού ορεινού οικισμού. Διαχωρίζεται σε δύο τμήματα (το μεγαλύτερο προς το νότο και το μικρότερο προς το βορρά) με άξονα τον κεντρικό δρόμο εισόδου-

εξόδου (από δυτικά προς ανατολικά) που διασχίζει τον οικισμό χωρίς να διασπά την λειτουργική ενότητα και τη συνέχειά του. Τα πρώτα σπίτια του οικισμού είναι κτισμένα παραπλευρώς του κεντρικού δρόμου αμέσως μετά την κορυφογραμμή των υψωμάτων που εκτείνονται βορειοδυτικά από αυτόν, στο σημείο που αποκαλείται “ποράλι της Νίστρας” (752 m). Το εδαφικό ανάγλυφο που συγκροτούν οι βουνοκορφές που εδράζουν βόρεια του οικισμού συνθέτει ένα φυσικό τείχος στην πλευρά αυτή που τον καθιστά οπτικά δυσδιάκριτο από τις βόρειες παρυφές των Αστερουσίων και την πεδιάδα της Μεσσαράς ενώ παράλληλα λειτουργεί αναχαιτιστικά στους ψυχρούς βόρειους άνεμους, επηρεάζοντας θετικά τις κλιματολογικές συνθήκες. Στο νοτιοανατολικό όριο του οικισμού διέρχεται ρυάκι, σχεδόν αποξηραμένο σήμερα ενώ σε εκτεταμένες εκτάσεις στο νότιο, νοτιοδυτικό και βορειοδυτικό τμήμα του έχουν γίνει δεντροφυτεύσεις και αναδάσώσεις. Το νότιο, νοτιοανατολικό τμήμα του χωριού είναι εγκαταλελειμένο και σε ερειπιώδη κατάσταση, παρ’ όλα αυτά παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον από πολεοδομική και αρχιτεκτονική άποψη, όντας ένα εξαιρετικό δείγμα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής κρητικού ορεινού οικισμού. Στο τμήμα αυτό διακρίνεται ένας ολοκληρωμένος πολεοδομικός ιστός με φαρδείς δρόμους και ακανόνιστη δομή, κατά τα πρότυπα των μεσαιωνικών οικιστικών συνόλων που απαντώνται στην κρητική επικράτεια. Επιβλητικά ερείπια και υπολείματα μονόροφων και διώροφων κατοικιών με αυλές και λαξευτά περιθωρώματα συνθέτουν τη σημερινή εικόνα της εγκαταλελειμμένης αυτής συνοικίας. Το βόρειο, βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού συγκροτείται από πλήθος κατοικήσιμων και επισκευασμένων σπιτιών, κάποια εκ των οποίων δυστυχώς παρουσιάζουν αποκλίσεις και αλλοιώσεις ως προς την αρχική τους φυσιογνωμία, με προσθήκες στοιχείων ξένων προς την τοπική αρχιτεκτονική διάλεκτο.

5.2.3 Οικολογική σημασία περιοχής

Ο οικισμός της Εθιάς βρίσκεται εντός του τύπου κοινοτικής σημασίας (ΤΚΣ) για τη μεσογειακή βιογεωγραφική περιοχή (NATURA 2000), ο οποίος περιλαμβάνεται στον κατάλογο που εγκρίθηκε με την 2006/613/ΕΚ απόφαση της επιτροπής των ευρωπαϊκών κοινοτήτων της 19^{ης} Ιουλίου 2006 με κωδικό GR 4310005 και την επωνυμία “Asterousia Kofinas”, έκτασης 16173.89 ha και συνολικής περιμέτρου 91.7 km. Βρίσκεται επίσης εντός της ευρύτερης ειδικής ζώνης προστασίας (SPA), με κωδικό GR 4310008 και την ονομασία “Asterousia Ori, Kofinas”, έκτασης 28648.47 ha και συνολικής περιμέτρου 167.2 km. Η περιοχή των ανατολικών Αστερουσίων ορέων (έκτασης 6630.87 ha και περιμέτρου 44 km), εντός της οποίας εδράζει ο οικισμός, έχει ανακηρυχθεί ως τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (ΤΙΦΚ) με κωδικό ΑΤ6010078 ενώ το μεγαλύτερο τμήμα της οροσειράς (έκταση 23047.22 ha και περίμετρος 123.1 km) θεωρείται βιότοπος CORINE με το όνομα “Αστερούσια Όρη (Όρος Κόφινας)” και τον κωδικό Α00010070. Στα πλαίσια του προγράμματος LIFE B 4-3200/98/444 “ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΓΥΠΑΕΤΟΥ (gypaetus barbatus) ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ” εκπονήθηκε ειδική περιβαλλοντική μελέτη (ΕΠΜ) για την περιοχή των Αστερουσίων από το Μ.Φ.Ι.Κ. και την Ε.Ο.Ε. σε συνεργασία με τη Δασική υπηρεσία. Για το πρόγραμμα LIFE 02NAT/GR/8492 “ΔΡΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΓΥΠΑΕΤΟ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΟΠΟΙΚΙΛΛΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ” εκπονήθηκε διαχειριστικό σχέδιο για την ίδια περιοχή από τις διευθύνσεις δασών περιφέρειας και νομού Ηρακλείου. Στις δύο αυτές μελέτες η περιοχή του οικισμού της Εθιάς βρίσκεται εντός της ζώνης αειφορικής διαχείρισης (B2) και προτείνονται δράσεις στην κατεύθυνση του οικοτουρισμού, έργα διατήρησης-αναβάθμισης-διαχείρισης και

προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος καθώς επίσης και έργα συντήρησης και αξιοποίησης ιστορικών, αρχαιολογικών χώρων και μνημείων. Ο χαρακτηρισμός και η ένταξη της ευρύτερης περιοχής εντός της οποίας είναι εγκατεστημένος ο οικισμός στις προαναφερθείσες κατηγορίες αποδεικνύουν την μοναδικότητα του φυσικού τοπίου που τον περιβάλλει καθώς και την αναγκαιότητα της προστασίας του.

Εικ. 5.21. Όρος "Ασφεντιλιάς".

Εικ. 5.22. Ενσωμάτωση μικρού κτίσματος στο φυσικό περιβάλλον.

5.2.4 Χαρακτήρας-Αρχιτεκτονική οικισμού

Ο οικισμός παρουσιάζει μία αξιόλογη αρχιτεκτονική δομή και χωτοταξική ανάπτυξη. Αν και ένα μεγάλο τμήμα του χωριού είναι σήμερα ερειπωμένο, παρατηρώντας τα εγκαταλελειμένα, μισοκατεστραμένα κτίσματα διακρίνονται ξεκάθαρα τα αρχιτεκτονικά και δομικά εκείνα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της κρητικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των ορεινών αγροτοκτηνοτροφικών οικιστικών συνόλων. Η τεχνική της τοιχοποιίας από αργολιθοδομή, τα λιθόκτιστα πελέκια των παραστάδων των ανοιγμάτων, οι γωνιακοί λαξευτοί λίθοι στις γωνίες των εξωτερικών τοίχων, τα ανακουφιστικά τόξα-τρίγωνα στα ανώφλια ανοιγμάτων και θυρίδων, το λίθινο τόξο στα καμαρόσπιτα του, οι δωματοσκέπαστες και κεραμοσκέπαστες στέγες των κατοικιών, τα εσωτερικά ξύλινα πατάρια και οι προσεγγυμένες, περιτριγυρισμένες από μαντρότοιχο αυλές είναι μερικά απ' τα χαρακτηριστικότερα αυτά στοιχεία που απαντώνται στα ετοιμόρροπα εγκαταλελειμένα σπίτια του.

Χάρη στις προσπάθειες και το μεράκι των κατοίκων του χωριού, ο οικισμός της Εθιάς, παρά την παρακμή και ερήμωσή του από τα μέσα της δεκαετίας του '60 κι έπειτα, αποτελεί σήμερα πρότυπο διατηρητέου κατά τα παραδοσιακά αρχιτεκτονικά πρότυπα ορεινού οικισμού στην Κρητική ύπαιθρο. Οι μεγάλης έκτασης και μακρόχρονης διάρκειας εργασίες αποκατάστασης-ανάπλασης που ξεκίνησαν στις αρχές της δεκαετίας του '90, έχουν μετατρέψει τον οικισμό από ένα δυσπρόσιτο ακατοίκητο ερειπωμένο χωριό σε πόλο έλξης επισκεπτών. Δεντροφυτεύσεις, πλακοστρώσεις-ασφαλτοστρώσεις δρόμων, κτιριακές επεμβάσεις αποκατάστασης, αποκατάσταση σχολείου, πλατειών, ναών και δημόσιων χώρων, εγκατάσταση δικτύου ύδρευσης και αποχέτευσης καθώς και πλήθος άλλων ζωτικής σημασίας τεχνικών έργων και υποδομών, αναβάθμισαν την ποιότητα ζωής των λιγοστών κατοίκων και δημιούργησαν κάποιες βάσιμες προϋποθέσεις για την επαναλειτουργία του οικισμού σαν μία αυτάρκη και αυτόνομη οικιστική οντότητα.

Εικ. 5.23. Χαρακτηριστικό δείγμα τοπικής αρχιτεκτονικής.

Εικ. 5.24. Πηγάδι.

Ο χαρακτήρας του οικισμού ήταν ανέκαθεν γεωργοποιμενικός και παρά το σκληρό, άνυδρο και αφιλόξενο περιβάλλον της περιοχής, η κύρια ενασχόληση των κατοίκων του είναι ακόμα και σήμερα η κτηνοτροφία και δευτερευόντως η γεωργία. Ελλείπει υποδομών παροχής εργασίας και απασχόλησης, τα παράγωγα προϊόντα της εκτροφής προβάτων και αιγών (κρέας, γάλα και τυροκομικά προϊόντα), αποτελούν την βασικότερη πηγή εισοδήματος για τους ντόπιους. Η γεωργία σε αυτήν την κατάξερη γη είναι εξαιρετικά επίπονη και περιορίζεται στην καλλιέργεια λιγιστών οπωροκηπευτικών σε μικρούς κήπους ("μποστάνια") και αμπελιών. Παλαιότερα καλλιεργούνταν εντατικά μεγάλες εκτάσεις με σιτηρά και διάφορα κτηνοτροφικά φυτά όμως τις τελευταίες δεκαετίες η παραδοσιακή χρήση του αγροτικού χώρου μέσα από ολοκληρωμένες μικρής έντασης γεωργοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις βρίσκεται σε κατάσταση σταδιακής υποχώρησης, με εμφανείς τις τάσεις εγκατάλειψης των καλλιεργούμενων εκτάσεων-αναβαθμίδων στην ορεινή και ημιορεινή ζώνη, από τη στιγμή που έπαψαν να συνδέονται με την κάλυψη των βιοτικών αναγκών των κατοίκων και την παροχή ζωτροφής.

5.3 ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

5.3.1 Ίδρυση "Συλλόγου Ανάπλασης Εθιάς"

Η πληθυσμιακή συρρίκνωση που έπληξε την ύπαιθρο της ελληνικής επικράτειας στα μέσα του περασμένου αιώνα δεν θα μπορούσε να αφήσει ανέπαφα τα μικρά πετρόχτιστα χωριά της οροσειράς των Αστερουσίων. Το παραγωγικό θαύμα της μεταβιομηχανικής περιόδου, η δυσκολία επιβίωσης στις δύσβατες και απομακρυσμένες περιοχές της Κρήτης σε συνδυασμό με τη διαχρονική κρατική αδιαφορία και τη σταδιακή υποβάθμιση των περιοχών αυτών συντέλεσαν καταλυτικά στην εγκατάλειψή τους, δημιουργώντας ένα μονόδρομο μαζικό μεταναστευτικό ρεύμα προς τα πλησιέστερα αστικά κέντρα και το εξωτερικό. Η φυγή των ανθρώπων και η εγκατάλειψη των πατρογονικών τους εστιών,

πέραν της διάλυσης ενός αξιακού συστήματος και των κοινωνικών του δομών που επί αιώνες διατηρούνταν σχεδόν αναλλοίωτο, οδήγησαν τις τοπικές αυτές κοινωνίες στην παρακμή, την απομόνωση και το μαρασμό. Ερείπια, μισοκατεστραμένα σπίτια, κλειστά σχολεία και διαλυμένες υποδομές αντικατέστησαν τους άλλοτε ακμάζοντες αγροτοκτηνοτροφικούς οικισμούς της ορεινής-ημιορεινής Κρήτης.

Ο μικρός οικισμός της Εθιάς επλήγη από τη νέα αυτή πραγματικότητα περισσότερο ίσως από οποιονδήποτε άλλο στην περιοχή των ανατολικών Αστερουσίων, φτάνοντας στα όρια του αφανισμού στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του 20^{ου} αι. Ο εμπνευστής του οράματος της ανάπτυξης, Ιωάννης Ανδρουλάκης χαρακτηριστικά αναφέρει: *“Η χωροταξική προσαρμογή του οικισμού στο φυσικό του περιβάλλον, η ιδανική του λειτουργικότητα καθώς και η απεριόριστη ελευθερία λόγων και έργων που πάντοτε υπήρχε βοήθησαν να αναπτυχθεί μια κοινωνία με πνευματικότητα, ποικιλία χαρακτήρων, πληρότητα αναζητήσεων και αυτάρκεια σε υλικά (για την εποχή εκείνη) αγαθά. Είχε όμως μία αδυναμία. Η δομή εκείνη δεν προέβλεψε τους ρυθμούς που επέβαλλε η λαίλαπα της τεχνολογικής επανάστασης της εποχής μας. Έτσι βρέθηκε ανήμπορη να αντισταθεί και ανέτοιμη να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Αποτέλεσμα, η φυγή και η εγκατάλειψη”*. Η τραγική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει ο οικισμός κατά την περίοδο αυτή αποτυπώνεται γλαφυρά στα λόγια του Αγαθάγγελου Αγγελιδάκη, ενός ντόπιου γέροντα ποιητή:

“...σήμερα εκείνο το χωριό, τ’ άξιο και τιμημένο βρίσκεται από όλους μας τελείως ξεχασμένο/ εβασίλεψαν οι χαρές και το χαμόγελό του γιατί οι ανθρωποι φύγανε κι έκλεισε το σκολιό του/ όργανα δεν ακούγονται, δε γίνονται καντάδες και γίναν κορακοφωλιές τα ράφια και οι οντάδες/ γειτόνισσες δε βγαίνουνε στ’ αυλές και στα πεζούλια και φασαρία κάνουνε μόνο τα νυχτοπούλια...”

Η απογοητευτική εικόνα που παρουσίαζε ο οικισμός και η σχεδόν μη αντιστρεπτή μετατροπή του από ένα ζωντανό οικιστικό οργανισμό σε ένα ερειπωμένο χωριό φάντασμα κινητοποίησαν τους λιγοστούς κατοίκους και τους πολυπληθείς διασκορπισμένους Εθιανούς να λάβουν μέτρα και αποφάσεις ώστε να επανοικηθεί το χωριό και να διασφαλιστεί η βιωσιμότητά του. Ήδη από τις πρώτες ανοιχτές συγκεντρώσεις ενημερωτικού χαρακτήρα το όραμα για ανακατασκευή των υποδομών και των κτιρίων του οικισμού έτυχε θερμής αποδοχής και τέθηκαν οι βάσεις για τη σύσταση ενός εκλεγμένου, θεσμικού οργάνου που θα λειτουργεί αυτοοργανωμένα και θα έχει οργανωτικό και συντονιστικό ρόλο. Ελλείψει κρατικών κονδυλίων και οικονομικής ενίσχυσης, η μόνη λύση για την εξασφάλιση των απαιτούμενων για τις εργασίες της ανάπτυξης πόρων ήταν η αυτοχρηματοδότηση και η κοινή συλλογική δράση. Στις 22.12.1993 υπογράφεται από τα 35 μέλη του το πρακτικό ίδρυσης του μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα σωματείου με την επωνυμία “Σύνδεσμος Ανάπτυξης Εθιάς” και αφού εκλέγεται η προσωρινή διοίκηση συντάσσεται το καταστατικό λειτουργίας του , αποτελούμενο από 24 άρθρα. Βάσει του καταστατικού αυτού προσδιορίστηκαν οι στόχοι του και αφορούσαν στην:

- Πολιτιστική ανάπτυξη και ανάπτυξη του οικισμού της Εθιάς Μονοφατισίου και της περί τον οικισμό ευρύτερης περιοχής.
- Αναβάθμιση και την προστασία του περιβάλλοντος.

- Διατήρηση των υπαρχόντων κτισμάτων και την αναστήλωση-αναπαλαίωση όλων όσων θεωρούνται δείγματα παραδοσιακής τοπικής αρχιτεκτονικής.
- Βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων του οικισμού.
- Ανάπτυξη με κάθε πρόσφορο μέσο του βιοτικού, πνευματικού και πολιτιστικού επιπέδου των μελών και των κατοίκων του οικισμού και την σύσφιξη των μεταξύ τους σχέσεων.
- Συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση και τους αρμόδιους φορείς.
- Μέριμνα για τη συντήρηση των ιερών ναών και του δημοτικού σχολείου.

Το πολυμελές πρωτοδικείο Ηρακλείου έκανε δεκτή την αίτηση του υπό συγκρότηση σωματείου και κατόπιν συνεδρίασης στις 16.2.1994 αποφασίστηκε η εγγραφή του στο δημόσιο βιβλίων σωματείων.

5.3.2 Εργασίες αποκατάστασης κτιρίων και κοινοτικών υποδομών

Κύριο μέλημα του νεοϊδρυθέντος συλλόγου ήταν η αποκατάσταση των διαλυμένων κοινοτικών υποδομών και η ενθάρρυνση κάθε είδους ιδιωτικής πρωτοβουλίας για την επανοικοδόμηση των παλαιών ετοιμόρροπων κατοικιών σύμφωνα με τα πρότυπα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Η κατασκευή ενός σύγχρονου δικτύου ύδρευσης αποτέλεσε πρωταρχική επιδίωξη καθώς μέχρι τότε δεν υπήρχε η παραμικρή σχετική υποδομή στο χωριό και η συλλογή του νερού γινόταν από τα κατά τόπους πηγάδια που είχαν παλαιότερα διανοιχτεί. Για το σκοπό αυτό έγιναν επανειλημμένες απόπειρες διάνοιξης γεωτρήσεων, 13 στον αριθμό, σε διάφορα σημεία εντός και γύρω απ' τον οικισμό μέχρις ότου να βρεθεί η κατάλληλη πηγή υδατοτροφοδοσίας του, στη θέση "Κορακίες", σε υψόμετρο 750 m, 1.8 km ΝΑ του οικισμού. Πλήθος συσχετιζόμενων με την υδροδότηση του οικισμού τεχνικών έργων όπως η ανέγερση δεξαμενών, η τοποθέτηση αγωγών, ο εκσυγχρονισμός και η ανακατασκευή των υπαρχουσών πεπαλαιωμένων κοινοτικών εγκαταστάσεων υδροδότησης συντέλεσε στην εξασφάλιση πόσιμου-αρδευσίμου νερού σε όλα τα περιστασιακής-μόνιμης κατοίκησης σπίτια του χωριού.

Παράλληλα με το δίκτυο ύδρευσης, προκειμένου να αποφευχθούν αντιοικολογικές αυθαιρεσίες και να προστατευθεί ο υπόγειος υδροφόρος ορίζοντας, ελλείψει οποιασδήποτε άλλης σχετικής υποδομής, σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε ένα σύγχρονο δίκτυο αποχέτευσης. Σκοπός του έργου ήταν η συλλογή των ομβρίων υδάτων και των οικιακών λυμάτων μέσω αγωγών και η ελεγχόμενη επεξεργασία-διάθεσή τους σε απομακρυσμένη από τον οικισμό περιοχή. Πέραν της αυτονόητης περιβαλλοντικής προστασίας, με την άμεση πρόσβαση όλων των νοικοκυριών στις εγκαταστάσεις ύδρευσης και αποχέτευσης που δημιουργήθηκαν δόθηκε και ένα ισχυρό κίνητρο στους κατοίκους του οικισμού για επανοίκηση καθώς λύθηκε ένα απ' τα βασικότερα προβλήματα που για χρόνια αντιμετώπιζαν.

Εικ. 5.25. Διάνοιξη γεώτρησης πλησίον του οικισμού.

Εικ. 5.26. Τοποθέτηση αγωγού αποχέτευσης.

Με πρωτοβουλίες του συλλόγου ανάπλασης και την αμέριστη υποστήριξη όλων των ντόπιων και απόδημων Εθιανών πολλά έργα συντήρησης, αποκατάστασης και εξωραϊσμού έλαβαν χώρα τα χρόνια που ακολούθησαν, αναμορφώνοντας πλήρως την εικόνα και τη μορφή του οικισμού. Απ' τις πρώτες ενέργειες που έγιναν ήταν και η περίφραξη-δεντροφύτευση με συγγενική της τοπικής χλωρίδας βλάστηση (15000 δέντρα) μιας μεγάλης έκτασης (150 περίπου στρέμματα) στα ΒΔ, Ν και ΝΑ περιθώρια του οικισμού.

Πέραν της περιφερειακής αυτής δεντροφύτευσης, ύψιστη σημασία δόθηκε στην πραγματοποίηση πληθώρας τεχνικών έργων διαμόρφωσης και ανακατασκευής των δημοσίων κοινόχρηστων χώρων και εγκαταστάσεων. Τα έργα αυτά συνοψίζονται στην:

- Λιθόστρωση των δρόμων και των σοκακίων στο εσωτερικό του οικισμού.
- Αναμόρφωση των δύο μεγάλων πλατειών του χωριού με πλακοστρώσεις, κατασκευή στεγασμένου υπαίθριου χώρου εκδηλώσεων και ανάδειξη των αρχιτεκτονικών τους στοιχείων (πεζούλες, βρύσες, γούρνες, πηγάδια).
- Καθαρισμό και τη συντήρηση του κεντρικού οδικού δικτύου πρόσβασης στον οικισμό και των αγροτικών δρόμων που οδηγούν στα ποιμνιοστάσια.
- Ανακατασκευή του δημοτικού σχολείου και την επαναλειτουργία του ως μουσείο, βιβλιοθήκη και φωτογραφικός εκθεσιακός χώρος.
- Ανάδειξη των κτιρίων και μνημείων αρχιτεκτονικής πολιτιστικής κληρονομιάς στο δομημένο περιβάλλον του οικισμού.
- Δημιουργία υπαίθριου χώρου άθλησης και αναψυχής.
- Αποκατάσταση όλων των πηγαδιών στα κεντρικά σημεία του χωριού και τοποθέτηση επεξηγηματικών επιγραφών.
- Ανέγερση ενός πετρόχτιστου τοιχίου στην είσοδο του χωριού.
- Ανακατασκευή των δύο ναών του οικισμού, των προαύλιων χώρων τους, του νεκροταφείου και των εκκλησιών στην ευρύτερη περιοχή, σε συνεργασία με τους εκκλησιαστικούς φορείς.

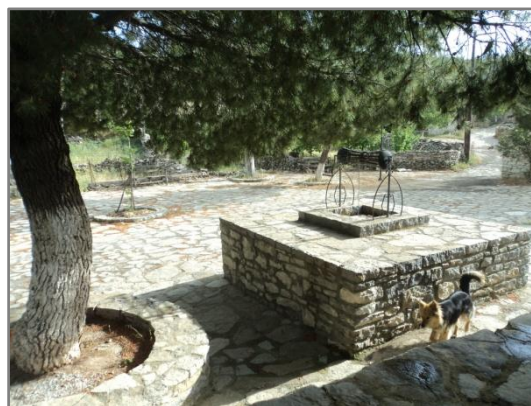
Με συντονισμένες ενέργειες του προεδρείου και των μελών του συλλόγου, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα οικιστικά πρότυπα της παραδοσιακής κρητικής αρχιτεκτονικής και την ιδιαιτερότητα του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος της περιοχής, καταρτίστηκε ένα πλαίσιο με κανόνες δόμησης, υποδείξεις, περιορισμούς, απαγορεύσεις και μορφολογικά-τυπολογικά πρότυπα για τις νεόδμητες και ανακατασκευασμένες κατοικίες. Το πλαίσιο

αυτό, δόθηκε στις αρμόδιες πολεοδομικές αρχές με σκοπό τη νομική του θεσμοθέτηση και την υποχρεωτική του εφαρμογή σε όλες τις οικοδομικές εργασίες στα κτίσματα και τις υποδομές του οικισμού. Παρά την καθυστερημένη ανταπόκριση των αρμόδιων αρχών στο αίτημα αυτό, που έθεσε σε κίνδυνο την προστασία και τη διατήρηση της μοναδικής αρχιτεκτονικής δομής του οικισμού από τυχούσες οικοδομικές αυθαιρεσίες, οι κάτοικοι του χωριού και όσοι επιχείρησαν να ανακατασκευάσουν τις πατρογονικές τους κατοικίες σεβάστηκαν ως επί το πλείστον την οικοδομική λογική και ιδιοσυγκρασία της τοπικής παράδοσης, χρησιμοποιώντας δομικά υλικά και κατασκευαστικές τεχνικές συμβατές με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Έτσι, παρά τις όποιες αναπόφευκτες παρεκτροπές και παραλλαγές, οι παλιές ερειπωμένες κατοικίες στις περισσότερες των περιπτώσεων διατήρησαν το προγενέστερο ύφος και τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα και μετά την ανακατασκευή τους. Αυτή είναι και η μεγαλύτερη πρόκληση για το μέλλον, να δοθεί πνοή και ελπίδα στον οικισμό μέσω της ανάπλασής του χωρίς να κοπεί ο σύνδεσμος αυτός που ενώνει το αρχιτεκτονικό του παρελθόν με το παρόν και το μέλλον, αναδεικνύοντας την ποιότητα και την υπεροχή της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και της γενικότερης φιλοσοφίας που εκείνη εσωκλείει.

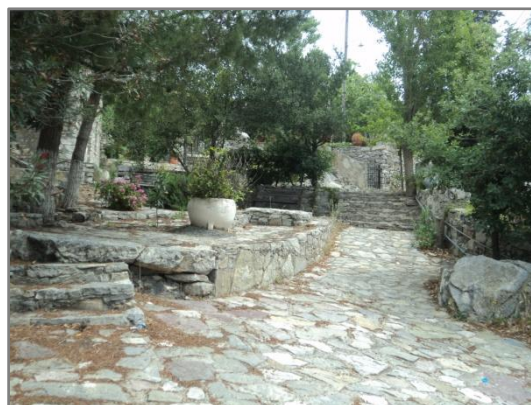
Εικ. 5.27. Κεντρικός δρόμος οικισμού.

Εικ. 5.28. Πλατεία οικισμού.

Εικ. 5.29. Ιερός ναός Πρ. Ηλία.

Εικ. 5.30. Λιθοστρωμένος δρόμος εντός του οικισμού.

Το νόημα και τα μηνύματα της τιτάνιας αυτής προσπάθειας που για 20 και πλέον έτη καταβάλλεται από σύσσωμη την τοπική κοινωνία της Εθιάς και όσων κατάγονται ή σχετίζονται με αυτό το μικρό ορεινό χωριό των Αστερουσίων αποτυπώνονται ξεκάθαρα στα λόγια του πρωτεργάτη της ιδέας της ανάπλασης, Ι. Ανδρουλάκη:

“Αυτός ο απόμερος και ξεχασμένος τόπος σήμερα αγωνίζεται να αναπνεύσει ξανά. Τα ερείπια άρχισαν σιγα σιγά να ζωντανεύουν. Πιστεύουμε πως η όλη προσπάθεια δεν είναι απλά μια τοπικιστική κίνηση. Στους ανθρώπους που κατάγονται από παρόμοιες λησμονημένες από θεό και ανθρώπους περιοχές, μεταφέρουμε το μήνυμα πως υπάρχει ελπίδα. Ελπίδα που θα ξεκινήσει πρώτα από μας τους ίδιους. Με τη γενική αποχαύνωση που επικρατεί γύρω μας είναι βέβαιο ότι η πολιτεία θα φανεί, αν φανεί (...), τελευταία. Το συναίσθημα θα βοηθήσει στην αρχή αλλά δεν αρκεί. Χρειάζεται πίστη, προσπάθεια και επιμονή. Κάποτε ο κίνδυνος του κατακτητή και οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης επέβαλαν στους προγόνους μας, ανθρώπους κατά γενική ομολογία ατίθασους, συσπείρωση και πειθαρχία, με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν μία κοινωνία αρχών. Σήμερα, και πιθανότατα και αύριο που οι πιέσεις του τρόπου διαβίωσης θα είναι ακόμα μεγαλύτερες, η πορεία των πραγμάτων απαιτεί παρόμοιες κοινωνίες που θα εμφυσήσουν καινούριες ιδέες και θα εμπλουτίσουν με νόημα και νέες προοπτικές το αύριο”.

5.4 ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ-ΠΑΡΕΚΤΡΟΠΕΣ

Η σταδιακή εγκατάλειψη του οικισμού της Εθιάς απ’ τις αρχές της δεκαετίας του ’60 κι έπειτα και η γεωγραφική του απομόνωση ναι μεν οδήγησαν στον μαρασμό και την απαξίωση, λειτούργησαν όμως και σαν ασπίδα προστασίας απέναντι στις σύγχρονες οικοδομικές τάσεις και την αντιαισθητική τσιμεντοποίηση που κατακρεούργησε την πλειονότητα των κρητικών χωριών το β’ μισό του 20^{ου} αι. Στα μισοκατεστραμμένα υπολείμματα των άλλοτε αρχοντικών δίπατων σπιτιών παρέμεινε ευδιάκριτα διατηρητέο το παραδοσιακό οικιστικό πρότυπο. Μια επαναλαμβανόμενη, βαθιά φιλοσοφημένη και σοφά διαμορφωμένη οικιστική δομή, άρρηκτα συνδεδεμένη με το βιοτικό επίπεδο, την ιδιοσυγκρασία και την πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων της, μπόρεσε να συντηρηθεί αναλλοίωτη στο πέρασμα των χρόνων και την εναλλαγή των εποχών. Ως κύριος και αντικειμενικός στόχος των φορέων της ανάπλασης και βασικός άξονας σε κάθε εργασία ανέγερσης ή αποκατάστασης τέθηκε η διατήρηση της φυσιογνωμίας αυτής του οικισμού και η προστασία του φυσικού του περιβάλλοντος. Οι τυπικοί και άτυποι κανόνες που οφείλουν να διέπουν κάθε ανακατασκευασμένη κατοικία-κοινοτική υποδομή συνοψίζονται στις εξής βασικές θέσεις:

- α) Αποδοχή του παραδοσιακού αρχιτεκτονικού προτύπου κατοικίας ορεινού οικισμού και διατήρηση των βασικών οικοδομικών-μορφολογικών στοιχείων και της τυπολογίας του, όπως αυτά έχουν ιστορικά καταγραφεί και κατά τόπους διασώζονται.
- β) Χρησιμοποίηση παραδοσιακών και σύγχρονων κατασκευαστικών μεθόδων, που σέβονται όμως την αρχιτεκτονική ταυτότητα των κτιρίων, στη δόμηση των βασικών οικοδομικών στοιχείων που συνθέτουν μία κατοικία.
- γ) Αποφυγή χρησιμοποίησης σύγχρονων δομικών υλικών, ξένων ως προς την φυσιογνωμία του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος της περιοχής καθώς επίσης και κατασκευαστικών στοιχείων που δε συνάδουν με τα παραδοσιακά αρχιτεκτονικά πρότυπα.
- δ) Ανάδειξη και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των χαρακτηριστικών φυτικών και γεωλογικών του σχηματισμών.

Κατόπιν διερεύνησης της κατασκευής και της τυπολογίας του τυπικού παραδοσιακού οικιστικού προτύπου διενεργήθηκε επιτόπια μελέτη της οικοδομικής πραγματικότητας στην περιοχή μελέτης. Το αποτέλεσμα της συγκριτικής παράθεσης του παρελθόντος του οικισμού με το οικοδομικό του παρόν συνηγορεί στο γεγονός ότι σε γενικές γραμμές διατηρήθηκαν ο αρχιτεκτονικός χαρακτήρας και οι δομικές ιδιαιτερότητες των κατοικιών του οικισμού κατά τις εργασίες ανοικοδόμησης και αποκατάστασής τους ενώ οι αποκλίσεις απ' τις παραδοσιακές οικοδομικές φόρμες που παρατηρήθηκαν, αφορούν μεμονωμένες μειοψηφικές περιπτώσεις. Στα περισσότερα αναπαλαιωμένα σπίτια του οικισμού διατηρήθηκαν οι αρχικές διαστάσεις και τα κύρια εξωτερικά μορφολογικά τους στοιχεία. Οι όποιες εργασίες έγιναν αφορούσαν κυρίως την αποκατάσταση της εξωτερικής-εσωτερικής τοιχοποιίας, την διαμόρφωση των όψεων των τοίχων με ολική κάλυψη με επίχρισμα ή χρήση αρμοσοβά, την ανακατασκευή των ανοιγμάτων και την πλήρωσή τους με καινούρια κουφώματα, την επιστέγαση των κατοικιών αυτών με επικλινείς στέγες ή πλάκες από οπλισμένο σκυρόδεμα, την διαμόρφωση των προαύλιων χώρων τους και την κατασκευή παράσπιτων και λοιπών οικιακής χρήσης εγκαταστάσεων σε αυτούς.

Θα ήταν αυταπάτη σε μια εποχή με πολυπληθέστερα διαθέσιμα μέσα και δυνατότητες, με εντελώς διαφορετικές παροχές, ανάγκες και απαιτήσεις να περιμένει κανείς μια απόλυτα πιστή αντιγραφή των παραδοσιακών δομικών και αρχιτεκτονικών μοτίβων στα ανακατασκευασμένα σπίτια της τελευταίας 20ετίας. Παρ' όλα αυτά η τεχνολογική πρόοδος στον τομέα των οικοδομικών και κατασκευαστικών μεθόδων και ο σεβασμός που υπέδειξαν οι κάτοχοι των σπιτιών αυτών στην προγονική αρχιτεκτονική τους κληρονομιά επέφεραν ένα εξαιρετικό αποτέλεσμα, αφήνοντας την αίσθηση μιας ουσιαστικής αναπαράστασης της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής φόρμας, χωρίς ριζοσπαστικούς επαναπροσδιορισμούς και αλλοιωτικού χαρακτήρα επεμβάσεις και προσαρμογές.

Η δυνατότητα χρήσης ευκολότερων, συντομότερων και λιγότερο κοστοβόρων κατασκευαστικών εφαρμογών και δομικών υλικών και η άγνοια, η ματαιοδοξία και η αποδοχή ξενόφερτων ως προς την παράδοση και την ιδιοσυγκρασία του τόπου δομικών επιλογών ήταν η κύρια αιτία των όποιων αποκλίσεων παρατηρήθηκαν απ' τα αρχικά προτεινόμενα και μεταγενέστερα θεσμοθετημένα οικιστικά παραδοσιακά πρότυπα. Παρά το γεγονός ότι τα πρότυπα αυτά επιτάσσουν λιτά, κιβωτιόσχημα κτίσματα χωρίς υπέρμετρες διακοσμητικές παρεμβάσεις παρατηρήθηκαν και ορισμένες περιπτώσεις ανακατασκευασμένων ή νεοανεγειρόμενων κατοικιών εκτεινόμενων σε μεγάλες διαστάσεις, χαρακτηριζόμενων από πομπώδες ύφος, σύγχρονου αστικού τύπου μορφολογικά και τυπολογικά στοιχεία και έναν ασύμβατο με το δομικό περιβάλλον του οικισμού αρχιτεκτονικό στόμφο. Η επιλογή αλουμινένιων κουφωμάτων, σε χρωματισμούς και όψεις που αποκλίνουν εντελώς από τα κατά παράδοση χρησιμοποιούμενα ξύλινα στοιχεία για τα ανοίγματα, αποτελεί μια κραυγαλέα παραφωνία σε αρκετές αποκατεστημένες κατοικίες. Πόρτες και παράθυρα σε μεγέθη και σχήματα που απέχουν απ' την παραδοσιακή αρχιτεκτονική λογική, μεγάλοι στεγασμένοι με πέργκολα εξώστες και περιμετρικά μπαλκόνια, αποτελούν δομικές λύσεις που θα ταίριαζαν περισσότερο σε αστικές σύγχρονες κατοικίες παρά σε σπίτια ενός μικρού παραδοσιακού ορεινού οικισμού.

Εικ. 5.31. Σύγχρονου αστικού τύπου νεόδμητη κατοικία. **Εικ. 5.32.** Κτίσμα τεραστίων διαστάσεων και όγκου.

Ερευνώντας τα εναπομείναντα ερειπωμένα κτίσματα διαπιστώθηκε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κεραμοσκεπέστων σπιτιών του χωριού καλυπτόταν από μονόρριχτη επικλινή στέγη, σε ελάχιστες περιπτώσεις δε παρατηρήθηκαν και δίρριχτες στέγες, πάντα διαμορφωμένες εξωτερικά από κόκκινης απόχρωσης κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Συνεπώς οι τετρακλιείς στέγες που παρατηρήθηκαν σε κάποια σπίτια δεν αποτελούν στοιχείο της τοπικής αρχιτεκτονικής αλλά συνηθίζονται κυρίως στην ηπειρωτική Ελλάδα και τα μεγάλα αστικά κέντρα. Τα περισσότερα παλιά δωματοσκέπαστα κτίσματα του οικισμού στεγάστηκαν με επίπεδες ταράτσες από οπλισμένο σκυρόδεμα, γεγονός απόλυτα λογικό καθώς η επανακατασκευή των παραδοσιακών δωματών κρίθηκε ασύμφορη και μη ανθεκτική λύση. Στις περιπτώσεις αυτές χρήσιμο θα ήταν να καλυφθούν οι γκριζόχρωμες περιμετρικές απολήξεις της ταράτσας (“διάζωμα”) στην καθ’ ύψος της διάσταση με λίθους επένδυσης, να τροχιστούν ή να καλυφθούν κατάλληλα τα προεξέχοντα σίδερα του οπλισμού της (“αναμονές”), να αφαιρεθούν κάθε είδους ογκώδεις ηλεκτρικές και υδραυλικές εγκαταστάσεις (σωληνώσεις, ντεπόζιτα, ηλιακοί θερμοσίφωνες, κεραίες-δορυφορικά πιάτα, καλωδιώσεις, κλιματιστικά σώματα, πρόχειρες απολήξεις καμινάδων κτλ.) απ’ την επιφάνειά της ή έστω να μεταφερθούν σε μη εμφανή σημεία ή ακάλυπτους χώρους.

Μία κραυγαλέα αρχιτεκτονική παραφωνία που όφειλε από σεβασμό στην παραδοσιακή τεχνική της λιθόκτιστης τοιχοποιίας να είχε αποφευχθεί είναι η χρήση τεχνητά τεμαχισμένων από ειδικά κοπτικά μηχανήματα λίθων (σε μορφή πλακών) στην κατασκευή των τοίχων της κατοικίας, είτε ως κύριο δομικό συστατικό τους, είτε ως τελική επένδυση στις εξωτερικές τους όψεις. Ειδικότερα στην περίπτωση της ανακατασκευής του παλαιού δημοτικού σχολείου η διακοσμητική διαμόρφωση της πρόσοψης με οριζόντιες και κατακόρυφες λωρίδες διαχωρισμού της σε ορθογωνικούς και τριγωνικούς σχηματισμούς ξεφεύγει εντελώς από τα μορφολογικά πρότυπα της τοπικής αρχιτεκτονικής.

Εικ. 5.33. Πρόσοψη σχολείου οικισμού.

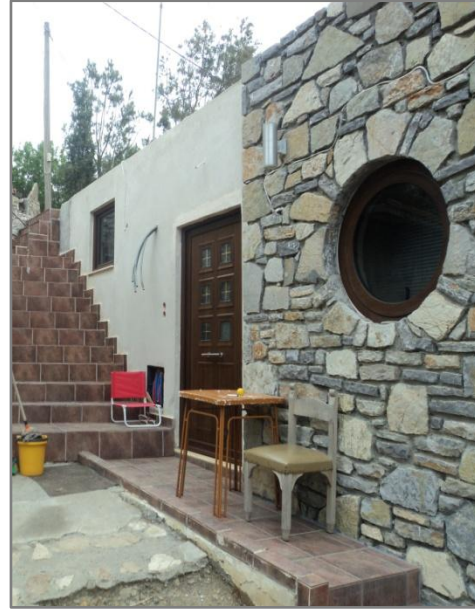
Εικ. 5.34. Εξωτερική τοιχοποιία ασύμβατη ως προς το παραδοσιακό αρχιτεκτονικό πρότυπο.

Οι νεότερες τάσεις που επιβάλλει η σύγχρονη οικοδομική δυστυχώς εφαρμόστηκαν και εδώ, με αποτέλεσμα να χτιστούν κάποιες νεώτερες κατοικίες αστικού τύπου (πλάκες και υποστυλώματα από οπλισμένο σκυρόδεμα και τοίχοι πλήρωσης από έτοιμους τσιμεντόλιθους) που αδυνατούν να συμμετέχουν στην αίγλη του υπόλοιπου δομημένου περιβάλλοντος του οικισμού. Παρόμοια τσιμεντόκτιστα μικρά κτίσματα οικιακής χρήσης που παρατηρήθηκαν επίσης σε ορισμένους προαύλιους χώρους (αποχωρητήρια, αποθήκες) διαταράσσουν την αρμονία και την αισθητική του περιβάλλοντα χώρου και χρήζουν κατεδάφισης ή εξωραϊσμού. Η μετατροπή κάποιων από τα εγκαταλελειμμένα σπίτια του οικισμού σε πρόχειρες αποθήκες, παραπήγματα, στάνες, χώρους φύλαξης ή απόθεσης άχρηστων υλικών και μπάζων και η τοποθέτηση ευτελών στοιχείων, πινακίδων και προσωρινών κατασκευών (πλαστικά ή σιδερένια πετάσματα, αυτοσχέδιες πόρτες και παράθυρα, περιφράξεις) εντός ή στον περιβάλλοντα χώρο τους, υποβαθμίζει την εικόνα του οικισμού και θεωρείται το λιγότερο ασέβεια και προσβολή της ιστορίας και της μοναδικότητας των κτισμάτων αυτών.

Το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον που φιλοξενεί και πλαισιώνει τον οικισμό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη μορφή και την χωρική του ανάπτυξη, όντας σε μια λεπτή ισορροπία με την οικοδομική πραγματικότητα του τόπου. Μέσα από τη δόμηση οφείλει να αναδειχτεί και να προστατευτεί από καταδικαστέες αυθαιρεσίες που έχουν εις βάρος του παρατηρηθεί όπως εκβραχισμοί, υποσκαφές και επιχωματώσεις, απορρίψεις απορριμάτων και απόθεση λυμάτων, κάλυψη ιδιαίτερων φυσικών γεωμορφολογικών και φυτικών σχηματισμών, αλλοίωση του αναγλύφου του εδάφους, φύτευση βλάστησης ξένης ως προς την χλωρίδα του τόπου και ανεξέλεγκτη χάραξη δρόμων πρόσβασης στα ποιμνιοστάσια της ευρύτερης περιοχής. Η υπέρμετρη κτηνοτροφική δραστηριότητα στα ανατολικά Αστερούσια, εκτός απ' την ολοκληρωτική καταπάτηση των δημόσιων γαιών και τη μετατροπή τους σε περιφραγμένα, ιδιωτικής εκμετάλλευσης βοσκοτόπια, έχει οδηγήσει και στην ανάπτυξη πάμπολλων αρχιτεκτονικά αντιαισθητικών κτηνοτροφικών εγκαταστάσεων. Η πλειονότητα των υποδομών αυτών χαρακτηρίζεται από κατασκευαστική προχειρότητα, ανύπαρκτο σχεδιασμό και μηδενική προσαρμογή στο φυσικό τους περιβάλλον, αποτελώντας δυστυχώς στοιχεία οπτικής ρύπανσης, σε πλήρη αντιδιαστολή με τα διάσπαρτα διασωζόμενα κτίσματα (μιτάτα, μαντρόσπιτα) που έκτισαν οι προηγούμενες γενιές κτηνοτρόφων.

Εικ. 5.35. Αστικού τύπου νεόδμητη κατοικία.

Εικ. 5.36. Μορφολογικά στοιχεία ξένα ως προς τα παραδοσιακά δομικά πρότυπα.

Εικ. 5.37. Επικλινή στέγη από σύγχρονα δομικά υλικά.

Εικ. 5.38. Υπερκάλυψη φυσικού βράχου από τοίχιο οπλισμένου σκυροδέματος...

Όσον αφορά τις κοινοτικές υποδομές, ο οικισμός της Εθιάς αποτελεί λαμπρό υπόδειγμα διαχείρισης και αξιοποίησης του δημοσίου χώρου. Όλες οι εργασίες διαμόρφωσης και ανάπλασης του που έλαβαν χώρα είχαν ως βασικό άξονα τη διατήρηση και την ανάδειξη της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του τόπου, διατηρώντας αναλλοίωτο το χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία του οικισμού.

Η Εθιά, όντας ένας μικρός και απομονωμένος γεωγραφικά ορεινός οικισμός, κατόρθωσε χάρη στη θέληση και την προσπάθεια των κατοίκων της να αντισταθεί και να κρατήσει αναλλοίωτο το στοιχείο της τοπικής αρχιτεκτονικής παράδοσης σε περιόδους που τα παλιά πετρόκτιστα σπίτια ισοπεδώνονταν και θυσιάζονταν μαζικά στο βωμό των σύγχρονων οικοδομικών τάσεων των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αι. Παρά τις όποιες μεμονωμένες και διορθώσιμες ως επί το πλείστον ατασθαλίες παρατηρήθηκαν, η πλειοψηφία όσων ανακατασκεύασαν τις οικίες των προγόνων τους, υιοθέτησε την παραδοσιακή οικοδομική φιλοσοφία και τα πατροπαράδοτα αρχιτεκτονικά πρότυπα, χρησιμοποιώντας σωστά και ορθολογικά τα σύγχρονα δομικά υλικά που πλέον είναι διαθέσιμα, αποφεύγοντας

καταχρήσεις και επιδεικνύοντας σεβασμό και τιμή στη μνήμη όσων με πενιχρά μέσα και ανυπολόγιστες αντιξοότητες οικοδόμησαν τις κατοικίες που κοσμούν τον οικισμό.

Ανταμοιβή της προσπάθειας αυτής, μια κατοικία καλαίσθητη, υγιεινή, με όλες τις ανέσεις, παροχές και δυνατότητες να εξασφαλίζονται στον ιδιοκτήτη της στο μέγιστο δυνατό βαθμό. Απαιτείται να επιδειχθεί ιδιαίτερη προσοχή και ευαισθησία στη μελλοντική διαχείριση του οικιστικού πλούτου της περιοχής, ώστε ο οικισμός να προστατευτεί και να θωρακιστεί έναντι των προκλήσεων και της ανιστόρητης οικοδομικής δραστηριότητας και να αποφύγει τον κακώς εννοούμενο αρχιτεκτονικό “εκσυγχρονισμό” στον οποίον υπέπεσαν οι περισσότεροι κρητικοί οικισμοί τις τελευταίες δεκαετίες.

Όταν δύο δεκαετίες νωρίτερα, στην πρώτη συγκέντρωση των φορέων της ανάπτυξης ειπώθηκαν οι παρακάτω στίχοι:

“πρέπει να ξαναχτίσουμε όλα τα γκρεμισμένα, το απαιτούνε οι νεκροί που τα χουνε χτισμένα”, κανείς δεν περίμενε την εξέλιξη που θα ακολουθούσε. Η σημερινή εικόνα του οικισμού και οι προοπτικές οι οποίες έχουν τεθεί μέσα από την επιτυχημένη του ανοικοδόμηση αποτελούν την καλύτερη επιβράβευση της πίστης, του οράματος και της συλλογικής αυτοοργανωμένης δράσης για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού. Πάνω απ’ όλα όμως, είναι μία δικαίωση για όλους εκείνους τους απλούς ανθρώπους που κατάφεραν, με ελάχιστα διαθέσιμα μέσα και περιορισμένους πόρους, ζώντας σε απόλυτη αρμονία με τη φύση, να οικοδομήσουν αξιοθαύμαστες από κάθε άποψη κατοικίες.

5.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Κατά την επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2013 στον ορεινό οικισμό της Εθιάς Μονοφασίου, παρατηρώντας τη χωροθέτηση, τη δομή και τη μορφολογία των κατοικιών και λαμβάνοντας υπ’ όψιν τις γενικές αρχές που ορίζουν το παραδοσιακό αρχιτεκτονικό οικιστικό πρότυπο στην ορεινή Κρήτη, μπόρεσαν να εξαχθούν ορισμένες γενικευμένες διαπιστώσεις και συμπεράσματα που αφορούν την οικοδόμηση και την τυπολογία τους. Απ’ τα μέσα της δεκαετίας του ’60 μέχρι την έναρξη των εργασιών ανοικοδόμησης και ανάπτυξης των κατοικιών και των κοινωτικών υποδομών του οικισμού, μεσολαβεί μια 30ετία που χαρακτηρίζεται από μία παύση κάθε είδους οικοδομικής δραστηριότητας πέραν της υποτυπώδους συντήρησης των ελαχίστων κατοικήσιμων κατοικιών και την ανέγερση κάποιων μικρών βοηθητικών κτισμάτων στους προαύλιους χώρους τους, ως φυσικό επακόλουθο της μεταναστευτικής φυγής του μόνιμου πληθυσμού.

Όλες οι κατοικίες που χρονολογούνται στο προγενέστερο της εγκατάλειψης αυτό διάστημα διαπνέονται από κοινούς κατασκευαστικούς κανόνες και πρότυπα, σχεδόν αυτούσια αναπαραγόμενους από κτίσμα σε κτίσμα. Οι περιορισμοί ως προς τους πόρους, τα διαθέσιμα μέσα-δομικά υλικά και η απουσία εναλλακτικών κατασκευαστικών μεθοδολογιών πέραν της δοκιμασμένης εξηγούν και δικαιολογούν την επαναληπτικότητα αυτή και την έλλειψη ριζοσπαστικών δομικών πειραματισμών. Τα σκληρά ασβεστολιθικά πετρώματα που αφθονούν στην περιοχή των ανατολικών Αστερουσίων παρείχαν την απαιτούμενη πρώτη ύλη για την κατασκευή της τοιχοποιίας των κατοικιών του οικισμού. Η κατασκευαστική τεχνική της πέτρινης τοιχοποιίας, όπως αυτή περιγράφηκε αναλυτικά στο

κεφάλαιο 3.2, εφαρμόζεται καθολικά, χωρίς παραλλαγές παρά μόνο με αυτοσχέδιες προσαρμογές όπου αυτό επιβάλλεται απ' το εδαφικό ανάγλυφο στο χώρο έδρασης της κατοικίας.

Η συντριπτική πλειοψηφία των κεραμοσκεπέστων κτισμάτων στεγάζεται από μονόριχτες στέγες ήπιων κλίσεων, ενώ σε μεμονωμένες περιπτώσεις συναντώνται και δίριχτες κεραμοσκεπές. Στην εσωτερική όψη των παλαιότερων στεγών ήταν εμφανής ο σκελετός έδρασης και στήριξής τους, αποτελούμενος από επικλινώς τοποθετημένα, ακατέργαστα η ελαφρώς επιμελημένα δοκάρια και μία παρεμβαλλόμενη στρώση από βούρλα, συμπυκνωμένο χώμα και καλάμια ή ξύλα μικρότερων διαστάσεων μεταξύ των δοκαριών και των κεραμιδιών της εξωτερικής επιφάνειας της στέγης. Στα νεότερα χρονολογικά κεραμοσκεπέσστα σπίτια η εσωτερική όψη συνήθως διαμορφωνόταν από ξύλινο οριζόντιο ταβάνι αποτελούμενο από πλανισμένα λεπτά ξύλινα σανίδια.

Οι διαστάσεις των ανοιγμάτων, τόσο στις νεότερες, όσο και στις παλαιότερες χρονολογικά κατοικίες του χωριού είναι σχετικά μεγάλες, αποπνέοντας μία εξωστρεφή διάθεση, ενισχύοντας την άποψη πως στον οικισμό αυτό συμβίωναν αρμονικά χριστιανοί και Τούρκοι κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Τα κύρια ανοίγματα των προσόψεων των κατοικιών ήταν σε όλες τις περιπτώσεις είτε ορθογωνικά, είτε αψιδωτής-τοξωτής κατασκευής, ενώ τα ανώφλια τους ευθύγραμμα μονολιθικά, ξύλινα ή τοξωτά. Στις περισσότερες των περιπτώσεων τα ανοίγματα της κύριας όψης διαγράφονταν από πετρόχτιστο περιμετρικό πλαίσιο, αποτελούμενο από λίθινα λαξευτά ανισομεγέθη τεμάχια (πελέκια) και καλύπτονταν από ξύλινα κουφώματα.

Ως τα τέλη του 19^{ου} αι. και τις αρχές του 20^{ου}, τα σπίτια κατασκευάζονταν από τοπικά, εξαγόμενα στην κοντινή του οικισμού περιοχή, φυσικά δομικά υλικά. Η τοιχοδόμηση γινόταν με συρταρωτή τοποθέτηση λίθων με παρεμβαλλόμενο μεταξύ τους συνδετικό υλικό, χώμα και διάφορα άλλα φυσικά υλικά (τρίχες κατσίκας, βούρλα, καλάμια, άχυρα, κοπριά) συνδυάζονταν στην κατασκευή των πατωμάτων, των στρώσεων της ανωδομής και των προς επίχριση-συγκόλληση κονιαμάτων ενώ τα ελάχιστα δέντρα της περιοχής προσέφεραν τους κορμούς τους για την κατασκευή των δοκαριών στήριξης των παταριών, των μεσοπατωμάτων και των δωματίων. Η χρήση κατεργασμένης ξυλείας και κεραμικών υλικών έδωσε νέες αρχιτεκτονικές δυνατότητες και μορφολογικές οντότητες στην οικοδομική του οικισμού παρόλο που το κυρίαρχο δομικό υλικό εξακολούθησε να παραμένει η πέτρα, χρησιμοποιούμενη πάντα με τον ίδιο χαρακτηριστικό τρόπο στην ανέγερση της τοιχοποιίας.

Στα όρια του οικοπέδου της κατοικίας και εφόσον υπήρχε ο διαθέσιμος χώρος, χτιζόταν συνήθως χαμηλός μαντρότοιχος από ξερολιθιά, εντός του οποίου διαμορφωνόταν μικρός κήπος με κηπευτικά, καλλωπιστικά φυτά και δέντρα. Στους εξωτερικούς της κατοικίας χώρους δεν απουσιάζουν μικρές δομικές διατάξεις καθημερινής χρήσης και χρησιμότητας για τους ενοίκους της όπως πεζούλες, λίθινα τραπέζια, πηγάδια, σκάφες και το απαραίτητο πατητήρι.

Οι συνοικίες του οικισμού έχουν δημιουργηθεί, πέραν των όποιων γεωφυσικών περιορισμών, με οικογενειακά κυρίως κριτήρια. Συνήθως γύρω απ' την αρχική χρονολογικά κατοικία διατάσσονταν οι οικίες των στενών οικογενειακών συγγενών του πρώτου ενοίκου.

Έτσι, με την πάροδο του χρόνου, διαμορφώνονταν ολόκληρες συνοικίες με ενοίκους-γόνους της ίδιας οικογένειας (Μπελεγρήδες, Καλέντηδες, Σαρήδες, Κακούδηδες, Δολαψήδες, Ανδρουλήδες, Γαρεφάληδες, Κουτεντήδες, Αδαμάκηδες, Λούληδες, Καλογιαννάκηδες, Μαθιούδηδες, Τερζήδες). Παρά τις οικιστικές “μετακινήσεις” λόγω κληροδοτήσεων και παντρολογημάτων, είναι ακόμα ευδιάκριτη αυτή η αντιστοιχία τμημάτων του οικισμού με απόγονους συγκεκριμένης οικογένειας. Πολλές φορές, κτίσματα του ίδιου οικοδομικού τετραγώνου, ιδίως στις παλαιότερες συνοικίες του οικισμού, επικοινωνούν είτε με εσωτερικές πόρτες, είτε με κοινούς προαύλειους χώρους, δίνοντας τη δυνατότητα προστασίας και διαφυγής σε περιπτώσεις που αυτό απαιτούνταν κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Λαμβάνοντας υπ’ όψιν τις όποιες λανθασμένες εκτιμήσεις λόγω της παλαιότητας και της φθοράς των ερειπωμένων κτισμάτων και την απουσία καταγεγραμμένων πηγών-αρχείων σχετικών με την οικοδομική ιστορία του οικισμού της Εθιάς, επιχειρήθηκε μία κατηγοριοποίησή των κατοικιών του βάσει πολεοδομικών, τυπολογικών, ποιοτικών και χρονολογικών κριτηρίων. Τα αποτελέσματα της κατηγοριοποίησης αυτής παρατίθενται σχηματικά, υπό μορφή χαρτών, με τη χρήση του προγράμματος Autocad.

Κατά την επιτόπια έρευνα στον οικισμό επιχειρήθηκε η **καταγραφή του δομημένου του περιβάλλοντος**. Αυτό αποτελείται από 101 ιδιόκτητες κατοικίες, 3 ιερούς ναούς και το παλιό δημοτικό σχολείο του οικισμού. Σε πολλές περιπτώσεις, ιδιαίτερα στα εγκαταλελειμένα και ερειπωμένα τμήματα του οικισμού, έγιναν παραδοχές κατά την καταμέτρηση καθώς η φθορά την οποία είχαν υποστεί τα κτίσματα καθιστούσε αδύνατο τον ακριβή προσδιορισμό των ορίων τους καθώς και την διάρθρωση-διαρύθμιση των εσωτερικών τους χώρων. Παρακάτω, πάνω σε υπόβαθρο γεωφυσικής απεικόνισης της περιοχής (google earth), παρουσιάζεται η καταγραφή αυτή του κτιριακού δυναμικού του οικισμού. (Χάρτης 1)

Ως προς την **κάτοψη και τη χωρική διάταξη των κατοικιών** του οικισμού ο χαρακτηριστικός τύπος της “Γ” διάταξης καθώς επίσης και εκείνος της πλατυμέτωπης κατοικίας με την κύρια όψη διαμορφωμένη στην μεγαλύτερη πλευρά του ορθογωνίου της κάτοψης επικρατούν συντριπτικά των υπολοίπων (στενομέτωπη διάταξη, τετραγωνισμένη κάτοψη). Στις περισσότερες των περιπτώσεων, η κατοικία συμπληρώνεται από οριοθετημένο με χαμηλό μαντρότοιχο προαύλιο χώρο. (Χάρτης 2)

Ως προς την παλαιότητα των κτισμάτων και την τωρινή τους **κατάσταση**, σχεδόν τα μισά κτίρια του οικισμού (43%) είναι ακατοίκητα, έχοντας εγκαταλειφθεί είτε προγενέστερα, είτε μετά τη μαζική φυγή του τοπικού πληθυσμού στη δεκαετία του ’60. Η φθορά και η αλλοίωση της αρχικής εικόνας και δομής των σπιτιών αυτών ποικίλλει ανάλογα με τον χρόνο έκθεσης τους στους καταστροφογενείς παράγοντες από την εγκατάλειψή τους κι έπειτα καθώς επίσης και την ποιότητα-αντοχή των οικοδομικών τους στοιχείων, κυρίως των λίθινων τοιχοδομών τους. Με την εφαρμογή του προγράμματος ανάπτυξης και ανοικοδόμησης του οικισμού, ένα αντίστοιχο ποσοστό κατοικιών, σχεδόν το μισό των συνολικών κατοικιών του χωριού, έχει σήμερα ανακαινισθεί με βάση τα παραδοσιακά αρχιτεκτονικά και δομικά πρότυπα. Στο παραπάνω συνεχώς αυξανόμενο ποσοστό των αποκατεστημένων κτισμάτων πρέπει να συνηγορηθούν και οι κατοικίες οι οποίες

χαρακτηρίζονται από μία συνεχή οικιστική συνέχεια, που χωρίς να έχουν υποστεί κάποια ριζική ανακαίνιση συντηρούνται στο χρόνο και ανεβάζουν το συνολικό ποσοστό κατοικήσιμων κτισμάτων σε αδιανόητα για εικοσαετία πριν υψηλά επίπεδα. (Χάρτης 3)

Η πλειονότητα των “Γ” διάταξης κατοικιών αποτελούνταν από δύο κάθετους μεταξύ τους ορθογωνικούς δομικούς σχηματισμούς, είτε αυτοτελείς, είτε εσωτερικά διασυνδεδεμένους. Συνήθως ο ένας εκ των δύο χρησιμοποιούνταν ως χώρος διαμονής και διανυκτέρευσης των μελών της οικογενείας και ο δεύτερος σαν χώρος αποθήκευσης ή προπαρασκευής του φαγητού και διέθετε τζάκι και όλο τον απαραίτητο οικιακό κινητό και σταθερό εξοπλισμό. Ο πρώτος χώρος συχνά επικαλυπτόταν από μονόκλινη στέγη με κεραμίδια κοκκινόχρωμης απόχρωσης ενώ ο δεύτερος από οριζόντιο επίπεδο χωμάτινο δώμα, στηριζόμενο σε ξύλινα δοκάρια. Κατά τις εργασίες αποκατάστασης των αποκατεστημένων κατοικιών αυτού του τύπου διατηρήθηκαν τα οικοδομικά στοιχεία της ανωδομής των χώρων αυτών, με την παραδοσιακή στέγη να αντικαθίσταται από κεραμοσκεπή στηριζόμενη σε ξύλινα δοκάρια και περιμετρικό διάζωμα από οπλισμένο σκυρόδεμα εδραζόμενο στην άνω επιφάνεια της λιθόκτιστης τοιχοδομής και το δώμα από οριζόντια πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος. Τα πλατυμέτωπη διάταξης σπίτια του οικισμού επικαλύπτονταν με έναν ενιαίο τύπο στέγασης, είτε με παραδοσιακή στέγη, είτε με δώμα, ή με συνδυασμό των δύο παραπάνω τύπων και όσα από αυτά αποκαταστάθηκαν, στεγάστηκαν επίσης με κεραμοσκεπή ή πλάκα σκυροδέματος όπως προαναφέρθηκε. Τα αναλυτικά αποτελέσματα ως προς τον **τύπο στέγασης** κάθε κατοικίας παρουσιάζονται γραφικά στον Χάρτη 4 που παρατίθεται.

Αν και υπάρχουν ενδείξεις στα ερειπωμένα τμήματα του οικισμού για ύπαρξη και **διώροφων κτισμάτων**, τα περισσότερα εκ των οικημάτων του είναι ισόγεια. Η χρήση των παταριών στην κατά πλάτος διάσταση των κατόψεων τους προσδίδει στα σπίτια αυτά μεγάλο ύψος τοιχοποιίας και ψηλά παράθυρα, τις λεγόμενες “λοτζέτες”, ενώ παράλληλα δημιουργούνται κάτω από αυτά εσωτερικοί χώροι και ξεχωριστά δωμάτια αποθήκευσης με υποσκαφή της στάθμης του εδάφους. Σε πολλές περιπτώσεις, μέσω ενός μικρού ανοίγματος παρέχεται η πρόσβαση από τα πατάρια αυτά στα δώματα των γειτονικών κτισμάτων που εκτείνονται σε χαμηλότερο ύψος. Αξίζει να σημειωθεί πως το μοναδικό στον οικισμό προεξέχον της τοιχοποιίας μπαλκόνι στα παλαιότερης χρονολογίας κτίσματα ανήκε στην οικία του Βελεγράκη Εμ. Παναγιώτου (66), κατασκευασμένο παρόλα αυτά με πιο σύγχρονα δομικά υλικά (οπλισμένο σκυρόδεμα). Η χρήση σύγχρονων οικοδομικών μεθόδων και υλικών στις ανακατασκευασμένες κατοικίες του οικισμού έδωσε τη δυνατότητα να αναπτυχθούν καθ’ ύψος κάποιες αρχικά ισόγειες κατοικίες και να επεκταθούν και σε δεύτερο υψομετρικά επίπεδο. (Χάρτης 5)

Σύμφωνα με τις αρχές βιοκλιματικού σχεδιασμού στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, ο ιδανικότερος **προσανατολισμός** μίας τυπικής λαϊκής κατοικίας είναι εκείνος της φοράς των κύριων ανοιγμάτων της πρόσοψής της κατά το νότο ή ανατολικά ώστε να επιτυγχάνεται ο μέγιστος ηλιασμός της οικίας κατά τους χειμερινούς μήνες και ο σκιασμός της κατά τις καλοκαιρινές περιόδους που ο ήλιος κινείται σε διαφορετική τροχιά. Στον οικισμό η συντριπτική πλειοψηφία των κατοικιών είναι στραμμένη σε νότιες-ανατολικές και λιγότερο δυτικές διευθύνσεις, ενώ βόρειες προσόψεις εμφανίζονται μόνο σε περιπτώσεις όπου η χωροθέτηση της κατοικίας δεν ευνοεί άλλο προσανατολισμό. (Χάρτης 6)

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΔΟΜΗΜΕΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ- ΧΑΡΤΕΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΕΘΙΑΣ

1. Οικία Πέτρου Εμ. Σαριδάκη - Δημόκριτου
2. Οικία Γεωργίου Εμ. Σαριδάκη
3. Οικία Κακουδάκη Γ. Ιωάννη (Σπανογιάννη)
4. Οικία Βελεγράκη Εμ. Γεωργίου (Καλεμπρικογιώργη)
5. Οικία Γαρεφαλάκη Μ. Ιωάννη (Γαρεφαλογιάννη)
- 6,7. Οικία Σαριδάκη Ιωάννη
8. Οικία Σαριδάκη Εμμανουήλ
- 9,11. Οικία Σαριδάκη Μιχαήλ
10. Οικία Καλογιαννάκη Γ. Ιωάννη
12. Οικία Σαριδάκη Βασιλείου-Αριστέας
13. Οικία Γαρεφαλάκη Χαραλάμπου
14. Οικία Βελεγράκη Σ. Εμμανουήλ - Κακουδάκη Δαιδάλου-Ροδάνθης
- 15,16. Οικία Κακουδάκη Σ. Εμμανουήλ
17. Οικία Κακουδάκη Μ. Κωσταντίνου
18. Οικία Ανδρουλάκη Εμμανουήλ - Καρτσωνάκη Γεωργίου
19. Οικία Μιχελάκη Εμμανουήλ (Πετύχη)
20. Οικία Σαριδάκη Α. Χαραλάμπου - Καλεντάκη Ζαχαρία-Χρυσάνθης
21. Οικία Γαρεφαλάκη Εμ. Μιχαήλ
22. Οικία Κακουδάκη Κ. Μιχαήλ (Καούνη)
23. Οικία Γαρεφαλάκη Ι. Εμμανουήλ
24. Οικία Καλεντάκη Γ. Γρηγορίου
25. Οικία Καλεντάκη Εμ. Ιωάννη
26. Οικία Παπουτσάκη-Καλεντάκη Ευθαλίας
27. Οικία Σαριδάκη Γεωργίου (Γεωργαρά) - Ξενώνας Γέροντα Ευμένιου
28. Οικία Καλεντάκη Εμ. Σταύρου - Καλεντάκη Μανόλη - Καλεντογιώργη - Βελεγράκη Γεωργίου-Αγλαΐας
29. Οικία Δολαψάκη Αρ. Γεωργίου
30. Οικία Καλεντάκη Εμ. Γεωργίου (Καψιλίδη)
31. Οικία Καλεντάκη Χ. Εμμανουήλ (Παπαμανώλη)
- 32,34. Οικία Καλεντάκη Μιχαήλ
33. Οικία Καλεντάκη Θωμά
35. Οικία Καλεντάκη Θ. Μαρίκας
36. Οικία Σαριδάκη Εμμανουήλ
37. Οικία Λουλάκη Σ. Εμμανουήλ
- 38,39. Οικία Κακουδάκη Ευάγγελου
40. Οικία Κακουδάκη Α. Γεωργίου
41. Οικία Τερζάκη Γεωργίου
42. Οικία Βελεγράκη Μ. Ιωάννη
43. Οικία Αδαμάκη Ζαχαρία
44. Οικία Αδαμοζαχάρενας
45. Οικία Αδαμογιώργη
46. Οικία Αδαμάκη Γ. Νικήτα

47. Οικία Λουλάκη Σταύρου
48. Οικία Λουλάκη Π. Χριστοφόρου
49. Οικία Ανδρεαδάκη Ευαγγέλου (Δασκαλοβαγγέλη)
50. Οικία Τερζάκη Γεωργίου (Περβόλη)
51. Οικία Κακουδάκη Π. Δημητρίου ή Καρα-μεμέτη
52. Οικία Βελεγράκη Ι. Εμμανουήλ (Καλέμπρικου)
53. Οικία Γαρεφαλάκη Νικολάου
54. Οικία Γαρεφαλάκη Εμ. Κρουσταλένιας
55. Οικία Γαρεφαλάκη Εμμανουήλ
56. Οικία Ανδρεαδάκη Ιωάννη
57. Οικία Λουλάκη Εμμανουήλ - Κακουδάκη Εμμανουήλ
58. Οικία Βελαγράκη Ι. Γεωργίου (Γεωργάκη) - Κατσαπρακάκη Στυλιανού-Ευθυμούλας
59. Οικία Μαθιουδάκη Εμμανουήλ
60. Οικία Μαθιουδάκη Καλλιόπης
61. Οικία Μαθιουδάκη Νεκταρίας
62. Οικία Βελεγράκη Μιχαήλ
63. Οικία Μαθιουδάκη Χριστοφόρου
64. Οικία Τερζάκη Στυλιανού -Λουλάκη Αντωνίου-Μαρίκας
65. Οικία Βελεγράκη Ι. Εμμανουήλ - Βελεγράκη Γεωργίου-Ελπινίκης
66. Οικία Βελεγράκη Εμ. Παναγιώτου
67. Οικία Βελεγράκη Γεωργίου (Σταθογιώργη)
68. Οικία Λουλάκη Ιωάννη
69. Οικία Βελεγράκη Μιχαήλ (Σωμαρομιχάλης) - Μαργαρίτας
70. Οικία Βελεγράκη Νικολάου-Ευγενίας
71. Οικία Βελεγράκη Δημητρίου
- 72,73. Οικία Βελεγράκη Εμ. Ιωάννη - Βελεγράκη Ελευθερίας-Όλγας
74. Οικία Βελεγράκη Κ. Ιωάννη (Παπαγιάννη)
75. Οικία Βελεγράκη Κ. Ευτυχίας (Μπογιού)
76. Οικία Σαριδάκη Αντωνίου
77. Οικία Κακουδάκη Κωσταντίνου - Καλογιαννάκη Γεωργίου (Ψαχή)
78. Οικία Σαριδάκη Κωσταντίνου
79. Οικία Κακουδάκη Ιωάννη - Γαρεφαλάκη Εμμανουήλ
80. Οικία Τερζάκη Κ. Ιωάννη
81. Οικία Κουτεντάκη Ιωάννη
82. Οικία Κουτεντάκη Ζαχαρία - Κουτεντάκη Γεωργίου - Κλεάνθης
83. Οικία Τερζάκη Δημητρίου (Εαμίτη)
84. Οικία Αγγελιδάκη Κυριάκου - Λουλάκη Δημητρίου
85. Οικία Αγγελιδάκη Σήφη - Αγγελιδάκη Αγαθάγγελου
86. Οικία Βελεγράκη Κ. Μιχαήλ - Τερζάκη Στυλιανού-Ελευθερίας
87. Οικία Ανδρουλάκη Ι. Δημητρίου
88. Οικία Ανδρουλάκη Παναγιώτου
89. Οικία Ανδρουλάκη Ι. Ζεβεδάιου
- 90,91. Οικία Αδαμάκη Στυλιανού
92. Οικία Γαρεφαλάκη Νικήτα
93. Οικία Δολαψάκη Αριστείδη - Δολαψάκη Ζαχαρία - Δολαψάκη Εμμανουήλ

94. Οικία Ανδρουλάκη Ζ. Γεωργίου
- 95,96. Οικία Ανδρουλάκη Γεωργίου (Βάτση)
97. Οικία Ανδρουλάκη Ιωάννη
98. Οικία Καλεντάκη Γεωργίου - Ξενικάκη Μιχαήλ
99. Οικία Κακουδάκη Νικολάου-Μαλαματένιας
100. Οικία Βελεγράκη Εμμανουήλ-Στυλιανής
101. Οικία Βελεγράκη Ηρακλή
- 102,103. Οικία Λουλάκη Εμμανουήλ
104. Οικία Λουλάκη Σ. Παναγιώτη (Λουλοπανάγου)
105. Οικία Λουλάκη Σταύρου-Ευανθίας
106. Οικία Βελεγράκη Φωτίου - Βελεγράκη Μιχαήλ (Σταθομιχάλη)
107. Οικία Ανδρουλάκη Παναγιώτου
108. Οικία Βελεγράκη Ι. Μιχαήλ (Γιαννακομιχάλη)
109. Οικία Δολαψάκη Νικήτα
110. Παλαιό σχολείο οικισμού
111. Οικία Καλεντάκη Μ. Παπαδιώς
112. Ιερός ναός Προφήτη Ηλία - κοιμητήριο
113. Ιερός ναός Αγ. Αντύπα
114. Ιερός ναός Παναγίας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο μικρός ορεινός οικισμός της Εθιάς, απομονωμένος στα ορεινά υψίπεδα των Αστερουσίων και μην έχοντας υποστεί τον βάρβαρο και ακαλαίσθητο οικοδομικό “εκσυγχρονισμό” που έπληξε την πλειονότητα των οικισμών της κρητικής υπαίθρου, αποτελεί ένα αρχιτεκτονικό σύνολο με ιδιαίτερη σημασία. Ο αυθεντικά μοναδικός χαρακτήρας του χωριού αυτού, σχεδόν αναλλοίωτος από την εποχή της συγκρότησής του αιώνες πριν μέχρι και τις μέρες μας, προσδιορίζεται κατά κύριο λόγο από την αρχιτεκτονική δομή και μορφολογία των κτιρίων που το απαρτίζουν, τη διάρθρωση του πολεοδομικού του ιστού καθώς επίσης και την αρμονική του ένταξη στο φυσικό τοπίο που το περιβάλλει. Το ευαίσθητο του φυσικού ορεινού περιβάλλοντος και κυρίως η απaráμιλης ομορφιάς και πολιτιστικής αξίας αρχιτεκτονική φυσιογνωμία του διατηρημένου οικισμού επιβάλλουν ιδιαίτερη προσοχή και σεβασμό, ώστε να προβλεφθούν όροι προστασίας, διατήρησης, ανάπτυξης και προβολής των παραπάνω συστατικών στοιχείων του χαρακτήρα του.

Ο οικισμός, λόγω της εγκατάλειψης που υπέστη τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, να μην έχει διατηρήσει σχεδόν αλώβητο τον αρχετυπικό ορεινό παραδοσιακό του δομικό χαρακτήρα, αλλά πληρώνει ακριβά το τίμημα της απαξίωσής του με ένα μεγάλο πλήθος των κατοικιών του να έχει ερειπωθεί και να θεωρούνται πλέον μη κατοικήσιμες. Με τις υπεράνθρωπες προσπάθειες που έλαβαν χώρα την τελευταία εικοσαετία και τον καταλυτικό ρόλο του “Συλλόγου ανάπτυξης Εθιάς” το αρνητικό αυτό κλίμα αντιστράφηκε και δομήθηκαν ευνοϊκότερες συνθήκες για την επανοίκηση, μόνιμη ή περιστασιακή, του οικισμού.

Οι σημερινές οικιστικές τάσεις εντοπίζονται κυρίως στο ενδιαφέρον των γηραιότερων κατοίκων και των απογόνων τους για επαναχρησιμοποίηση των πατρογονικών τους εστιών ως μόνιμη ή δεύτερη κατοικία. Η όποια δόμηση συνήθως περιορίζεται μέσα στα όρια του υφιστάμενου παλαιού οικισμού και σπάνια παρατηρούνται οικοδομικές πιέσεις πέρα από αυτά, στην ευρύτερη έκταση που εκείνος καταλαμβάνει. Δυστυχώς, παρά την ως επί το πλείστον εναρμόνιση των αποκατεστημένων ή νεοανεγειρόμενων οικοδομημάτων με τα πρότυπα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της περιοχής, παρατηρήθηκαν και κάποιες μεμονωμένες τάσεις παραφθοράς των παραδοσιακών δομικών μορφών και στοιχείων, εκφρασμένες κυρίως ως επισκευαστικές-κατασκευαστικές αυθαιρεσίες, παρεμβάσεις, μετατροπές-προσθήκες ασύμβατες με την φυσιογνωμία του τόπου και υιοθέτηση ξενόφερτων κατασκευαστικών πρακτικών και δομικών υλικών.

Για τον καθορισμό του θεσμικού-νομικού πλαισίου που οφείλει να διέπει τις κατασκευαστικές και οικοδομικές δραστηριότητες στην περιοχή που εδράζει ο οικισμός καταρτήθηκε σχέδιο προεδρικού διατάγματος, κατόπιν προτάσεων της διευθύνσεως πολεοδομικού σχεδιασμού. Ο βασικός στόχος του σχεδίου προεδρικού διατάγματος έγκειται πρωταρχικά στη θέσπιση κανόνων για την προστασία της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας και δομής των αρχικών οικιστικών προτύπων του οικισμού κατά τις εργασίες επισκευής και επανάχρησής τους και δευτερευόντως στη θεσμοθέτηση ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης για νέες κατασκευές. Ανάμεσα στις διατάξεις προστασίας περιλαμβάνεται εκτός των άλλων ο καθορισμός του παραδοσιακού προτύπου και η διατήρησή του, οι ενδεδειγμένοι τρόποι επέμβασης με εργασίες επισκευής και

αποκατάστασης όπως επίσης και ειδικές συνθήκες για οικοδομικές προσθήκες στο ίδιο το ακίνητο ή στον ευρύτερο αύλειο χώρο του.

ΙΣΧΥΟΝ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ – ΟΡΟΙ ΔΟΜΗΣΗΣ

Ο οικισμός της Εθιάς οριοθετήθηκε με την υπ' αριθμόν ΤΠ 41140/29.4.1986 απόφαση νομάρχη (ΦΕΚ 1035/Δ/29.10.1986) με την οποία και κατηγοριοποιήθηκε αντίστοιχα ως "ενδιαφέρων, φθίνων, συνεκτικός και μικρός". Τα θεσμοθετημένα όρια είναι πολύ ευρύτερα σε σχέση με τον υφιστάμενο οικισμό, περιλαμβάνοντας εντός τους το νεκροταφείο και πολλές απ' τις εκτάσεις που μεταγενέστερα δεντροφυτεύτηκαν. Στην ανωτέρω απόφαση νομάρχη ορίζονται και οι ισχύοντες όροι δόμησης σε συνδυασμό με τις διατάξεις του από 24.4.85 Π.Δ/τος (ΦΕΚ 181/Δ/85) περί "τρόπου καθορισμού ορίων οικισμών της χώρας μέχρι 2000 κατοίκων, κατηγορίες αυτών και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησής τους", όπως αυτό τροποποιήθηκε με το από 20.8.1985 Π.Δ/γμα (ΦΕΚ 414/Δ/30.8.1985) "περί οικοδόμησης και επέκτασης οικισμών της χώρας μέχρι 2000 κατοίκων και τροποποίησή του από 24.4.1985 Π.Δ/τος (ΦΕΚ 181/Δ)", που έχουν ως εξής:

A. Γενικοί όροι δόμησης

ΑΡΤΙΟΤΗΤΑ: 300 m²

ΠΑΡΕΚΚΛΙΣΗ: εντός των ορίων των οικισμών θεωρούνται άρτια τα γήπεδα με όποιο εμβαδόν είχαν στις 3.5.1985 ημέρα δημοσίευσης του από 24.4.85 Π.Δ/τος (ΦΕΚ 181/Δ/85).

B. Ειδικοί όροι δόμησης

Καθορίζονται από το 24.4.85 Π.Δ. (ΦΕΚ 181/Δ/85) και ορίζουν

ΚΑΛΥΨΗ: 70%

Σ.Δ.: κλιμακούμενος ανάλογα με το μέγεθος του οικοπέδου

$$0 - 100 \text{ m}^2 = 1.6 (160 \text{ m}^2)$$

$$100 - 200 \text{ m}^2 = 0.80 (80 \text{ m}^2)$$

$$200 - 300 \text{ m}^2 = 0.60 (60 \text{ m}^2)$$

$$300 > \text{άνω} = 0.40 (60 \text{ m}^2)$$

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Πριν την διαμόρφωση του περιεχομένου και των διατάξεων του "Σχεδίου Προεδρικού Διατάγματος" για τον χαρακτηρισμό του μικρού ορεινού οικισμού της Εθιάς ως παραδοσιακού, κατόπιν προτάσεων της διεύθυνσης πολεοδομικού σχεδιασμού προσδιορίστηκαν με οικιστικά κριτήρια τα όρια 3 ζωνών στην ευρύτερη χωρική έκταση που αυτός καταλαμβάνει. Αναλυτικά οι προτάσεις αυτές έχουν ως εξής:

A. ΤΟΜΕΑΣ Α' – ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΠΥΡΗΝΑΣ

Ο καθορισμός του τομέα Α' έχει ως στόχο την οριοθέτηση του παραδοσιακού πυρήνα εντός του ευρύτερου ορίου του οικισμού που θεσπίστηκε με Απόφαση Νομάρχη, ώστε ο χώρος αυτός να διακρίνεται και να ελέγχεται με ειδικούς όρους προστασίας και δόμησης. Βασικός στόχος των όρων προστασίας του παραδοσιακού πυρήνα είναι η διατήρηση του

πολεοδομικού ιστού και της ιδιαίτερης ογκοπλαστικής συγκρότησής του, με την αποφυγή κατεδάφισης των παραδοσιακών κτιρίων και την παροχή πολεοδομικών κινήτρων για την επισκευή και επανάχρησή τους (διατήρηση του εφαρμοσμένου συντελεστή δόμησης και της κάλυψης κατά την επισκευή και αποκατάστασή τους που είναι υψηλότερος από τον προτεινόμενο για τα νεόδμητα κτίρια Σ.Δ.). Ανάμεσα στις διατάξεις προστασίας των παραδοσιακών κελυφών περιλαμβάνονται επίσης και ο καθορισμός του παραδοσιακού οικιστικού προτύπου, η προστασία του, οι τρόποι επέμβασης με εργασίες επισκευής και αποκατάστασης και ειδικές συνθήκες-προυποθέσεις για προσθήκες στο ίδιο το ακίνητο ή στον ευρύτερο προαύλειο χώρο του.

B. ΤΟΜΕΑΣ Β' – ΑΡΑΙΟΔΟΜΗΜΕΝΟ ΤΜΗΜΑ – ΝΕΟ ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

Η ρύθμιση του υπόλοιπου χώρου για οικιστική χρήση εντός των ορίων του οικισμού αποσκοπεί στην πρόβλεψη για ήπια οικιστική ανάπτυξη, με πυκνότητα και διαμόρφωση ώστε να μην υποβαθμίζεται η σημασία και η μοναδικότητα του υφιστάμενου ιστορικού οικισμού. Οι όροι δόμησης στον τομέα αυτό θα πρέπει να είναι συμβατοί με το φυσικό τοπίο και ως οικιστικό πρότυπο υιοθετείται ο τύπος της παραδοσιακής "αγροικίας" που συναντάται στην κρητική ορεινή επικράτεια. Προτείνεται τέλος η θέσπιση του τομέα Β' ως "ζώνη επέκτασης" του οικισμού.

Γ. ΤΟΜΕΑΣ Γ'

Ο τομέας Γ' περιλαμβάνει το σύνολο των εκτάσεων που δεντροφυτεύτηκαν, φυσικούς σχηματισμούς βράχων και γαιών, καθώς επίσης και το τμήμα πέρα από το ρέμα στα ΝΑ του οικισμού, την έκταση δηλ. που καταλαμβάνει ο ιερός ναός του Προφήτη Ηλία και το νεκροταφείο του χωριού. Έχοντας ως στόχο τη διαφύλαξη και την ανάδειξη του ιδιαίτερου χαρακτήρα του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής προτείνονται σχετικά μέτρα όπως η προστασία των δεντροφυτευμένων εκτάσεων περιμετρικά του οικισμού πέραν της αρχικής χρονικής δέσμευσης (20 έτη) με τη θέσπιση αυστηρότερων όρων δόμησης και ο έλεγχος της κοπής δέντρων από την αρμόδια δασική υπηρεσία.

ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΕΔΡΙΚΟΥ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΟΣ

Με βάση τις παραπάνω υποδείξεις και λαμβάνοντας υπ' όψιν τον αρχιτεκτονικά ξεχωριστό χαρακτήρα του οικισμού και την ιδιαιτερότητα του φυσικού τοπίου που τον περιβάλλει, η Διεύθυνση Πολεοδομικού Σχεδιασμού/Τμήμα Παραδοσιακών Οικισμών προτείνει την προώθηση σχεδίου Π. Διατάγματος, το οποίο περιλαμβάνει τις παρακάτω διατάξεις:

"Χαρακτηρισμός ως παραδοσιακού τμήματος του οικισμού Εθιάς του Δήμου Αστερουσίων Ν. Ηρακλείου Κρήτης και καθορισμός ειδικών όρων και περιορισμών προστασίας και δόμησης στο σύνολο της έκτασης εντός των ορίων του οικισμού."

ΑΡΘΡΟ 1. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ

Χαρακτηρίζεται ως παραδοσιακό, το τμήμα του οικισμού της Εθιάς του Δήμου Αστερουσίων του Ν. Ηρακλείου Κρήτης, το οποίο βρίσκεται εντός του ορίου που έχει καθοριστεί με την υπ' αρ. ΤΠ 41140/29.4.1986 Απόφαση Νομάρχη (ΦΕΚ 1035/Δ/29.10.1986) και εμπίπτει στον τομέα Α, όπως ορίζεται στο άρθρο 2 του παρόντος Π. Δ/τος και όπως αυτό φαίνεται με

διακεκομμένη μαύρη γραμμή στο σχετικό διάγραμμα σε κλίμακα 1:2000, θεωρημένο από τον προϊστάμενο της Δ/νσης Τοπογραφικών Εφαρμογών. Στο ίδιο διάγραμμα διαφαίνονται και τα όρια των 3 προαναφερθέντων τομέων (Α',Β',Γ').

ΑΡΘΡΟ 2. ΟΡΟΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΟΜΗΣΗΣ

Οι όροι και οι περιορισμοί δόμησης των οικοπέδων που βρίσκονται εντός των ορίων του οικισμού της Εθιάς σε κάθε έναν από τους παραπάνω τομείς καθορίζονται ως εξής:

Α. ΤΟΜΕΑΣ Α' – ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑ

Α.1. ΑΚΙΝΗΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Α.1.1. ΟΡΟΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ.

α) Ακίνητο αρχιτεκτονικής κληρονομιάς θεωρείται οποιαδήποτε ιδιοκτησία μέσα στην οποία υπάρχει παλαιό, παραδοσιακού χαρακτήρα κτίριο ή συγκρότημα κτιρίων, που αντιπροσωπεύει το βασικό οικιστικό πρότυπο του κρητικού σπιτιού, όπως αυτό καθορίζεται στην επόμενη παράγραφο και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αυτόχθονης αρχιτεκτονικής.

β) Ως βασικό οικιστικό πρότυπο νοείται σύνολο αποτελούμενο από το συνήθως διώροφο κτίριο κατοικίας και μονώροφο βοηθητικό κτίσμα εφαπτόμενο του πρώτου. Τα κτίρια διατάσσονται σε σχήμα Γ, τα υπόλοιπα δε όρια του ακινήτου καθορίζονται με χαμηλό μαντρότοιχο και αυλόθυρα, που περικλείει την αυλή. Το οικιστικό αυτό πρότυπο εμφανίζεται και σε απλούστερες παραλλαγές και διατάξεις, είτε με μονώροφο και το κύριο κτίριο της κατοικίας, είτε ως μεμονωμένο διώροφο κτίριο.

γ) Το ανωτέρω βασικό οικιστικό πρότυπο, με τις όποιες παραλλαγές αυτό απαντάται, θεωρείται παραδοσιακό, αντιπροσωπευτικό δείγμα της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής φυσιογνωμίας του οικισμού και προστατεύεται στο σύνολό του (κτίρια, μάντρες, παραρτήματα, λειτουργικά στοιχεία και εσωτερικά-εξωτερικά στοιχεία εξοπλισμού). Η αναγνώριση του αυθεντικού προτύπου και τυχόν μεταγενέστερων επεμβάσεων ή αλλοιώσεων διενεργείται από την ΕΠΑΕ, κατόπιν αιτιολογημένης έκθεσης, με βάση τα υφιστάμενα στοιχεία τεκμηρίωσης (τεύχος φωτογραφιών και εισηγητική έκθεση).

δ) Απαγορεύεται η κατεδάφιση, καταστροφή ή αλλοίωση από μη συμβατές επεμβάσεις των παραδοσιακών κτιρίων, οικιστικών προτύπων ή τμημάτων τους ή επιμέρους στοιχείων τους (αρχιτεκτονικών, στατικών, λειτουργικών στοιχείων ή στοιχείων εξοπλισμού όπως τζάκια, καμινάδες, ερμάρια, φούρνοι κ.α.).

ε) Στα ακίνητα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς επιτρέπονται οι εργασίες επισκευής και συντήρησης ή ανακατασκευής ετοιμόρροπων τμημάτων, ενίσχυσης του φέροντα οργανισμού και εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων, εφόσον οι παραπάνω εργασίες απαιτούνται για την προσαρμογή των ακινήτων αυτών στη νέα τους χρήση και γίνονται με σεβασμό στην κατασκευαστική δομή, την τεχνική και την αρχική αρχιτεκτονική τους φυσιογνωμία.

στ) Επεμβάσεις στο κέλυφος που δύναται να επιτραπούν είναι η τροποποίηση ανοιγμάτων και η προσθήκη χώρων ή λειτουργικών στοιχείων (χώροι υγιεινής, μαγειρείο, εξωτερική κλίμακα, φούρνος, καμινάδα κ.α.), ενώ στο εσωτερικό είναι δυνατή η συνένωση ή ο διαχωρισμός των χώρων της κατοικίας.

Κατά τις όποιες επεμβάσεις αυτές λαμβάνεται μέριμνα να διατηρηθούν ή να επανατοποθετηθούν σε άλλη θέση αξιολογικά στοιχεία της διακόσμησης ή της μόνιμης

επίπλωσης-εξοπλισμού του κτιρίου (επίπλαστος ή ζωγραφιστός διάκοσμος, ξύλινα εσωτερικά κλιμακοστάσια, ερμάρια, θύρες, σταμνοθήκες, τζάκια κ.α.).

A.1.2. ΟΡΟΙ ΔΟΜΗΣΗΣ.

α) Εφόσον τα υπάρχοντα κτίρια ή ερείπια αρχιτεκτονικής κληρονομιάς συγκροτούν το παραπάνω βασικό οικιστικό πρότυπο, αυτό αποτελεί την οικιστική χωρητικότητα του ακινήτου και δεν μπορεί να μεταβληθεί υπέρμετρα.

Στα ακίνητα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς επιτρέπεται η υπό όρους προσθήκη καθ' ύψος ή κατ' επέκταση. Επιτρέπεται μικρή προσθήκη με έγκριση της ΕΠΑΕ, εφόσον κρίνεται απαραίτητη για την επανάχρηση του κτιρίου, σε θέση και σχήμα που να μην επηρεάζεται η βασική ογκοπλαστική διαμόρφωση του προτύπου και να μην αλλοιώνεται η έννοια της αυλής και η σημασία της ως ζωτικού χώρου της κατοικίας κατά τα αναφερόμενα στην προηγούμενη παράγραφο (ε).

Μεγαλύτερη προσθήκη στον αύλειο ή τον ευρύτερο ιδιοκτησιακό χώρο του ακινήτου ή καθ' ύψος εγκρίνεται από την Δευτεροβάθμια ΕΠΑΕ. Η έγκριση συνοδεύεται από ενδελεχή αιτιολογική έκθεση, στην οποία εξετάζεται η διάταξη, η ογκοπλαστική διαμόρφωση και οι οπτικές φυγές από τους αύλειους χώρους των γειτονικών κτιρίων.

Ο συνολικός Σ.Δ. που θα προκύψει από την προσθήκη σε υφιστάμενο ακίνητο δεν δύναται να υπερβαίνει το 1.00, ενώ η προσθήκη κατασκευάζεται σύμφωνα με την παράγραφο Α.2 του άρθρου 2 και το άρθρο 3.

Μέγιστο ποσοστό επιτρεπόμενης κάλυψης ορίζεται το 70%. Ακίνητα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς με μεγαλύτερη κάλυψη θεωρούνται νομίμως υφιστάμενα.

β) Σε περίπτωση ερειπίων ή υπολειμμάτων κτιρίων που δε συγκροτούν ολοκληρωμένο οικιστικό πρότυπο, όπως αυτό έχει οριστεί στην παράγραφο Α.1.1., επιτρέπεται η ανασύλωση ή η συμπλήρωση του υφιστάμενου, κατά τα πραδοσιακά πρότυπα του οικισμού, μετά από γνωμοδότηση της Δευτεροβάθμιας ΕΠΑΕ.

γ) Σε περίπτωση ακινήτου αρχιτεκτονικής κληρονομιάς το οποίο είναι επικινδύνως ετοιμόρροπο και εφόσον δεν υφίσταται η δυνατότητα αποσόβησης του κινδύνου με ήπιες επεμβάσεις πέραν της κατεδάφισής του, το κτίριο ανακατασκευάζεται στην αρχική του μορφή, βάσει αποτύπωσης και φωτογράφισης της υφιστάμενης κατάστασης που απαιτείται πριν τη σύνταξη πρωτοκόλλου επικινδύνου ετοιμορροπίας και κατεδάφησης του κτιρίου.

δ) Επιτρέπονται οι εργασίες επισκευής και συντήρησης που συντίθουν στην αποκατάσταση του αρχικού κτιρίου σε τυπολογικό-κατασκευαστικό-μορφολογικό επίπεδο και γίνονται κατά τρόπο συμβατό με την κατασκευαστική δομή και τεχνική των ακινήτων.

A.2. ΑΔΟΜΗΤΑ – ΛΟΙΠΑ ΑΚΙΝΗΤΑ

α) Ελάχιστο πρόσωπο = 10 m, ελάχιστο εμβαδόν = 300 m²

β) Κατά παρρέκλιση θεωρούνται άρτια και οικοδομήσιμα τα οικόπεδα με όποιο εμβαδόν είχαν κατά την 3.5.1985, ημέρα δημοσίευσης του από 24.4.1985 Π.Δ/τος (ΦΕΚ 181Δ'/85).

γ) Το μέγιστο ποσοστό κάλυψης ορίζεται στο 60%.

δ) Ο συντελεστής δόμησης (Σ.Δ.) ορίζεται ως εξής:

Για οικόπεδα ίσα ή μικρότερα των 150 m² σε 0.80.

Για οικόπεδα μεγαλύτερα των 150 m² σε 0.60.

B. ΤΟΜΕΑΣ Β – ΑΡΑΙΟΔΟΜΗΜΕΝΟ ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

B.1. ΑΚΙΝΗΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Ως ανωτέρω σύμφωνα με τις Α.1. και Α.2.

B.2. ΑΔΟΜΗΤΑ – ΛΟΙΠΑ ΑΚΙΝΗΤΑ

α) Ελάχιστο πρόσωπο = 15 m, ελάχιστο εμβαδόν = 600 m²

β) Κατά παρρέκλιση θεωρούνται άρτια και οικοδομήσιμα τα οικόπεδα:

i. με ελάχιστο εμβαδό 300 m² μέχρι τη δημοσίευση του παρόντος Δ/τος.

ii. με όποιες διαστάσεις είχαν έως και την 3.5.1985, ημέρα δημοσίευσης του από 24.4.1985 Π.Δ/τος (φεκ 181Δ'/85), όπως αυτό τροποποιήθηκε και ισχύει σήμερα.

γ) Το μέγιστο ποσοστό κάλυψης ορίζεται στο 40%.

δ) Ο συντελεστής δόμησης (Σ.Δ.) ορίζεται σε 0.40.

Γ. ΤΟΜΕΑΣ Γ – ΖΩΝΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

α) Άρτια και οικοδομήσιμα είναι τα οικόπεδα εφόσον έχουν ελάχιστο εμβαδό = 4.000 m²

β) Επιτρέπεται η κατασκευή μόνο γεωργικών αποθηκών, μονώροφων, μεγίστου εμβαδού 30 m² και μεγίστου ύψους 3.5 m².

γ) Έγκριση δασαρχείου για κοπή δέντρων.

Δ. ΛΟΙΠΟΙ ΟΡΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΔΟΜΗΣΗΣ ΤΟΜΕΩΝ Α' ΚΑΙ Β'

Για τους τομείς Α' και Β', όπως και για τα ακίνητα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα οποία δύναται να επιτραπεί προσθήκη στον ευρύτερο ιδιοκτησιακό χώρο, ισχύουν τα ακόλουθα:

α) Μέγιστος αριθμός ορόφων κτιρίων δύο (2) με μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος τα επτά και ήμισυ μέτρα (7.50 m), μετρούμενο από το χαμηλότερο σημείο της τομής του περιγράμματος του κτιρίου με τη φυσική στάθμη του εδάφους, έως τη στέψη του κτιρίου, μη συμπεριλαμβανομένης της στέγης ή του στηθαίου δώματος. Πάνω από το μέγιστο ύψος επιτρέπεται μόνο η κατασκευή στέγης ή δώματος κατά τα παραδοσιακά πρότυπα.

β) Απαγορεύεται η κατασκευή κτιρίων επί υποστυλωμάτων, καθώς και λυόμενων οικίσκων.

γ) Η τοποθέτηση του κτιρίου στο οικόπεδο γίνεται με τα παρακάτω κριτήρια:

i. ο ακάλυπτος χώρος να συντάσσεται με αυλή ή με αυλές.

ii. να προστατεύεται και να αναδεικνύεται το φυσικό περιβάλλον του οικοπέδου και των όμορων ιδιοκτησιών όπως και του κοινόχρηστου χώρου εμπροσθέν των.

iii. να προστατεύονται και να αναδεικνύονται μνημεία ή αξιόλογα κτίρια που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με το υπό ανέγερση κτίριο, όπως και η οπτική θέα προς αξιόλογους χώρους του οικισμού.

δ) Η τήρηση των παραπάνω διατάξεων υπόκειται στην έγκριση των ΕΠΑΕ, η οποία δύναται να μεταβάλλει τη θέση του κτιρίου μέσα στο οικόπεδο, να προτείνει τη μεταβολή του όγκου του κτιρίου μέσα στα επιτρεπόμενα όρια των όρων δόμησης, εφόσον οι ανωτέρω ρυθμίσεις συμβάλλουν στην εναρμόνιση του νέου κτιρίου με τα παραδοσιακά πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά πρότυπα του οικισμού, στην ανάδειξη του φυσικού στοιχείου ή περιβάλλοντα χώρου που αποτελούν την ιδιαίτερη πολεοδομική και αρχιτεκτονική του ταυτότητα.

ε) Σε περίπτωση που το οικόπεδο του υπό ανέγερση κτιρίου γειτνιάζει με πολεοδομικά ενδιαφέροντα σημεία του οικισμού η ΕΠΑΕ δύναται να προτείνει στην αρμόδια υπηρεσία

του ΥΠΕΚΑ καθορισμό ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης σύμφωνα με το άρθρο 4 του Ν. 177/1985, όπως αυτό τροποποιήθηκε και ισχύει με το άρθρο 3 του Ν. 2831/2000.

ΑΡΘΡΟ 3. ΛΟΙΠΟΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΡΟΙ ΔΟΜΗΣΗΣ

α) Η μορφολογική διαμόρφωση του κτιρίου, η διάταξή του μέσα στο οικόπεδο και τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά πρέπει να προσαρμόζονται στα παραδοσιακά αρχιτεκτονικά πρότυπα της κρητικής αρχιτεκτονικής. Σε γενικές γραμμές το κτίριο πρέπει να έχει ορθογώνιους όγκους, η σύνθεσή του να δημιουργεί διάφορα επίπεδα από μονώροφα και διώροφα τμήματα με κέντρο την αυλή, η οποία διαχωρίζεται απ' τον κοινόχρηστο χώρο με μαντρότοιχο.

β) Οι όψεις των κτιρίων φέρουν μικρά ανοίγματα που τονίζουν τον κατακόρυφο άξονα. Τα ανοίγματα αυτά (θύρες, παράθυρα) κατασκευάζονται κατά τα παραδοσιακά πρότυπα, διατηρώντας τις αναλογίες και τη σχέση πλήρους-κενού. Πάνω από κάθε άνοιγμα επιτρέπεται προστέγασμα (γείσο) από συμπαγές υλικό (μονολιθική σχιστόπλακα) μέγιστης προεξοχής πλάτους 10 cm.

γ) Τα εξωτερικά κουφώματα κατασκευάζονται ταμπλαδωτά και τα υαλοστάσια με υποδιαίρεσεις (καίτια) κατά τα παραδοσιακά πρότυπα.

δ) Τα κουφώματα επιτρέπεται να φέρουν έντονα χρώματα.

ε) Η αυλόθυρα κατασκευάζεται ξύλινη, ταμπλαδωτή ή καρφωτή, με υπέρθυρο κατά τα πρότυπα της παραδοσιακής τοπικής αρχιτεκτονικής.

στ) Η επικάλυψη του κτιρίου γίνεται με δώμα ή στέγη ή συνδυασμό και των δύο, εφόσον το διώροφο τμήμα επικαλύπτεται με στέγη και το μονώροφο με δώμα.

ζ) Η περίφραξη των οικοπέδων προς την πλευρά των κοινοχρήστων χώρων γίνεται από συμπαγή, υψηλό μαντρότοιχο.

η) Η διαμόρφωση των ακάλυπτων χώρων των οικοπέδων πρέπει να συντίνει:

i. στην προστασία του υπάρχοντος φυσικού περιβάλλοντος του ίδιου του οικοπέδου, όπως και των ομόρων του, με την ελαχιστοποίηση των εκσκαφών και τη διατήρηση των φυσικών του στοιχείων (δέντρα, βράχοι κ.α.).

ii. στη δημιουργία αισθητικού φυσικού συνόλου μεταξύ του οικοπέδου και των ομόρων του στοιχείων.

θ) Επιτρέπεται η τοποθέτηση κινητών πετασμάτων (τέντες) από μονόχρωμο ύφασμα, σε τόνους άσπρου ή μπεζ, τόσο σε ιδιωτικούς, όσο και σε δημόσιους χώρους.

ι) Απαγορεύεται η χρήση αλουμινίου, πλαστικού και άλλων παρεμφερών υλικών σε οποιαδήποτε κατασκευή, ακόμη και σε στοιχεία εξοπλισμού του οικισμού (κρήνες, μνημεία, πλατείες κ.α.).

ια) Δεν επιτρέπεται η τοποθέτηση ηλιακού θερμοσίφωνα και φωτοβολταϊκών συστημάτων στα δώματα των κτιρίων. Ηλιακοί θερμοσίφωνες και φωτοβολταϊκά συστήματα μπορούν να τοποθετηθούν στον ακάλυπτο χώρο των οικοπέδων και σε σημεία αθέατα κατά το δυνατόν από τους κοινόχρηστους χώρους.

ιβ) Απαγορεύεται γενικά η τοποθέτηση εξωτερικά και επί των προσόψεων των κτιρίων στα δώματα ή στους εξώστες κλιματιστικών σωμάτων ή όποιου άλλου στοιχείου σύγχρονης τεχνολογίας (κεραίες, δορυφορικά πιάτα, μετρητές ηλεκτρικού ρεύματος, ορατά στοιχεία διάφορων παροχών κ.α.) προσβάλλει το παραδοσιακό περιβάλλον.

ιγ) Απαγορεύονται τα προστεγάσματα (μαρκίζες, μόνιμα ή κινητά).

ιδ) i. Οι εξωτερικοί τοίχοι των κτιρίων και οι μαντρότοιχοι που περιβάλλουν τις αυλές κατασκευάζονται είτε λίθινοι χωρίς τονισμένους αρμούς, είτε από οποιοδήποτε άλλο υλικό επιχρισμένο εξωτερικά με σοβά, αποκλεισμένου του "αρτιφισιέλ", "ρελιεφ", "πεταχτού" κλπ και οποιασδήποτε άλλης τεχνοτροπίας αποκλίνουσας των παραδοσιακών προτύπων. Στην περίπτωση επιχρισμένων τοίχων, εκείνοι βάφονται λευκοί.

ii. Σε περίπτωση κατασκευής ανεπίχριστης λιθοδομής, αυτή θα πρέπει να κατασκευάζεται σύμφωνα με τα παραδοσιακά πρότυπα.

iii. Όταν οι εξωτερικοί τοίχοι του κτιρίου κατασκευάζονται από φέρπυσα λιθοδομή πάχους τουλάχιστον 50 cm, τότε η καταλαμβανόμενη επιφάνεια δεν προσμετράται στον συντελεστή δόμησης.

iv. Απαγορεύονται κάθε είδους επενδύσεις των εξωτερικών όψεων των κατοικιών.

ιε) i. Επιτρέπεται ύστερα από έγκριση της ΕΠΑΕ η τοποθέτηση απλών και περιορισμένων διαστάσεων επιγραφών που υποδηλώνουν τη χρήση των κτιρίων, με την προϋπόθεση να μην είναι φωτεινές.

ii. Απαγορεύεται η ανάρτηση επιγραφών επί στηθαίων εξωστών, δωμάτων, κλιμακών και η τοποθέτηση ελεύθερα ιστάμενων ικριωμάτων διαφημιστικών ή άλλων πινακίδων στα δώματα ή σε άλλα σημεία.

ιστ) i. Επιβάλλεται η κατά το δυνατόν διατήρηση της μορφής της φυσικής επιφάνειας του εδάφους.

ii. Απαγορεύεται η επιχωμάτωση ή εκσκαφή των ακάλυπτων επιφανειών των οικοπέδων προς ανύψωση ή υποβίβαση της στάθμης αυτών και εκτελούνται μόνο οι απαραίτητες εκσκαφές ή επιχωματώσεις για την εφαρμογή του περιγράμματος της οικοδομής.

iii. Δεν επιτρέπεται η καταστροφή ή αλλοίωση αξιόλογων βραχωδών σχηματισμών είτε για οικοδομική χρήση είτε για οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα.

ιζ) Κάθε έργο που εκτελείται από Οργανισμό Κοινής Ωφέλειας και την Τοπική Αυτοδιοίκηση και γενικά κάθε εργασία που αφορά στη διαμόρφωση, τροποποίηση ή ανάπλαση κοινοχρήστων χώρων, οδών, πλατειών, κρηπιδωμάτων προσαρμόζεται στα παραδοσιακά πρότυπα και εκτελείται μετά από έγκριση της σχετικής μελέτης από την δευτεροβάθμια ΕΠΑΕ. Οι οργανισμοί κοινής ωφέλειας αναλαμβάνουν με δαπάνες τους την αναμόρφωση και βελτίωση των εγκαταστάσεών τους ώστε να μην προσβάλλεται το περιβάλλον.

ΑΡΘΡΟ 4. ΕΙΔΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

1. Οικοδομήσιμο είναι κάθε οικόπεδο του οικισμού, ανεξαρτήτως τομέα στον οποίο εμπίπτει, εφ' όσον έχει πρόσωπο σε κοινόχρηστο χώρο, ελαχίστου πλάτους 4.00 m. Είναι επιτρεπτή η παραχώρηση εδαφικής λωρίδας για την προσαύξηση υπάρχοντος κοινόχρηστου χώρου προκειμένου αυτός να αποκτήσει ελάχιστο πλάτος 4.00 m. Στον τομέα Α τα οικόπεδα θεωρούνται οικοδομήσιμα, όταν έχουν πρόσωπο σε κοινόχρηστο χώρο οποιουδήποτε πλάτους.
2. Για ακίνητα που εμπίπτουν σε δύο (2) από τις άνω καθοριζόμενες ζώνες, ο Σ.Δ. και η μέγιστη επιτρεπόμενη κάλυψη προκύπτουν αναλογικά σε σχέση με το εμβαδόν των τμημάτων του ακινήτου που εμπίπτει σε κάθε ζώνη. Όσον αφορά στους λοιπούς όρους και περιορισμούς δόμησης, εφαρμόζονται οι διατάξεις ζώνης που κατατείνουν σε μείζονα προστασία του χαρακτήρα του παραδοσιακού οικισμού, εξασφαλιζόμενης της κατά παρέκκλιση αρτιότητας που προβλεπεται σε οποιαδήποτε των δύο ζωνών.

3. α) Ο οικισμός ελέγχεται από την ΕΠΑΕ. Η πολεοδομική υπηρεσία αποστέλλει υποχρεωτικά στην ΕΠΑΕ το φάκελο οποιουδήποτε θέματος αφορά ανέγερση, μερική ή ολική κατεδάφιση ετοιμόρροπων, επισκευή, προσθήκη, αποκατάσταση, αναστήλωση και ανακατασκευή κτιρίων, αυθαίρετων κατασκευών καθώς και θεμάτων που αφορούν σε διαμορφώσεις κοινοχρήστων ή κοινοφελών χώρων, σε έργα υποδομής κλπ. για να γνωμοδοτήσει σχετικά.
β) Κάθε κατασκευή ή δραστηριότητα που εκτελείται κατά παράβαση των διατάξεων του παρόντος Δ/τος είναι αυθαίρετη και υπάγεται στις σχετικές για τα αυθαίρετα διατάξεις όπως ισχύουν, είτε αφορά παράβαση ως προς τους όρους δόμησης, την ογκομετρία, την διάταξη των κτιρίων και διαμόρφωση ελευθέρων χώρων των οικοπέδων, την μορφολογική σύνθεση των κτιρίων τους, τους κατασκευαστικούς τρόπους και τα χρησιμοποιούμενα υλικά, τις επιγραφές και τις επεμβάσεις στα αντιπροσωπευτικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής κτίρια.
4. Οι αρχιτεκτονικές μελέτες δύνανται να υποβάλλονται ως προμελέτες στο στάδιο του προελέγχου προκειμένου να γίνει προέγκριση των αρχών της επισκευής και αποκατάστασης των οικιστικών προτύπων του οικισμού, των αρχών της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής σύνθεσης, τυχόν ανακατασκευής, κατεδάφισης τμημάτων, προσθηκών κλπ.
5. Με την οριστική μελέτη υποβάλλονται επιπλέον των απαιτούμενων δικαιολογητικών:
  - α. πλήρες τοπογραφικό διάγραμμα του οικοπέδου όπου εμφανίζονται οι υψομετρικές καμπύλες της υφιστάμενης κατάστασης και τυχόν πρόταση διαμόρφωσης σύμφωνα με την παράγραφο 1.η.ι. του άρθρου 3 του παρόντος.
  - β. έγχρωμες φωτογραφίες με άποψη του δρόμου, ώστε να φαίνονται τουλάχιστον τα δύο εκατέρωθεν ακίνητα, καθώς επίσης και φωτογραφίες των απέναντι κτιρίων.
  - γ. τεχνική περιγραφή με αναλυτική αναφορά στο είδος των χρησιμοποιούμενων υλικών.
6. α. Σε περίπτωση επισκευής υφιστάμενου κτιρίου αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ή προσθήκης σε αυτό υποβάλλονται έγχρωμες φωτογραφίες όλων των όψεων του κτιρίου και του εσωτερικού του χώρου, ώστε να φαίνονται όλα τα μορφολογικά και καλλιτεχνικά του στοιχεία.
β. Σε περίπτωση κατεδάφισης παραδοσιακού κτιρίου, χαρακτηριζόμενο ως επικινδύνως ετοιμόρροπο, επιβάλλεται για την ανακατασκευή του η προσκόμιση αποτύπωσης του κτιρίου, πριν την έκδοση της άδειας κατεδάφισης.
7. Σε περίπτωση επισκευής υφιστάμενων κτιρίων, εκείνα πρέπει να συμμορφώνονται στους μορφολογικούς περιορισμούς του παρόντος διατάγματος και να εγκρίνονται από την ΕΠΑΕ.

ΑΡΘΡΟ 5. ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

1. Οι οικοδομικές άδειες που έχουν εκδοθεί μέχρι τη δημοσίευση του παρόντος διατάγματος και ισχύουν, εκτελούνται ως έχουν. Σε περίπτωση αναθεώρησης της αρχιτεκτονικής μελέτης εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 3 του παρόντος διατάγματος.
2. Άδειες για τις οποίες έχει κατατεθεί φάκελος μέχρι την ημερομηνία έκδοσης του παρόντος διατάγματος δύνανται να εκδοθούν σύμφωνα με τις προϊσχύουσες διατάξεις,

τηρουμένων όμως όλων των διατάξεων του άρθρου 3 και όλων των επομένων άρθρων, αναθεωρούμενων υποχρεωτικά των σχετικών μελετών.

ΑΡΘΡΟ 6. ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ

1. Εντός των νομίμως υφιστάμενων ορίων του οικισμού στους τομείς Α και Β επιτρέπονται οι εξής χρήσεις:
  - Κατοικία
  - Ξενώνες δυναμικού έως και 20 κλίνες
  - Εμπορικά καταστήματα που εξυπηρετούν τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων (παντοπωλείο, αρτοποιείο, φαρμακείο, χαρτοπωλείο κ.α.)
  - Γραφεία, τράπεζες, ασφάλειες, κοινωφελείς οργανισμοί
  - Κτίρια εκπαίδευσης
  - Εστιατόρια
  - Αναψυκτήρια – καφεενία
  - Θρησκευτικοί χώροι
  - Κτίρια κοινωνικής πρόνοιας
  - Επαγγελματικά εργαστήρια χαμηλής όχλησης, εξαιρουμένων των συνεργείων
  - Αθλητικές εγκαταστάσεις
  - Πολιτιστικά κτίρια

Για την εγκατάσταση κάθε άλλης χρήσης γης πλην της κατοικίας απαιτείται η έγκριση της ΕΠΑΕ με στόχο η χρήση που εγκρίνεται να μην επιφέρει σοβαρές αλλοιώσεις λόγω θέσης, μεγέθους και είδους, τόσο στο φυσικό, όσο και στο δομημένο περιβάλλον της περιοχής.

2. Για την εγκατάσταση κάθε επιτρεπόμενης σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντος χρήσης πλην της κατοικίας επιβάλλεται πλέον των λοιπών κατά νόμον απαιτούμενων προϋποθέσεων η προέγκριση σχετικής προμελέτης από την αρμόδια ΕΠΑΕ και η διαμόρφωση της οριστικής μελέτης σύμφωνα με τις οδηγίες αυτής.
3. Νομίμως υφιστάμενες μέχρι της ισχύος του παρόντος Δ/τος χρήσεις που δεν επιτρέπονται σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παρ. 1 του παρόντος άρθρου, εξακολουθούν να λειτουργούν, απαγορεύεται όμως η καθ' οποιονδήποτε τρόπο επέκτασή τους.

ΑΡΘΡΟ 7. ΔΙΑΤΗΡΟΥΜΕΝΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Μετά τη δημοσίευση του παρόντος:

α. Εξακολουθούν να ισχύουν οι διατάξεις της υπ' αρ ΤΟ 41140/29.4.1986 Απόφασης Νομάρχη (ΦΕΚ 1035/Δ/29.10.1986) περί "καθορισμού ορίων, όρων και περιορισμών δόμησης και κατηγοριοποίησης των οικισμών..." που δεν τροποποιούνται με το παρόν διάταγμα.

β. Έχουν εφαρμογή οι διατάξεις εκείνες του Π. Δ/τος των οικισμών που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 181/Δ/1985 και των τροποποιητικών αυτού, οι οποίες δεν καθορίζονται διαφορετικά με το παρόν διάταγμα.

Η αρμόδια Διεύθυνση Πολεοδομικού Σχεδιασμού, αμέσως μετά τη σύνταξη του παραπάνω σχεδίου Προεδρικού Διατάγματος με θέμα τον χαρακτηρισμό ως παραδοσιακού τμήματος του οικισμού Εθιάς του Δήμου Αστερουσίων, επαρχίας Μονοφασίου, Νομού Ηρακλείου Κρήτης και τον καθορισμό ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης στο σύνολο της έκτασης εντός των ορίων του οικισμού αυτού, και αφού διενέργησε αυτοψία τον Άυγουστο του 2008 προς αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης, διαπίστωσε ότι ο οικισμός πληροί τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις για τον χαρακτηρισμό του ως παραδοσιακού. Κατόπιν, μέσω εισηγητικής έκθεσης που απέστειλε στο κεντρικό συμβούλιο χωροταξίας, οικισμού και περιβάλλοντος (Κ.ΣΧΟΠ), εντός της οποίας πέραν του σχεδίου Προεδρικού Διατάγματος συνυπήρχαν και σχετικές τεχνικές εκθέσεις-σχέδια, εγκρίσεις και γνωμοδοτήσεις αρμοδίων δημόσιων υπηρεσιών (ΕΠΑΕ, δασαρχείο, 7^η εφορεία νεωτέρων μνημείων), εισηγήθηκε την έγκριση του ανωτέρω σχεδίου Προεδρικού Διατάγματος καθώς και την αποστολή του θέματος στο δήμο για γνωμοδότηση και ψηφιοποίηση του υποβάθρου, σύμφωνα με τις ισχύουσες προδιαγραφές. Με συνεδρίαση που έλαβε χώρα στις 15.9.2010, το κεντρικό συμβούλιο χωροταξίας, οικισμού και περιβάλλοντος (Κ.ΣΧΟΠ), λαμβάνοντας υπ' όψιν του την από 30.8.2008 σχετική με το θέμα εισήγηση της Διεύθυνσης Πολεοδομικού Σχεδιασμού, γνωμοδότησε ομόφωνα ότι συμφωνεί με την πρόταση της, όπως αυτή διατυπώνεται στην εισήγηση.

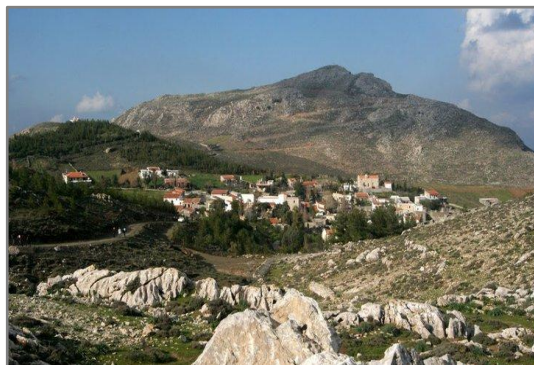
ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗ-ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΥΠΟΔΟΜΩΝ

Από τα μέσα της δεκαετίας του '90 κι έπειτα, υπό την καθοδήγηση και την επίβλεψη του "Συνδέσμου Ανάπλασης Εθιάς", πλήθος έργων έλαβαν χώρα στον οικισμό της Εθιάς και τον περιβάλλοντα χώρο του με αποτέλεσμα την εντυπωσιακή αναβάθμιση των μισοκατεστραμμένων κοινοτικών του υποδομών και τη δημιουργία ενός ικανοποιητικού δικτύου παροχών για τους μόνιμους-περιστασιακούς κατοίκους και τους επισκέπτες του. Παράλληλα, χάρη στις ιδιωτικές πρωτοβουλίες των κατοίκων του χωριού, πολλές από τις ερειπωμένες κατοικίες του οικισμού αποκαταστάθηκαν κατά τα παραδοσιακά οικοδομικά και αρχιτεκτονικά πρότυπα. Μέσω της συγκριτικής αντιπαραθέσης φωτογραφικού υλικού στο οποίο απεικονίζεται η προϋπάρχουσα των εργασιών ανάπλασης και η τωρινή κατάσταση δημόσιων χώρων και κατοικιών του οικισμού, επιχειρείται να αναδειχτεί το μέγεθος της αλλαγής και η αδιαμφισβήτητη επιτυχία του εγχειρήματος της ανάπλασης του οικισμού.

1. Οικισμός Εθιάς.

2. Οικισμός Εθιάς, πανοραμική άποψη.

3. Έκταση πλησίον οικισμού.

4. Το "ποράλι της Νίστρας", είσοδος στον οικισμό.

5. Κεντρικός δρόμος εισόδου στον οικισμό.

6. "Πηγάϊδα", η κεντρική πλατεία του οικισμού.

7. Παλιό σχολείο οικισμού.

8. "Μικρή πλατεία".

9. Κοινοτικό πηγάδι.

10. Κεντρικός δρόμος οικισμού.

11. Οικία Καρτσωνάκη Γεωργίου.

12. Οικία Καλεντάκη Ζαχαρία.

13. Οικία Μαθιουδάκη Νικολάου.

14. Οικία Λουλάκη Εμμανουήλ.

15. Οικία Τερζάκη Στυλιανού.

16. Οικία Βελεγράκη Μιχαήλ-Μαργαρίτας.

17. Οικία Κακουδάκη Εμμανουήλ.

(Όλες οι προγενέστερες της ανάπλασης φωτογραφίες προέρχονται από το φωτογραφικό αρχείο του Νικολάου Μαθιουδάκη).

ΟΙΚΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΤΕΡΖΑΚΗ (ΕΑΜΙΤΗ)

Η πιο διαδεδομένη διάταξη κατοικίας στον οικισμό της Εθιάς είναι όπως προαναφέρθηκε η “Γ” διάταξη, η κάθετη συνένωση δύο ορθογώνιων, συνήθως ανεξάρτητων κτισμάτων, με τον δημιουργούμενο προαύλειο χώρο να οριοθετείται από χαμηλό μαντρότοιχο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η οικία του Δημητρίου Γ. Τερζάκη (83), στο ανατολικό άκρο του οικισμού, στη δομή και τη διάταξη της οποίας αποτυπώνονται όλα σχεδόν τα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά της τοπικής αρχιτεκτονικής.

Η ανάγλυφη επιγραφή στο ανώφλι του παραθύρου της πρόσοψης του σπιτιού μαρτυρά την χρονολογία έναρξης των εργασιών ανέγερσης (“ΕΤΟΣ 1929”) και τον κατασκευαστή του (“Κ Γ Τ”, Κωσταντίνος Γ. Τερζάκης). Ο μετέπειτα ιδιοκτήτης της, Δημήτριος Γ. Τερζάκης, εγκαταστάθηκε εκεί με την οικογένεια του στα μέσα του προηγούμενου αιώνα, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του ’60, οπότε και μετακινήθηκε στον πεδινό οικισμό Αγ. Άννα, στους πρόποδες των Αστερουσίων. Μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του ’80 κατοικούνταν προσωρινά, ενώ πριν την οριστική του εγκατάλειψη χρησιμοποιήθηκε σαν σταύλειος χώρος από κτηνοτρόφους της περιοχής. Η δομική αρτιότητα των τοιχοδομών, η εκπληκτική διάταξη των επιμέρους χώρων και η αξιοθαύμαστη προσαρμογή στο ανάγλυφο και τις κλίσεις του εδάφους συνθέτουν, παρά την εγκατάλειψη και την φθορά, μία έξοχη αρχιτεκτονική δομή, που αποτελεί γνήσιο πρότυπο παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των αρχών του περασμένου αιώνα στον ορεινό όγκο των Αστερουσίων.

Η κατοικία αποτελείται από δύο ορθογώνιους, κάθετα μεταξύ τους διατεταγμένους χώρους, στους οποίους διαχωρίζονται οι καθημερινές λειτουργίες των μελών της οικογένειας. Ο πρώτος, το λεγόμενο “καλό σπίτι” ή “πόρτεγο”, χρησιμοποιείται για τον ύπνο και τη διημέρευσή τους ενώ ο δεύτερος, το “μουτουπάκι” για την παρασκευή του φαγητού. Στην τομή των δύο αυτών ανεξάρτητων δωματίων δημιουργείται εσωτερικό δωμάτιο που επικοινωνεί με χαμηλή μεσόπορτα με το μουτουπάκι και χρησιμοποιείται για την αποθήκευση προϊόντων και οικιακού εξοπλισμού.

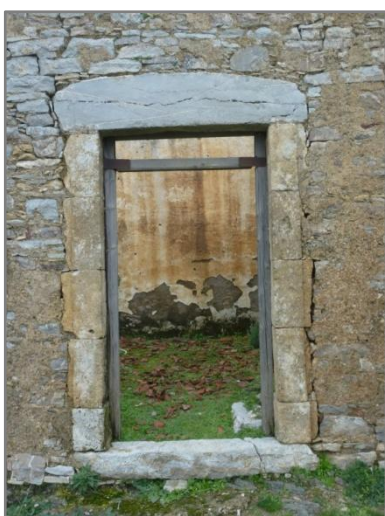
Εικ. 1. Κατοικία Δημητρίου Γ. Τερζάκη.

Εικ. 2. Πρόσοψη κατοικίας (“πόρτεγο”).

Το πόρτεγο διαθέτει επιμελημένη πρόσοψη, με μεγάλα ορθογωνικά ανοίγματα, περιμετρικά των οποίων διατάσσονται λαξευτά πελέκια, πλάτους 15 περίπου cm. Ολόσωμο πέτρινο ανώφλι πάχους 25 cm γεφυρώνει την κεντρικά ως προς την πρόσοψη διατεταγμένη εξώπορτα, ενώ μονολιθικό σκαλοπάτι εισόδου ύψους 20 cm οδηγεί στο εσωτερικό της

κατοικίας. Το δεξί παράθυρο περιβάλλεται περιμετρικά από λίθινα πελέκια, τριγωνικό ανακουφιστικό σχηματισμό πάνω από το λίθινο ανώφλι, συνοδεύεται από βασιλικόπλακα ενώ ασφαρίζεται με σιδεριά και ως εκ τούτου ανοίγει εκ των έσω. Το δεύτερο παράθυρο της πρόσοψης του κυρίως σπιτιού είναι λιτά διαμορφωμένο, ανοίγει προς τα έξω και διαθέτει οριζόντιο λίθινο ανώφλι. Χαρακτηριστική είναι η τοξωτή διαμόρφωση των άνω επιφανειών των εσωτερικών όψεων των ανοιγμάτων της πρόσοψης που μετριάζει τις αυστηρές εξωτερικές τους ευθυγραμμίες. Τα κουφώματα ήταν όλα ξύλινα, ενσωματωμένα με μεταλλικούς μεντεσέδες στις ξύλινες εσωτερικές κάσες των ανοιγμάτων. Το πόρτεγο επιστεγάζεται με μονόριχτη κεραμοσκεπή, στην εσωτερική πλευρά της οποίας διαμορφώνεται ξύλινο οριζόντιο ταβάνι από πλανισμένα σανίδια. Ο προσανατολισμός της πρόσοψης του πόρτεγου είναι νοτιοανατολικός, με τους τοίχους της βορειοδυτικής πλευράς να είναι τυφλοί, χωρίς ανοίγματα.

Εικ. 3. Κύρια είσοδος κατοικίας.

Εικ. 4. Παράθυρο πρόσοψης με ανάγλυφη επιγραφή.

Εικ. 5. Γωνία εξωτερικής τοιχοποιίας.

Εικ. 6. Εσωτερική διαμόρφωση πόρτεγου.

Στο εσωτερικό του πόρτεγου διαμορφώνεται με την παρεμβολή μεσοτοιχίας πάχους 50 cm ξεχωριστό δωμάτιο, όπου χρησίμευε για τη διανυκτέρευση των μελών της οικογένειας. Το υπερυψωμένο παράθυρο στη νότια πλευρά του δωματίου και οι εσοχές στην εσωτερική

τοιχοποιία υποδηλώνουν την ύπαρξη ξύλινου παταριού σε ύψος 1.50 m από τη στάθμη του πατώματος, που κατασκευαζόταν από καλά πατημένο, συμπυκνωμένο χώμα. Για την πρόσβαση σε αυτό χρησιμοποιούνταν μικρή ξύλινη σκάλα. Ο οικιακός εξοπλισμός του δωματίου ήταν φτωχός και αποτελούνταν από το τραπέζι με τις καρέκλες, τα κρεβάτια για τον ύπνο, την κασέλα, τον μπουφέ και την ντουλάπα.

Εικ. 7. Εσωτερική διαμόρφωση πρόσοψης.

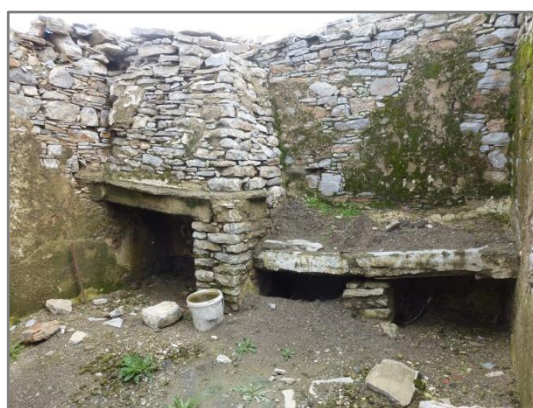

Εικ. 8. Εσωτερικός τοίχος-μεσόπορτα.

Το μπουτουπάκι, νότια προσανατολισμένο, έχει επίσης ορθογωνικά ανοίγματα (πόρτα εισόδου και παράθυρο), πλαισιωμένα από λίθινα πελέκια και ολόσωμα μονολιθικά ανώφλια, καθώς και ξύλινα κουφώματα. Στο εσωτερικό του, στην ανατολική πλευρά τοποθετείται γωνιακό τζάκι και λιθόκτιστος νεροχύτης, καθώς επίσης και όλος τον απαραίτητος για την προπαρασκευή του φαγητού οικιακός εξοπλισμός. Ξύλινη μεσόπορτα χαμηλού ύψους συνδέει το μπουτουπάκι με την "κάμερα", το εσωτερικό δωμάτιο φύλαξης προϊόντων, το οποίο δε διαθέτει εξωτερικά ανοίγματα. Το μπουτουπάκι ήταν δωματοσκέπαστο, ελαφρώς χαμηλωμένο υψομετρικά σε σχέση με το πόρτεγο (2.7 m), με τις τραχειές υφές των δοκαριών να εμφανίζονται στο εσωτερικό του.

Εικ. 9. Πρόσοψη κατοικίας ("μπουτουπάκι").

Εικ. 10. Εσωτερική διαμόρφωση χώρου παρασκευής φαγητού.

Όλες οι τοιχοποιίες της κατοικίας δομούνται από ακατέργαστες ή ελαφρά κατεργασμένες πέτρες ασβεστολιθικής προέλευσης, εξαγόμενες απ' την ευρύτερη περιοχή. Εκτός από τα λίθινα πελέκια στα πλαίσια των ανοιγμάτων της πρόσοψης και τις γωνίες της εξωτερικής τοιχοποιίας, όλες οι εσωτερικές και εξωτερικές επιφάνειες των τοίχων επικαλύπτονται με επίχρισμα, σκουρόχρωμης μπεζ απόχρωσης. Η κλίση του εδάφους στην περιοχή θεμελίωσης της κατοικίας οδήγησε στην επιλογή της μερικής υποσκαφής στη βορειοδυτική

πλευρά της, με μεγάλο ύψος εσωτερικής τοιχοποιίας (4.10 m για το πόρτεγο, 2.7 m για την υπόλοιπη κατοικία), εξωτερικά κυμαινόμενο ανάλογα με τη στάθμη του εδάφους. Χαμηλός λιθόκτιστος τοίχος οριοθετεί την ευρύτερη έκταση που καταλαμβάνει η κατοικία, με κηπευτικά και δέντρα να διακρίνονται στην εσωτερική αυλή που δημιουργείται.

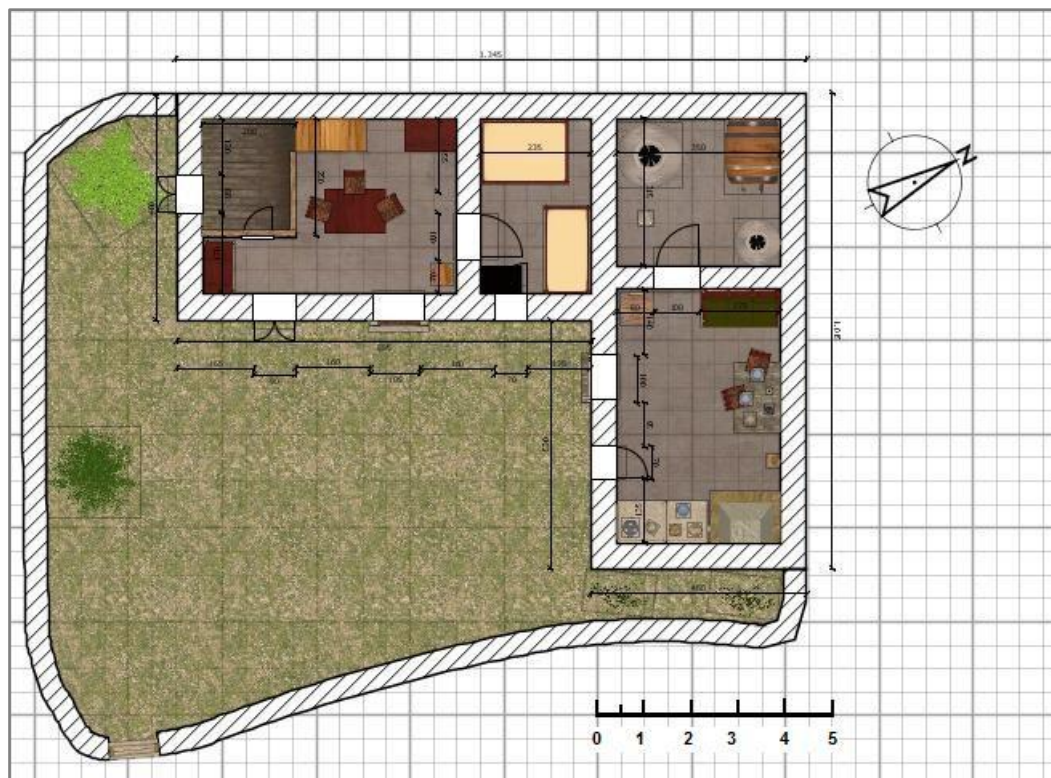
Εικ. 11. Βορειοδυτική όψη κατοικίας (τυφλοί τοίχοι).

Εικ. 12. Εσωτερική αυλή κατοικίας.

ΨΗΦΙΑΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΟΙΚΙΑΣ Δ. ΤΕΡΖΑΚΗ

Αφού μετρήθηκαν όλες οι εσωτερικές-εξωτερικές οριζόντιες και κατακόρυφες διαστάσεις των οικοδομικών στοιχείων και έγιναν οι απαραίτητες προσεγγίσεις σε περιπτώσεις όπου η φθορά των στοιχείων αυτών δεν επέτρεπε τον ακριβή προσδιορισμό τους, με τη χρήση του προγράμματος **Sweet Home 3D**, παρουσιάζεται μία ψηφιακή απεικόνιση της δομής-μορφολογίας της κατοικίας σε δισδιάστατο-τρισδιάστατο επίπεδο.

Εικ. 13. Κάτοψη κατοικίας

Εικ. 14. Γενική άποψη κατοικίας, διακρίνεται η εσωτερική διαρύθμιση και επίπλωσή της.

Εικ. 15. Γενική άποψη κατοικίας.

Εικ. 16. Ν όψη κατοικίας.

Εικ. 17. ΒΔ όψη κατοικίας.

Εικ. 18. "Πόρτεγο", εσωτερική διαρύθμιση-διαχωρισμός σε χώρο διημέρευσης και χώρο ύπνου με εσωτερικό τοίχο.

Εικ. 19. "Μουτουλάκι", χώρος αντίστοιχος της κουζίνας. Διακρίνεται η "κάμερα" (εσωτερικό δωμάτιο αποθήκευσης προϊόντων).

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική-ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Raroport A., μετάφραση Φιλιππίδη Δ. (2010), *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*. Αθήνα: Εκδόσεις Μέλισσα.

Αγγελιδάκης Αγ. (1996), *Εθιά: Οι ρίζες μας*. Ηράκλειο Κρήτης.

Αξαρχλή Κ. (2009), *Γενικές αρχές του βιοκλιματικού σχεδιασμού*. Θεσσαλονίκη: ΤΕΕ.

Αρακαδάκη Μ. (2006), *Νοφαλιάς Μεραμπέλου, συμβολή στην αρχιτεκτονική των ορεινών οικισμών της Κρήτης*. Νεάπολη Κρήτης: Κέντρο περιβαλλοντικής εκπαίδευσης Νεάπολης Κρήτης.

Βαλλιάνος Χ., Κόκκορη Σ. (1987), *Κρητική παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Οικισμοί και μνημεία της δυτικής Μεσαράς. Τα ανοίγματα στο κρητικό σπίτι (Ν.Ηρακλείου)*. Επιμορφωτικά προγράμματα υπουργείου πολιτισμού ευρωπαϊκού κοινοτικού ταμείου. Αθήνα: Εκδόσεις μουσείου Κρητικής εθνολογίας.

Βασιλειάδης Δ. (1955), *Εισαγωγή στην Αιγαιοπελαγίτικη λαϊκή αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ν. Εστία.

Βασιλειάδης Δ. (1976), *Το Κρητικό σπίτι, β' έκδοση*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.

Γιακουμακάτος Α. (2001), *Η αρχιτεκτονική και η κριτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Γρατσιά Ελ., Ρούσση Β. (1986), *Μεταλλικά σφυρήλατα εξαρτήματα στην αρχιτεκτονική του κρητικού σπιτιού*. Αθήνα: Εκδόσεις μουσείου Κρητικής εθνολογίας.

Δεληγιαννάκης Μ. (2003), *Το θολιαστό μιτάτο στην Κρήτη, ανώνυμη αρχιτεκτονική και μνημείο*. Ρέθυμνο: Έκδοση του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας-Τμήμα Δυτικής Κρήτης.

Ζαγορησίου Μ. (1996), *Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.

Καλογήρου Χ. (2009), *Διερεύνηση των βιοκλιματικών χαρακτηριστικών της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του Μετσόθου-Δυνατότητες προσαρμογής σύγχρονων τρόπων δόμησης*. Μεταπτυχιακή εργασία, διεπιστημονικό-διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών (Δ.Π.Μ.Σ.)-Περιβάλλον και ανάπτυξη. Μέτσοβο.

Λαΐς Μ. (2008), *Η παραδοσιακή και ανώνυμη αρχιτεκτονική της Κρήτης: η περίπτωση του οικισμού του Ράφτη*. Διάλεξη, σχολή πολιτικών μηχανικών-τομέας συνθέσεων τεχνολογικής αιχμής, Ε.Μ.Π. Αθήνα.

Μελισσουργάκη-Αρφαρά Μ. (1986), *Το αγροτικό κρητικό σπίτι-Χωριού Μάρθας Ηρακλείου*. Αθήνα: εκδόσεις Κάμειρος.

Μιχελής Π. (1977), *Το ελληνικό λαϊκό σπίτι, β' έκδοση*. Αθήνα: Εκδόσεις Ε.Μ.Π.

Μιχελής Π. (1981), *Το ελληνικό λαϊκό σπίτι, φροντιστηριακές εργασίες Α'*. Αθήνα: Εκδόσεις Ε.Μ.Π.

Μουσείο Φυσικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (ΜΦΙΚ)-Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία (ΕΟΕ) (2001), *Ειδική περιβαλλοντική μελέτη περιοχής Αστερουσίων*. Πρόγραμμα LIFE B4-3200/98/4444, "Προστασία του Γυπαετού στην Ελλάδα".

Μποζινέκη-Διδώνη Π. (1984), *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Δωδεκάνησα-Κρήτη, Τόμος 3*. Αθήνα: Εκδόσεις Μέλισσα.

Παπαϊωάννου Κ. (2003), *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι: η γενική διάρθρωση της αρχιτεκτονικής του και η τυπολογία της*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π.

Παπαϊωάννου Κ., Δημητσάντου-Κρεμέζη Αικ., Φινέ Μ. (2001), *Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο: Η γενική αρχιτεκτονική διάρθρωσή του και η τυπολογία της μέσα από αντιπροσωπευτικά σχέδια*. Αθήνα: Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή.

Πιπεράκης Μ. (2012), *Μάθε να χτίζεις πέτρα, β' έκδοση*. Αθήνα: εκδόσεις Κάμειρος.

Ράπτη Ι. (2011), *Παραδοσιακοί οικισμοί*. Διπλωματική εργασία, σχολή πολιτικών μηχανικών-τομέας ανθρωπιστικών κοινωνικών επιστημών και δικαίου, Ε.Μ.Π. Αθήνα.

Σταυριδάκης Κ. (2007), *Χωμάτινα δώματα, οι βιοκλιματικές στέγες του κρητικού παραδοσιακού σπιτιού*. Κρητικό Πανόραμα: Εκδόσεις Μίνωα.

Συρμακέζη Κ. (1988), *Τα μιτάτα της Κρήτης, διερεύνηση της στατικής λειτουργίας τους με σύγχρονες μεθόδους*. Αθήνα: Εκδόσεις μουσείου Κρητικής εθνολογίας.

Φιλιππίδης Δ. (1995), *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*. Αθήνα: εκδόσεις Μέλισσα.

Διαδίκτυο:

cretanhistory.tripod.com/paradosi/spiti.htm

filotis.itia.ntua.gr

<https://sites.google.com/site/architektonikenesion>

<https://sites.google.com/site/athiboles>

www.cretainfo.net

www.cretanethnologymuseum.gr

www.cretasense.com

www.crete.tournet.gr

www.destinationcrete.gr

www.dimos-archanon-asterousion.gr

www.explorecrete.com

www.google.com/earth

www.hri.org

www.typoskritis.gr

www.wikipedia.org

Φωτογραφίες:

Όλες οι φωτογραφίες του οικισμού στην προγενέστερη της ανάπλασης περίοδο προέρχονται από το αρχείο του Ν. Μαθιουδάκη.

Φωτογραφικό υλικό αρχείου Κορνελάκη Άρη.

Οπτικοακουστικό υλικό:

Παναγιωτακόπουλος Β. (2013), *Το παλατάκι των αορίων*. Ντοκυμαντέρ, 1^ο βραβείο στον πρώτο διαγωνισμό ταινιών τεκμηρίωσης για το περιβάλλον και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, του ιδρύματος ανάπτυξης του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π.

Τηλεοπτική εκπομπή “*Αηδόνια μερακλήδικα*”, (2012). TV Creta.